ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка
A REFEREED

LIBERATION PATH
Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.
ISSN: 0042-9422

No. 9 (522), September, 1991, Vol. XLIV

Відповідальний Редактор — *Ілля Дмитрів*
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — *мґр Ольга Керзюк*
Технічний Редактор — *Володимир Гуменюк*

Члени Редакційної Колеґії:
д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, ред. С. Караванський, мґр О. Коваль, проф. д-р В. Косик, д-р О. Кушпета, інж. В. Олеськів, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF. *Тел.: 071 607 6266/7*
Факс: 071 607 6737

Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом, не завжди відповідають поглядам Редакційної Колеґії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1991 РІК

Країна	*Річна передплата*	*Піврічна передплата*	*Окреме число*
Австралія	*75 дол.*	*40 дол.*	*7.25 дол.*
Австрія	*765 шіл.*	*400 шіл.*	*80 шіл.*
Арґентіна	*(Амер. дол.) 40 дол.*	*20 дол.*	*4 дол.*
Бельгія	*2200 б.фр.*	*1200 б.фр.*	*250 б.фр.*
Вел. Британія	*ф.30.00*	*ф.16.00*	*ф.3.25*
Канада	*75 дол.*	*40 дол.*	*7.25 дол.*
США	*65 дол.*	*35 дол.*	*6.50 дол.*
Німеччина	*120 н.м.*	*65 н.м.*	*12.50 н.м.*
Франція	*350 фр.*	*180 фр.*	*35 фр.*
Швеція	*350 кор.*	*180 кор.*	*35 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів. Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки. Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9 (522) ВЕРЕСЕНЬ, 1991 Річник XLIV

Зміст IX-ої книжки

Питання національного визволення

Роман Зварич: ЗА ВЛАДУ НАЦІЇ 1027

Святослав Караванський: ШТРИХИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ УКРАЇНЦЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ВІЛЬНОГО СВІТУ 1035

Ярослав Сватко: ДОБА І ВОЛЯ (Продовження. 2) 1045

Олесь Ульяненко: МОЛИТВА 1058

СТОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ В КАНАДІ 1060

Поезія

Володимир Верховень: ІЗ ЦИКЛЮ «ПАЛІМПСЕСТИ» ВАСИЛЯ СТУСА 1063

Микола Козак: ПТАХИ МОГО СЕРЦЯ 1068; МОЛОДА МАТИ – 1068; МАТЕРІ 1069; ЕТЮД 1069; ВИРИВАЮТЬ 1070; ЗАЧАРОВАНІСТЬ – 1070.

Олесь Беркут: ОСТАПА ЛАПСЬКОГО КРИХТИ БУНТУ ВЕЛИКОГО 1071

Остап Лапський: КРЕДО 1074; РОЗВИДНІЛОСЬ 1074; СТАН — 1074; БАБУСЯ 1074; СОРОЧКА 1075; ВЕЧІРНЄ 1075; КИЇВ — 1076; СОКИРА 1076; ЗАПИС 1077; ОДЯГ 1077; СТАВЛЕННЯ 1078; НЕМІЧ — 1078.

Наука, досліди

Микола Степаненко: ВАСИЛЬ СТЕФАНИК І ВЕЛИКА УКРАЇНА 1079

Мирослав Кальба: У 50-ЛІТТЯ ДРУЖИН УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (Закінчення. 3) 1093

Галина Щерба: «ЕВАКУАЦІЯ-ДЕПОРТАЦІЯ» УКРАЇНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ У 1945-1947 РОКАХ У СПОГАДАХ САМИХ ЛЕМКІВ 1104

Українська архітектура

Віктор Чепелик, Оксана Чепелик: УВІЧНЕНИЙ ДИВОСВІТ НЕЗНИЩЕННОСТИ НАРОДНОГО ДУХУ 1115

Спогади

о. Іван Музичка: НАРИС ПРО СЕЛО ПУКІВ (Закінчення. 7) 1130

Марія Капустинська: МОЄ ДРУГЕ УВ'ЯЗНЕННЯ 1143

Огляди, рецензії

Роман Кухар: ЕВСТАХІЙ ЗАГАЧЕВСЬКИЙ ПРАПОРОНОСЕЦЬ І УД УНА 1149

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

Село Завадів Стрийського р-ну: Відправа біля могили Степана Охримовича (1905-1931), громадсько-політичного діяча, організатора молоді і студентства, учасника І ВЗ ОУН, Крайового Провідника ОУН, у дні 14.4.1991 року

Питання національного визволення

Роман ЗВАРИЧ

ЗА ВЛАДУ НАЦІЇ

XX століття виразно доказує, що ідея нації, концепція справедливої світобудови, основаної на національному принципі, перемагає, наскрізь тріюмфує над ідеєю імперії, чи всяких проєкцій великодержавних, суто колоніяльних структур. Вже майже всі імперії розвалилися під тиском революційних, національно-визвольних змагань поневолених колоніялізмом народів. Залишилась одна, проте найжорстокіша, найбільш варварська імперія в історії людства, яка стоїть, як гнила колода, на шляху до побудови справжнього справедливого і вільного ладу — російсько-комуністична імперія, яка далі приховує своє дійсне імперіялістичне лице за фальшивою, хоч вже розшматованою, фасадою совєтського «федералізму», і яка зветься — СССР. Тому ті, які так галасливо проголошують, що хочуть приступити до побудови «нового світового ладу», хіба лише тоді зможуть стати співархітектами такого справедливого ладу, до якого прямує людство споконвіку, коли стануть разом з поневоленими Москвою народами в їхній боротьбі за самостійність, за розвал тієї останньої в історії імперії. Бо в цій національно-визвольній боротьбі ідейно запроєктований новий, справедливий і вільний світовий лад, побудований на взаємному пошануванні права кожної нації на державну самостійність в її етнографічних кордонах. Лише в такому ладі буде забезпечений мир та вільний розвиток усіх країн світу, звільненого від термоядерного шантажу російського загарбницького та постійно експансивного імперіялізму.

Кожний народ має право на суверенне життя у власній національній державі. В сучасній історичній добі розвитку людства самостійна національна держава, побудована на засадах народовладдя, — це найпроґресивніша форма організації суспільних відносин, бо в ній найчіткіше закріплений ідеал справедливости, чого прагне людство споконвіку. Людина щойно тоді може усуверенитися, стати справжнім громадянином, спроможним робити морально-політичні рішення на користь спільноти, коли усуверенилася її нація, коли здійснилася в самостійній державі воля до

життя, воля до влади її нації. Самостійна держава — це об'єктивізація цієї незнищенної національної волі до життя й влади. Суверенність нації, конкретно виявлена в демократичних структурах та в державній системі законодавства, що відповідає потребам і бажанням народу, забезпечує вольності кожної людини-індивіда та права кожного громадянина-суверена в тій же державі. Немає справжніх, упривласнених «громадян» в обезвласненій від влади нації-колонії. Поневолений народ в цілому складається з рабів, які не мають жодних прав, бо бракує необхідної основи для таких громадянських прав і людських вольностей, а саме: суверенної, самостійної держави, тобто системи справжнього народовладдя, в якій нація, як органічно-духова сукупність «живих, мертвих і ненароджених», посідає власнопідметною владою, через яку кожна людина стає повноцінним громадянином, який посідає індивідуальними правами й вольностями.

Якщо прийняти, що суверенність означає моральне законне право правити, то слід ствердити, що в Україні, як також в інших Москвою поневолених народах в СССР, немає жодної суверенної влади, бо цілком бракує необхідної для цього передумови: усуверенненої влади нації, об'єктивно сконкретизованої в самостійній національній державі.

Процес владотворення, владопосідання, в Україні назрівав уже в передхристиянських часах у державі антів-скитів, передвісниці майбутньої Української Держави. Суверенна влада української нації пізніше вповні унаявнилася з повстанням суто української, а в ніякому випадку ворожої московської держави княжої Руси, яка за часів князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого фактично стала первинною модерною европейською, чи принайменше східньоевропейською державою, в якій найперше здійснилися всі політичні, правові та культурні передумови для постання такої модерної нації. Золотоверхі бані св. Софії, які блистіли в сонці, були маєстатичною печаттю найвищого рівня цивілізації в Східній Европі в тому часі, якщо не по нині, коли — парафразуючи Сковороду — в Москві «ще вили вовки». Тоді, коли інші, мовляв, більш цивілізовані народи удосконалювали прямо нелюдські форми тортурування, коли навіть сама римська Церква видумала т. зв. «Інквізицію» для переслідування інакодумців, то Руська Правда натомість не знала кари смерти. Україна навіть у найновіших часах історії відігравала таку позитивну, прогресивну ролю в історії, бо тоді, коли кожна нація континентальної Европи мала уряд, що коляборував з нацистською Німеччиною, то український народ після проголошення Української Держави Актом 30 червня 1941 року спромігся кинути визов не лише нацистському, але й большевицькому імперіялізмові.

За княжих часів Україна стояла на першому фронті оборони европейської культури перед навалами диких орд з Азії, що якраз дало змогу розвитку західньоевропейським країнам. У XX столітті, коли «вільний світ» опинився під загрозливою облогою російського термоядерного шантажу та переважаючої потужности большевицького конвенційно-воєнного узброєння, то Воююча Україна у спільному фронті зі всіма поневоленими Москвою народами не лише боролася за свою волю і державну незалежність, але в цій безперервній боротьбі захищала волю й культурну спадщину Заходу, бо змушувала Москву звернути значну частину рушійних сил російського експансивного імперіялізму, окупаційну Червону Армію та загони КҐБ проти визвольних рухів на всіх просторах СССР.

Саме цей гуманістичний, героїчно-ідеалістичний дух, питоменний українській нації, який вперше висловився у зухвалому визові Святослава силам тьми — «Іду на ви!», пізніше невід'ємно влився в Козацьку Державу, яка узавершилася за часів гетьманів Хмельницького та Мазепи. Влада української нації тоді була закріплена в козацькій черні і в народі в цілому, як своєрідна, хоч ще не удосконалена форма народовладдя. Росія остаточно угробила цю владу нації, коли цариця-Вторая знищила Запорізьку Січ у 18-му столітті, запроторивши в могилу єдину владозахисну силу в Україні в тому часі. Однак, закопавши в могилі владу нації, Росія не могла винищити того «духу одвічної стихії» нації, який здригнувся, звулканив чистим полум'яним Словом Кобзаря з-під могил Конотопу та Полтави в XIX століття. Цей «дух», цю владозахисну силу нації, було видно на майдані св. Софії в 1918 році, коли проголошено IV Універсал, яким створено Українську Народню Республіку. І знову ж наша національна воля до життя, воля до влади набрала об'єктивної форми себевияву в новій державній формації.

Помимо того, що наш смертельний ворог з півночі знову живцем угробив владу української нації в новій могилі-лябіринті совєтського «федералізму», за чим прихований дійсний імперіялістичний характер СССР, спадкоємця царсько-російської імперії, то все таки Москві не вдалося навіки вбити того владозахисного «духу одвічної стихії», який втілився в зорганізованій силі в 20-х роках із створенням Української Військової Організації (УВО) та який в 1929 році вже цілком сконкретизувався в підпільних гущах народу із постанням Організації Українських Націоналістів (ОУН). Цей «дух» пізніше унаявнився у державній формі, як влада нації, у Хусті в 1939 році, коли проголошено створення Карпатсько-Української Держави, і знову ж у Львові в 1941 році, коли проголошено Актом 30 червня відновлення української дер-

жавности, на основі чого створено Українське Державне Правління, очолюване Ярославом Стецьком. Продовженням, а не запереченням УДП стала революційна влада української нації — Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), генеральним секретарем якої був ген. хор. Роман Шухевич — Тарас Чупринка, який також був членом Державного Правління з 1941 року. УГВР постала в 1943 році в часі всенародного повстання та двофронтової війни, веденої нашим героїчним народом проти двох найгігантніших, проте найжорстокіших в історії, людиноненависницьких та націовбивчих воєнних машин — нацистської Німеччини та большевицької Росії. В цій добі, перед якою — словами її командира — ген. хор. Романа Шухевича — «бліднуть всякі Термопілі», особистий героїзм оунівців-«тридцятників» перетворився у масовий героїзм цілого українського народу, який захищав своїх воїнів з рядів ОУН-УПА в підпільній колисці визвольно-повстанської боротьби. УГВР діяла як державно-революційна влада нації, хоч не як конкретний державний уряд, чим якраз було УДП, під охороною її владозахисної сили — ОУН під проводом Степана Бандери та її збройної фалянґи — Української Повстанської Армії (УПА), яка своєю зброєю боронила суверенність і власнопідметність влади нації.

Історики дуже помиляються, коли твердять, що державна влада нації, об'єктивно сконкретизована в Державному Правлінні з 30 червня 1941 року, проіснувала всього два-три тижні, бо німці, мовляв, скоро виарештували прем'єр-міністра УДП — Ярослава Стецька, членів уряду та голову Проводу ОУН — Степана Бандеру. Влада визначується не людьми, а суверенітетом, а суверенність влади забезпечується конкретною збройною силою, що покликана нацією захищати цю владу і яка льояльна виключно їй. Якщо влада нації узалежнена від конкретних осіб, яких, мовляв, коли немає, то немає влади, то що ж скажемо про державну владу Української Народньої Республіки з 1918 року, відпоручники якої до тижня після проголошення IV Універсалу ганебно покинули столицю молодої держави, оставивши оборону Києва в руках молодих, невишколених, але хоробрих студентів, які героїчно лягли під Крутами в захисті влади нації? Ці самі відпоручники державної влади нації раніше забороняли творення Збройних Сил України, які могли б стати потужною владозахисною силою. Чи Стецько, Бандера та члени УДП, які чесно пішли в нацистський кацет, щоби не допустити до обезчещення влади нації, тим самим мали б стратити мандат законности, переданий УДП українським народом? Ні! Влада визначується суверенітетом, а суверенність забезпечується зброєю. Отже, там, де панує українська зброя, умундирована в панцері мономахівського дружинника, чи в мундирі

усусуса, або повстанця, чи навіть в одностроях відновленого в Україні СУМу, чи в незримому панцері сучасних націоналістів-революціонерів, там якраз панує українська влада.

Українська Повстанська Армія була покликана нацією до життя у жовтні 1942 року, щоби зброєю захистити владу нації, унаявлену в державній формі із створенням Українського Державного Правління. Тому державна влада нації існувала в Україні так довго, доки воювала її передова владозахисна збройна сила, зорганізована в підпільних клітинах ОУН та в повстанських загонах УПА. До речі, мабуть ніяка влада нації-держави в історії всього людства не мала такої владозахисної, збройної сили, як наші упівці, які були готові героїчно вимаршувати в самі щелепи смерти, щоби захистити українську націю, яка їх теж охороняла від навали окупаційних нацистських та большевицьких військ. Навіть Давид мав лише одного Ґоліята, а ОУН-УПА в 40 роках мала їх двох, і тріюмфувала, бо морально ніколи не скапітулювала.

Влада української нації ні в якому випадку не може бути об'явлена, здійснена в насильно накинених на нашу націю імперіялістичних структурах т. зв. Української ССР, отже в колонії Москви. Кожна політична, псевдозаконна структура, кожний колоніяльно-адміністративний, псевдозаконодавчий орган-совєт УССР, кожний ними введений «закон», чи проголошений декрет, кожна ними проведена процедура, чи псевдодержавна, суто колоніяльна церемонія — це все інструменти не влади української нації, а радше і виключно інструменти колоніяльного насильства та безвладдя Москви, які продумані головно тому, щоби навіки угробити суверенну владу України, скалічити нашу волю до життя, волю до влади, перетворити нас у якусь зварваризовану безнаціональну амальгаму, в нову вавилонську вежу, що зветься — «совєтський народ».

Кожна нація має право жити в суверенній, самостійній державі, чим вона завершує свій історичний, політичний, культурний і суспільний розвиток. Історичне, споконвічне тяготіння всього людства до універсального, справедливого та вільного ладу у модерній добі є тотожне із визнанням права кожної нації на самостійну державу. Цього права вже ніхто не може заперечувати. Тому жодна колоніяльна система не може користуватись якоюсь законністю. Навпаки: імперіялізм — це система насильства.

Імперіялізм, в будь-якій формі, заперечує демократію! Неможливо розпочати чи перевести навіть найелементарніші демократичні процеси, чи процедури, у поневоленому народі-колонії, бо ж кожна колоніяльна установа, кожна процедура, кожний т. зв. «закон», чи навіть кожна найбанальніша церемонія в такій колонії

— все це є насильно накинені на той народ та імперіяльною силою підперті.

Колоніяльна псевдозаконна, буцімто «конституційна» система внеможливлює суверенну дію та співучасть людини-раба в «державних», до речі імперіяльних, процесах. Якраз тому переведений Москвою та її імперіозахисними підлабузниками «референдум» 17 березня ц.р. ні в якому випадку не може вважатися «законним» виявом волі якогось неіснуючого совєтського народу, а тим паче українського та інших поневолених Москвою народів. Український народ вже виразно визначив та далі визначує свою волю до влади — не якимсь облудним колоніяльним, і тому незаконним, референдумом, але плебісцитом крови, отже своєю рішучою, безкомпромісною визвольною боротьбою за самостійність і державність, за відвоювання влади й суверенітету нації.

Цей референдум, чи вірніше псевдореферендум, в якому брали участь не справжні, упривласнені громадяни, але обезвласнені раби, цей обман — це профанація концепції національного самовизначення. Як може поневолений народ дійсно виявити свою волю до життя, волю до влади, волю до власнопідметного існування у власній національній державі шляхом політичного процесу, започаткованого, санкціонованого, навіть, мовляв, «узаконеного», тією ж самою беззаконною системою безвладдя і насильства, в якій цей народ зведений до кріпацького статусу, отже цілком обезвласнений від влади, і в якій кожна людина зведена до статусу безвольного раба-ґвинтика, позбавленого права стати справжнім громадянином своєї власної національної держави?

Уярмлена імперіялізмом нація може висловити свою волю лише єдиним шляхом: безкомпромісовою революційною визвольною боротьбою за самостійність і державність проти всіх імперіялістичних сил, відкидаючи та остаточно завалюючи кожну колоніяльну установу та нею проведені інструменти колоніяльного управління, кожну структуральну підмурівку та цеглинку, кожний колоніяльний закон і цілу колоніяльну конституцію, на чому опирається «союз»-імперія. В умовах імперіялізму влада нації встановлюється лише шляхом діяметральної протиставлености до насильством накиненої колоніяльної системи безвладдя, шляхом всенароднього революційного страйку у всіх сферах життя проти кожної колоніяльної структури і одночасно будуванням справжніх, національно-державних структур народовладдя.

Державність встановлюється не якимсь імперіялістичним «референдумом», але лише безкомпромісовою революційною боротьбою за відвоювання влади й суверенітету нації, ворогом угробленої у лябіринті-могилі совєтського «федералізму». Тим паче, ми

ніколи не відвоюємо держави, якщо надіятимемось на якесь «парляментарне» відбирання «влади» «законними» шляхами від колоніяльного режиму, який і так не посідає такої влади, коли правильно розуміти владу й суверенітет, як моральне право правити. Щоб вести якусь «законну», «парляментарну» боротьбу в умовах колоніяльного беззаконня і безвладдя, насамперед потрібно хіба «узаконити» систему, спорудити такий «парлямент», як законний, законодавчий орган суверенної держави. Отже, згідно з такою мильною стратегічною концепцією «законної» боротьби, українські патріоти мали б узаконити те, що є до неузаконення: імперіялістичну, колоніяльну псевдовладу, систему безвладдя і насильства в поневоленій Україні. А раз ця система поневолення буде узаконена, то вже немає підстави навіть говорити про якесь поневолення, бо кожне колоніяльне поневолювання одного народу не може мати жодних підстав законности в сьогоднішнім світі. Коротко — щоби вести «законну, парляментарну боротьбу», то насамперед треба узаконити систему, в якій вона ведеться, що вимагає признання зі сторони поневолених, що вони вже не є поневолені, а тоді вже взагалі немає причини вести будь-якої боротьби за визволення.

В умовах імперіялістичного безвладдя і колоніяльного насильства, поневолений народ, який веде «законну, парляментарну боротьбу», дозволяє, щоби ворог його загнав у безвихідний лябіринт, ключ до виходу з якого має лише той, хто творив його. Вести таку «боротьбу» можна лише згідно з колоніяльною діялектикою ворога, з його цілком перевернeним, облудним лексиконом. Замість говорити й вимагати самостійности, треба говорити про «конституційне право на вихід із союзу», право, яке ворог ласкаво мав би визнати; борці за волю раптом стають «сепаратистами», чи навіть — «розкольниками»; вже немає мови про національно-визвольну боротьбу, бо зараз наспіє закид про те, що «провокується» до «цивільної», чи «громадянської» війни. Власне, найхарактерніша риса такої «законної» боротьби — це її плиткість, невиразність, сірість у принципових справах, бо переплутані концепційні категорії. Поневолений народ у своєму нестримному поході до волі потребує виразних принципів, великих семафорів, а не хитрих викрутасів «парляментарних дебат».

Концепція Української Національної Революції — це єдино реальна, принципово правильна стратегічна концепція боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, а не лише боротьби за якесь «усамостійнення» від метрополії-Москви Української Совєтської Соціялістичної Республіки. В боротьбі за визволення не вільно відмежовувати мети від шляху до неї. Під сучасну пору кожний український патріот скаже, що хоче самостійности. Вже

— все це є насильно накинені на той народ та імперіяльною силою підперті.

Колоніяльна псевдозаконна, буцімто «конституційна» система внеможливлює суверенну дію та співучасть людини-раба в «державних», до речі імперіяльних, процесах. Якраз тому переведений Москвою та її імперіозахисними підлабузниками «референдум» 17 березня ц.р. ні в якому випадку не може вважатися «законним» виявом волі якогось неіснуючого совєтського народу, а тим паче українського та інших поневолених Москвою народів. Український народ вже виразно визначив та далі визначує свою волю до влади — не якимсь облудним колоніяльним, і тому незаконним, референдумом, але плебісцитом крови, отже своєю рішучою, безкомпромісною визвольною боротьбою за самостійність і державність, за відвоювання влади й суверенітету нації.

Цей референдум, чи вірніше псевдореферендум, в якому брали участь не справжні, упривласнені громадяни, але обезвласнені раби, цей обман — це профанація концепції національного самовизначення. Як може поневолений народ дійсно виявити свою волю до життя, волю до влади, волю до власнопідметного існування у власній національній державі шляхом політичного процесу, започаткованого, санкціонованого, навіть, мовляв, «узаконеного», тією ж самою беззаконною системою безвладдя і насильства, в якій цей народ зведений до кріпацького статусу, отже цілком обезвласнений від влади, і в якій кожна людина зведена до статусу безвольного раба-ґвинтика, позбавленого права стати справжнім громадянином своєї власної національної держави?

Уярмлена імперіялізмом нація може висловити свою волю лише єдиним шляхом: безкомпромісовою революційною визвольною боротьбою за самостійність і державність проти всіх імперіялістичних сил, відкидаючи та остаточно завалюючи кожну колоніяльну установу та нею проведені інструменти колоніяльного управління, кожну структуральну підмурівку та цеглинку, кожний колоніяльний закон і цілу колоніяльну конституцію, на чому опирається «союз»-імперія. В умовах імперіялізму влада нації встановлюється лише шляхом діяметральної протиставлености до насильством накиненої колоніяльної системи безвладдя, шляхом всенароднього революційного страйку у всіх сферах життя проти кожної колоніяльної структури і одночасно будуванням справжніх, національно-державних структур народовладдя.

Державність встановлюється не якимсь імперіялістичним «референдумом», але лише безкомпромісовою революційною боротьбою за відвоювання влади й суверенітету нації, ворогом угробленої у лябіринті-могилі совєтського «федералізму». Тим паче, ми

ніколи не відвоюємо держави, якщо надіятимемось на якесь «парляментарне» відбирання «влади» «законними» шляхами від колоніяльного режиму, який і так не посідає такої влади, коли правильно розуміти владу й суверенітет, як моральне право правити. Щоб вести якусь «законну», «парляментарну» боротьбу в умовах колоніяльного беззаконня і безвладдя, насамперед потрібно хіба «узаконити» систему, спорудити такий «парлямент», як законний, законодавчий орган суверенної держави. Отже, згідно з такою мильною стратегічною концепцією «законної» боротьби, українські патріоти мали б узаконити те, що є до неузаконення: імперіялістичну, колоніяльну псевдовладу, систему безвладдя і насильства в поневоленій Україні. А раз ця система поневолення буде узаконена, то вже немає підстави навіть говорити про якесь поневолення, бо кожне колоніяльне поневолювання одного народу не може мати жодних підстав законности в сьогоднішнім світі. Коротко — щоби вести «законну, парляментарну боротьбу», то насамперед треба узаконити систему, в якій вона ведеться, що вимагає признання зі сторони поневолених, що вони вже не є поневолені, а тоді вже взагалі немає причини вести будь-якої боротьби за визволення.

В умовах імперіялістичного безвладдя і колоніяльного насильства, поневолений народ, який веде «законну, парляментарну боротьбу», дозволяє, щоби ворог його загнав у безвихідний лябіринт, ключ до виходу з якого має лише той, хто творив його. Вести таку «боротьбу» можна лише згідно з колоніяльною діялектикою ворога, з його цілком перевернeним, облудним лексиконом. Замість говорити й вимагати самостійности, треба говорити про «конституційне право на вихід із союзу», право, яке ворог ласкаво мав би визнати; борці за волю раптом стають «сепаратистами», чи навіть — «розкольниками»; вже немає мови про національно-визвольну боротьбу, бо зараз наспіє закид про те, що «провокується» до «цивільної», чи «громадянської» війни. Власне, найхарактерніша риса такої «законної» боротьби — це її плиткість, невиразність, сірість у принципових справах, бо переплутані концепційні категорії. Поневолений народ у своєму нестримному поході до волі потребує виразних принципів, великих семафорів, а не хитрих викрутасів «парляментарних дебат».

Концепція Української Національної Революції — це єдино реальна, принципово правильна стратегічна концепція боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, а не лише боротьби за якесь «усамостійнення» від метрополії-Москви Української Совєтської Соціялістичної Республіки. В боротьбі за визволення не вільно відмежовувати мети від шляху до неї. Під сучасну пору кожний український патріот скаже, що хоче самостійности. Вже

навіть комуністи-вислужники спекулюють на ідеї самостійної України. Однак, якщо усвідомити, що українська нація відвоює владу й суверенітет лише при умові тотального заперечення совєтсько-російської імперіялістичної системи поневолювання, заперечення УССР та кожної псевдозаконної підмурівки цієї ж системи, тобто колоніяльно-адміністративної структури совєтів; якщо постановити, що УССД постане лише при умові тотального, неповоротного розвалу комуно-російської тюрми народів в цілому, то закономірно треба ствердити, що Українська Національна Революція — це єдиний правильний шлях до самостійности й державности. Українська Держава ніколи не постане, якщо будемо обмежуватися в боротьбі до «законного» змагу, веденого в колоніяльних палацах, в спробі відібрати владу, чи вірніше — псевдовладу у ворога.

України ми ніколи не вибалакаєм. Її можна лише відвоювати!

Колоніяльні структури УССР, включно зі всякими совєтами на всіх рівнях, заперечують право української нації на державну самостійність, і тому «законність» цієї колонії-«республіки» ніколи не може служити орієнтиром у боротьбі за визволення. Проголошувати «державний суверенітет України» в колоніяльних палацах УССР означає проголошувати суверенітет псевдовлади імперії і узаконити уярмлений статус України. Українська нація може лише відвоювати свою власнопідметну владу й суверенітет єдиним шляхом — шляхом Української Національної Революції!

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —
ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,
ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН
І ФОНД АБН!

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ШТРИХИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ УКРАЇНЦЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ВІЛЬНОГО СВІТУ

Річ ясна, що кожного українця цікавить, яку опінію витворено про нього як українця на Заході. З цією метою беремо найпоширеніші у світі енциклопедії: Енциклопедію Британіка й Енциклопедію Американа. На жаль, гасла *Україна* в цих довідниках обмежуються до інформації про історію, географію, економіку, культуру, промисловість, торгівлю, населення тощо. Психологічної характеристики українців енциклопедії не дають. Правда, Енциклопедія Американа відзначає, що українці люблять хорові й сольові співи. Енциклопедія Британіка відзначає поіменно українських композиторів, малярів, письменників, артистів, подає число оперних театрів на Україні. Це якоюсь мірою дає уявлення про стереотип українця, але вивести з цього психологічний портрет все ж таки важко.

Зате цю прогалину інформаційних видань покриває публіцистична література. У книжці «Переслідувач і переслідувані. Людська історія Голокосту», зредаґованій Джерил Корман, знаходимо такі рядки (стор. 36):

> «Гебреї роками жили серед крайніх антисемітів — поляків, котрих разом з українцями вони характеризують як найдикіших варварів-християн. У порівнянні з ними християни-німці виглядають цивілізованими джентльменами».
>
> Такий погляд, хоч як дивно це може видатися, часто звучить у засобах гласности Америки й деяких інших країн.

Поважні професори університетів навіть антисемітизм в СССР поєднують з епітетом *український*. Як пише «The Jewish Press» (Нью Йорк) 13.11.81, два університетські професори — А. Шенкер і д-р Сеймур — протестуючи проти суду над А. Парітським у Харкові писали: «Ці сталі атаки на д-ра Парітського, його дружину й дітей віддзеркалюють найгірші традиції українського антисемітизму».

Антисемітизм явище психологічне, отже звинувачення у антисемітизмі належать до психологічної характеристики українців.

Хвиля українофобії, яка затопила останнім часом західні засо-

би гласности, породила цілу серію характеристик, подібних до наведеної.

Як відомо, у травні 1985 р. заходом канадця Юрія Диби в Єрусалимі споруджено пам'ятник українцям і гебреям — жертвам ґеноциду. Як пише Ізраїль Замір у газеті «Аль Гамішмар» (Тель-Авів) від 29.11.85, урядовець міністерства культів М. Зелікович надіслав тим, хто дозволив спорудити пам'ятник, листа, де він, між іншим, писав:

> «До чого ми дійшли! Поставили пам'ятник підлому народові скажених убивць (хай зітреться їхнє ім'я назавжди!) біля пам'ятних плит гебрейських жертв Голокосту (хай помститься Бог за їхню кров!), велику частину яких було вбито їхніми руками! . . Усім бож відомо, що українці були на чолі вбивць, що помагали нацистам (хай зітреться їхнє ім'я назавжди!), а іноді вони були гірші за німців (хай згине їхнє ім'я назавжди!).

Незабаром пам'ятник вандальськими діями знищено, а винуватців вандалізму до відповідальности не притягнено, хоч вони не приховували свого подвигу.

Журнал «Круг» (Тель-Авів) ч. 437 (1985 р.) серед інших вмістив такий відгук читача Р. Радомиського на цю подію:

> «. . .Ставити на одну дошку жертви українського й гебрейського народів не можна, недозволенно під жодною маркою, приводом, закляттям!
>
> Якщо Ви відбудуєте пам'ятник, я — киянин — прийду з довбнею і, коли мене судитимуть за це, поясню судові і всім, хто стане слухати, різницю між жертвами-гебреями та жертвами-українцями, і чому їм не можна ставити спільних пам'ятників. . .
>
> Не ті вандали, хто підносить руку на *спільний пам'ятник*, а ті — хто з якихось своїх причин зазіхає на хворобливі й безмірно чутливі емоції тих гебреїв, які лишилися живими! . .

Цитую далі автора статті у «Аль Гамішмар» І. Заміра:

> «Таким чином М. Зелікович твердить, що «українці народ підлих скажених убивць (хай згине їхнє ім'я)». . . Узагальнення, від якого тхне духом расизму. Хіба ж можна винувати цілий нарід? А як бути з тими польськими, угорськими, румунськими, російськими та іншими селянами, причетними до видачі гебреїв під час II світової війни? Хіба ж і їх охрестимо народами вбивць? А німці?».

Цікаво, що для поширення неґативної опінії про українців, деякі автори не гребують і фальсифікаціями.

Так у книзі «Тихі сусіди: судове переслідування нацистських

воєнних злочинців в Америці» А. Раєна проф. історії Ратґерського університету Т. Гунчак знайшов невелику *неточність*, щоб не сказати гостріше. Дослідження Т. Гунчака опублікувала «The Ukrainian Weekly» ч. 13 (1985).

У своїй книзі А. Раєн пише (стор. 10):

> «Одна Айнзатцкоманда в Радомилю погодилась мати діло лише з дорослими; лишивши українській міліції вбивати дітей. Сказав один німецький лідер: «Нас просто шокувала кровожерність цих людей».

Цю цитату А. Раєн підписав, як запозичену з книги Р. Гілберґа «Знищення европейських гебреїв». Перевіривши джерело, Т. Гунчак знайшов, що цитату перекручено. Оригінальний текст цитати у книзі Р. Гілберґа такий:

> «На півдні, край Чорного моря, (не в Радомлю — С.К.) Айнзатцгрупа Д виявила, що місцеві фольксдойчі були охочі до стрілянини. З огляду на це колишній шеф Айнзатцкоманди Ґ (Біберштайн) сказав по війні: «Нас просто шокувала кровожерність цих людей».
>
> Як бачите, фольксдойчів перероблено на українців!

Десятиліттями поширювані — а надто серед гебрейської людности — перебільшені або й зовсім неправдиві звинувачення українців у коляборанстві й антисемітизмі дають свої плоди. От що пише читач газети «The Plain Dealer» (Клівленд, США) Р. Каллен у листі до редакції (11.10.88):

> «Українці стали охочими й природними спільниками німців через свій антикомунізм і свою глибоко закорінену ворожість до гебреїв, яка є невід'ємною частиною їхньої культури і їхнього українського православного обряду».

Тут уже під характеристику українців підведено базу: усі українці — антисеміти, бо їхня релігія антисемітська.

Великий запас українофобської параної можна знайти і в книзі Ш. Візенталя *«Убивці серед нас»*, перекладеній на десятки мов світу. Без брешеш можна сказати, що з легкої руки Візенталя у світі поширено низку мітів про українців, які він і далі ширить у своїх виступах, подорожуючи по Америці та інших країнах. Досить сказати, що Ш. Візенталь називає Галичину «країною традиційних погромів» (стор. 269), тоді як на цій українській території погромів майже не зафіксовано. Але, нема слова, що ім'я Візенталя сприяє прищепленню й поширенню ненависницьких мітів про українців у світі.

Проте, було б неправдою сказати, що всі громадяни вільного

світу, в тому числі й усі гебреї, поділяють ненависницькі леґенди Ш. Візенталя.

Член Товариства українсько-гебрейських зв'язків Д. Меламуд у статті «Чи є в Ізраїлі расизм?» (Журнал «Круг» ч. 472, 1986) пише:

> «Найстрашніше те, що в антиукраїнській атмосфері виростає молоде покоління. Запитайте першого-ліпшого школяра, з якими іменами асоціюється у нього Україна, і він відповість: Хмельницький, Петлюра та поліцаї, і не назве В. Короленка та А. Шептицького».

Зауважу принагідно, що ворога погромів — С. Петлюру — попри всі вияснення і то не лише українців, таки зроблено символом погромництва. Але це інша тема.

Вертаючись до попередньої цитати. Під час війни А. Шептицький врятував життя не одній сотні гебреїв, закликав Гітлера дотримуватися заповіді «Не убий!», з цим же звертався і до своєї пастви. Цитований вище автор пише: «Якби Шептицький був поляком, французом, чи голяндцем, його б давно вже визнали Праведником світу».

Я. Сусленський у газеті «The Ukrainian Weekly» (ч. 3, 1986) розповідає, яку він дістав неофіційну відповідь з Яд Вашему (ізраїльської установи, що призначає цей титул негебреям): «. . .затим що багато українських католицьких пастирів брали участь у переслідуванні гебреїв, Митрополит Шептицький не заслуговує на звання Праведного Ґоя».

Знову таки наклеп: Таж А. Шептицький рятував гебреїв саме з участю ченців та священиків, і ніхто з них не виказав цього факту німцям! Тепер же усіх священиків гуртом звинувачено у переслідуванні гебреїв. Коли є хоч один приклад засуду уніятського священика за переслідування гебреїв, то чому його ніхто не наводить? Я переконаний, що такого прикладу немає, і всі згадані причини це суцільна леґенда.

Яків Сусленський у статті «Зустріч з Візенталем» («Українське слово», ч. 2339, 1986) пише, що Ш. Візенталь у розмові з ним висловився про А. Шептицького так:

> «А. Шептицький певно заслуговує на звання Праведника. Він урятував багато гебреїв. Ми маємо свідчення».

Коли ж Я. Сусленський попросив шукача нацистів висловити публічно свою думку про Шептицького, Візенталь відмовився. Нема згадки про Шептицького і у книжці Візенталя «Убивці серед нас», як немає там і фактів про численні страти українців за переховування гебреїв. Отже, Візенталь у своїй книжці подає од-

нобічну, емоційно перекручену й спрямовану на знеславлювання українців інформацію.

Люди, які свої уявлення про українців вивели не з ненависницьких пашквілів і не з особистих антипатій, а з прямого контакту з українцями, склали про них зовсім інше уявлення.

Журнал «Круг» ч. 356 (1984) вмістив статтю колишнього московського інженера, а згодом громадянина Ізраїлю Д. Таксера «Про відповідальність народу за злочини окремих осіб». Описуючи українців у таборах, Д. Таксер пише:

> «1950 р. політичних в'язнів вивезли із загальних таборів до Особлагів. На одному з лагпунктів Піщлагу склалася більшість з бандерівців, міцних фізично й духово молодих людей, які не схиляли голови перед большевицьким багнетом. Вони захопили владу в зоні. . .
>
> Це були справжні націоналісти-інтернаціоналісти. Вони зуміли на практиці довести, що в такій словосполуці нема суперечности, бо, насамперед, ставилися до своїх вимогливіше, ніж до чужих.
>
> Одного недільного дня стався такий випадок, що характеризував сказане вище. До кожної секції бараків заходили чотири чоловіки, усі четверо — українці. Один мав на грудях напис: «Я украв у своїх товаришів цукор». Чоловік з написом проголошував: «Увага!», а далі ставав на лаву й виголошував текст напису. Цей в'язень, діставши для багатонаціональної бриґади тижневий мізерний пайок, якусь частину з'їв по дорозі. Навряд чи бандерівці призначили б таку кару чужому. . .
>
> У зоні було запроваджено такий порядок, що ніхто не міг дістати з кухні чи з хліборізки зайвого. Самі бандерівці не користувалися жодними привілеями. Вільнонаймані робітники, яких застерігали, що вони працюють із *злочинцями,* дивувалися з таких оголошень: «Хто загубив гроші або щось ще, може отримати загублене у днювальному бараку». Про такі оголошення Росія уже встигла забути». . .

З цього опису важко пізнати *найдикіших варварів.*

А от спогади ще одного в'язня Ґулагу. Майя Улановська у книзі «Кінець терміну — 1976» так описує своє перебування у таборі (стор. 162).

> «Більшість таборян були західні *українки,* переважно селянського роду. Деякі мали родичів *у лісі,* інші сиділи за те, що нагодували партизан. Оповідали, що інколи енкаведисти приходили під маркою бандерівців і вимагали харчів, а тоді забирали всю сім'ю. Ця *сіра маса,* як прийнято їх називати, лишила по собі найяскравіший спогад. По всіх таборах лунали їхні пісні. . .
>
> До арешту я нічого не знала про український рух. Живши кілька місяців на Україні в Чернівцях, я чула там про якихось бандерівців,

котрі нібито вбивають невинних людей, а надто — гебреїв. Зустрівшися з українцями в таборі, я одразу зрозуміла, що все, що я чула про бандерівців перед тим — чистісінька брехня і наклеп». . .

Нарешті зацитую витяг з листа Ізраїля Кляйнера, опублікований в газеті «Новое Русское Слово» ч. 26331 (16.12.83):

«Усі спільники нацистських злочинів заслуговують на найсуворішу кару. Але гнівно картаючи нацизм, ми не поширюємо нашу ненависть на всіх без винятку німців. Ми проклинаємо російських чорносотенців, але це не стосується до всього російського народу. Ми тавруємо литовських співпомагачів нацистів, але симпатизуємо з сучасним дисидентським рухом у Литві. Ми картаємо французьких, бельгійських, норвезьких та інших коляборантів, але хто з нас наважиться засуджувати гуртом будь-який з цих народів або їхні національно-патріотичні рухи? Тільки українців засуджувано за національною ознакою. Я певен, що злочини французького нациста Барбі не покладуть плями на французький нарід, але суд над першим-ліпшим українським коляборантом нацистів використовувано для дискредитації усього українського народу, і насамперед — українського національного руху, — на превелику радість кремлівських верховодів, які вбачають в українському націоналізмі одного з найнебезпечніших своїх ворогів». . .

Згадка про Кремль у листі І. Кляйнера — не випадкова. Кремль і справді продовж десятиліть вживає десятки заходів, аби нацькувати гебреїв вільного світу на українців, підживити українофобію, створити неможливість спільного фронту поневолених народів. Для ілюстрації того, як Кремль використовує *антисемітизм* для своїх цілей, процитую витяг із статті Р. Купчинського «Криза в громаді — роля дезінформації» («Наше життя» ч. 7-8 1985). Цитую:

«Давніше, 1960 р. у грудні, на стінах синагог Зах. Німеччини одного вечора появилися антисемітські написи. . . У самій Німеччині продовж двох тижнів поліція нарахувала понад 800 таких написів. Незабаром у пресі стали з'являтися листи від обурених людей, які виступали проти *відродження фашизму в Німеччині*. Заразом, велася дискусія про участь Зах. Німеччини в НАТО: чи можна допустити німців *антисемітів* до складу альянтів. . . За кілька місяців поліція заарештувала члена протифашистської групи, який признався, що він очолював цю антисемітську акцію і що він був таємним аґентом Східньо-Німецької розвідки і на її жадання провів усю антисемітську операцію. Річ ясна, за тим стояло КҐБ».

Отже, годі дивуватися, що до психологічної характеристики українців у публіцистиці вільного світу долучилася політика. А там, де домінують політичні міркування, там мало, або й зовсім нема правди.

Нам же, українцям, ходить про правду, про правдиве висвітлення історії — давньої чи сучасної — і про правдиве зображення усіх фактів без перебільшень і без замовчування деталей. Тому я гадаю, що українцям і в Україні і у вільному світі треба пильніше цікавитися антиукраїнськими леґендами й мітами, і серйозними науковими працями, та спростовувати їх.

На жаль, не завжди серед нас є зрозуміння і правильний підхід до проблеми наклепів на українців.

Ось я тримаю в руках журнал «Україна» ч. 46 за 1990 р. Він містить інтерв'ю редакції з двома колишніми політв'язнями. Один з них — Є. Сверстюк — торкаючись справи І. Дем'янюка говорить так:

> «Тут узагалі не мусить бути жодної справи. Якщо він (Дем'янюк — С.К.) кат, якщо доведено, що він такий, його треба судити, незалежно, якого він роду-племени. Тим більше, яке в нього походження? Він узагалі людина безнаціональна. Робити його українцем... річ надзвичайно шкідлива».

Мене дивує, як глибоко закорінилися у психіці совєтських громадян (і то не пересічних громадян!), ненависницькі тенденції оголошувати когось *ворогом народу,* виключати з партії, з громади, відлучати від Церкви, або, як у даному разі, відлучати людину одним розчерком пера від його національности, не маючи на це жодних підстав.

На чому базує Є. Сверстюк твердження про безнаціональність І. Дем'янюка?

На тому, що І. Дем'янюк служив у армії Власова? Так у тому кошмарі, в якому перебували совєтські військові бранці у німецьких таборах смерти, поведінку людей важко міряти узвичаєними критеріями. Вербувальники, які прибували до табору, не мали альтернативних можливостей. Вони набирали до армії Власова, і це був шанс для Дем'янюка вирватися з табірного пекла, де люди мерли, як мухи. В іншому таборі вербували до інших відділів, наприклад, українських, і туди, крім українців, записувався, хто запопав: росіяни, греки, осетини. Щоб вирватися із совєтського Ґулагу, деякі українці записувалися поляками і виїхали з армією Андерса на Захід. У таборах ДіПі щоб виїхати до Америки, росіяни записувалися українцями. Я не чув, щоб після цього хтось відлучав їх від національности. А Сверстюк за те, що Дем'янюк урятував своє життя, відлучає його від роду-племени.

Ми знаємо приклади, коли свідомі українці — дисиденти — ставши перед дилемою піти на 5 років до тюрми, чи відмовитися від своїх поглядів, від своїх друзів, від правди про свою національність, досить легко вибирали друге — тобто зраджували свої

власні погляди, а значить і свою національність. Ці приклади ще свіжі у нашій пам'яті. Цікаво, як би діяли згадані жертви своєї слабодухости, якби знайшлися у таборі смерти, де б їм світила неминуча смерть? Чи відкинули б вони пропозицію служити у Власова, у дідька, у диявола, чи лишилися б умирати в таборі смерти? Знаючи поведінку цих осіб перед перспективою кількарічної тюрми, можна не сумніватися, яку з двох можливостей вони вибрали б.

Ми маємо досить глузду, щоб не судити суворо тих інтелектуалів, хто в екстремальних обставинах виявив слабодухість. Чому ж у нас бракує і розуму і серця, коли йдеться про неінтелектуала І. Дем'янюка?

Я познайомився з родиною І. Дем'янюка в Америці, після того, як почався його 15-літній нерівний бій за справедливість. Родина українська. У родині батьки до дітей говорили рідною мовою. Родина належала до парафії УАПЦ. Діти Дем'янюка, виховані в американському морі, володіють українською мовою, і коли не так, як суворий суддя їхнього батька, то принаймні не гірше від дітей генерала Толубка, полковника Пастушенка й «державного секретаря» України Плюща, не кажучи про леґіони інших малоросів.

Є. Сверстюк не заглиблювався у ці дрібниці. Цікаво, чому?

Чи не тому, що проти І. Дем'янюка заповзялися українофоби трьох могутніх державних машин: СССР, США, Ізраїлю? Тож, щоб не мати нічого спільного з парією, з оглашенним *злочинцем,* краще відцуратися від нього, покинути його, як свого часу Кремль покинув усіх полонених на голодну смерть у німецьких таборах. Не знаю, чи розуміє Сверстюк, що обрана ним тактика дуже слизька, бо йому доведеться відцуратися від усього українського народу, якого деякі українофоби зараховують до народу антисемітського за своєю природою.

Щождо Дем'янюка, то його справу ще не розв'язано. Чимраз ясніше стає, що він не той кровожер, яким його хочуть зробити, і в цьому переконані не лише українці, але й американці і чимало гебреїв.

Я так докладно спинився на цій деталі, бо вона віддзеркалює психологію окремих українців краще від довжелезних наукових розвідок.

Замість того, щоб вивчити справу І. Дем'янюка і, як свого часу В. Короленко, стати в обороні правди і справедливости, викрити замасковану під правосуддя українофобію, Є. Сверстюк умиває руки, відлучаючи раба Божого Івана від роду-племени.

Наведені поширювані у вільному світі характеристики україн-

ців мають чимало хиб. Тут і упередженість до українців, і спроби поширити на всіх українців перебільшені неґативні характеристики окремих осіб, а також замовчування фактів, які позитивно характеризують українців. Наприклад, ніхто ніколи ніде не зазначає, що «мати Марія», яка вмерла у газовій камері в квітні 1945 р., заступивши місце молодої гебрейки-матері, за походженням — українка. Її дівоче ім'я — Єлизавета Юріївна Пиленко. (Див. Н. Зернов «Русское религиозное возрождение XX века», Париж, Имка-Пресс, 1974, стор. 258, 359). Таким чином, до украдених у нас імен Чайковського, Гоголя, Чехова, Ріпина та інших слід додати ім'я «матері Марії». Зауважу тут одначе, що поліцая Федоренка, який вважав себе росіянином, в усіх американських публікаціях називають українцем.

У творах про II світову війну годі шукати згадки, що 60% генералітету Червоної Армії у цій війні становили українці. У численних творах про Треблінку жоден автор не згадує про 4 охоронців-українців, які втекли з Треблінки разом з гебреями і брали участь у повстанні у Варшавському ґетто. (Див. статтю «Українські вартові з Треблінки — герої повстання у Варшавському ґетто» в газеті «Українські вісті», 27.1.91, Дітройт). Спогади гебреїв в'язнів Треблінки містять інформацію про розстріл українців-охоронців за зв'язок з гебреями та про гуманне ставлення українців до в'язнів. (Див. А. Кжепіцький, «18 днів у Треблінці», у книзі «The Death Camp Treblinka», Holocaust Library, New York, 1979, стор. 122, 102).

Такі факти зовсім не зафіксовано в наукових працях, написаних з упередженням. Отже, як бачите, історія має багато *білих плям*, а психологічна характеристика українців потребує детального й неупередженого опрацювання і, в разі наклепу, — спростування. Тому, коли ми чуємо нагінку на українців, звинувачення їх у чомусь, ніколи не можна брати цих інформацій на віру. Їх треба всебічно вивчати перше ніж зробити той чи інший висновок. Я не хочу тут сказати, що українці поголовні ангели. Кожна нація має цілий спектр характерів — від серійних убивць до високодуховних достойників. Нема нації, яку складають самі ангели. Ті ж нації, які претендують на суцільне ангельство, цим самим закривають очі на наявне серед них сатанинство, даючи цьому сатанинству зелену вулицю на майбутнє.

Підбиваючи підсумки, хочу закликати нашу інтелектуальну еліту взяти на себе місію каменярів, яким призначено розбити скелю антиукраїнського ненависництва. Це нелегко, як нелегко всякому, *хто на гору круту крем'яную буде камінь важкий підіймать*. А проте, цей важкий камінь української правди треба хай там що знести на круту гору вселюдського братерства. Побажаймо ж

успіху тим, хто візьме на свої плечі важкий тягар очищення українського імени від злобних ненависницьких мітів.

Я дозволю собі закінчити мою розвідку словами поета:

Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О, земле, велетнів роди!

ЛІТЕРАТУРА

1. «Hunter and Hunted. Human History of the Holocaust». Selected and edited by Geryl Korman. The B'nai B'rith Jewish Heritage Classics, 1973.

2. А. Шенкер і д-р Сеймур, «Протест проти суду над А. Парітським», The Jewish Press, 13.11.81, Brooklyn, New York.

3. І. Замір, «Про взаємини з євреями», газета «Аль Гамішмар», 29.11.85, Тель-Авів, Ізраїль.

4. Р. Радомиський, «Лист до редакції», Журнал «Круг» ч. 437, 1985, Тель-Авів, Ізраїль.

5. Д. Меламуд, «Чи є в Ізраїлі расизм?», «Круг», ч. 472, 1986.

6. Д. Таксер, «Про відповідальність народу за злочини окремих осіб», «Круг» ч. 356, 1984.

7. Т. Гунчак, «Книга-баламут «Тихі сусіди» А. Раєна, колишнього директора БСР», газета The Ukrainian Weekly, 13, 1986, Jersey City, USA.

8 Я. Сусленський, «Яд-Вашем зневажає А. Шептицького», там же, ч. 3, 1986.

9. Я. Сусленський, «Зустріч з Візенталем», «Українське слово», ч. 2339, 1986, Париж.

10. Р. Каллен, «Лист до редакції», «The Plain Dealer», 11.10.83. Клівленд, Огайо, США.

11. S. Wiesenthal, «The Murderers Among Us», McGraw-Hill Book Company, New York, Toronto, London, Sydney, 1967.

12. Майя Улановская, «Конец срока — 1976 год», Єрусалим, Ізраїль, 1976.

13. І. Кляйнер, «Лист до редакції», газета «Новое Русское Слово», 16.12.83, Нью Йорк, США.

14. Р. Купчинський, «Криза в громаді — роля дезінформації», журнал «Наше Життя», ч. 7-8, 1985, Нью Йорк.

15. Є. Сверстюк, С. Глузман, «Нас ріднила і ріднить правда», журнал «Україна» ч. 46, 1990, Київ.

16. Пресове повідомлення «Українські вартові з Треблінки — герої повстання у Варшавському ґетто», «Українські вісті», 27.1.91, Дітройт, США.

17. Н. Зернов, «Русское религиозное возрождение XX века». Париж, Имка-Пресс, 1974.

18. А. Кжепіцький, «18 днів у Треблінці», у книзі The Death Camp Treblinka. A Documentary», Holocaust Library, New York, 1979.

Ярослав СВАТКО
Депутат Львівської міської
Ради народних депутатів

ДОБА І ДОЛЯ

Частина І. Іди і борись

(Продовження, 2)

Незважаючи на те, що основою впливів і сили ОУН була робота в масах, засоби масової інформації найбільше уваги приділяли її бойовим акціям. Експропріяційні напади на час провідництва Бандери припинились, а от політичні замахи набули широкого, як ніколи, застосування. Притому Бандера скористався з досвіду, набутого під час процесу Біласа й Данилишина. При можливості з процесів творено пропаґандивні акції, під час яких просто і в леґальний спосіб доводилось до мас те, що в нелеґальний спосіб вимагало б великих зусиль. Першою такою акцією був замах на совєтське консульство у Львові.

Причини проведеня цього замаху полягають в тогочасній ситуації і політиці, яку проводила ОУН у відповідь на акцію голодомору на Великій Україні. Євген Коновалець, перебуваючи на той час у Женеві, неодноразово піднімав питання голодомору в Лізі Націй. Природньо, совєтська і польська сторони намагались будь-якими способами похоронити питання, в тому числі відволікаючи увагу міжнародного співтовариства від акту ґеноциду. Навпаки, ОУН намагалась будь-що привернути увагу до долі українського народу. В результаті, на Конференції ОУН в Берліні Коновалець доручив Бандері провести замах на совєтського консула у Львові. Бандера взявся особисто керувати розробкою та контролювати підготовку акції.

Пізніше, на Львівському процесі він заявив, що з самого початку замах плянувався так, щоб нападник здався в руки поліції і на процесі пояснив мотиви вбивства. Бойовий референт Роман Шухевич розіслав по боївках заклик зголошуватись до замаху, в якому доброволець може загинути або бути засудженим до довічного ув'язнення. Серед бажаючих насамперед вибрано молодших, які у випадку «наглого суду» мали шанс бути уласкавлені, тобто вирок смерти міг бути замінений дожиттєвим ув'язненням. З такими претендентами Бандера зустрівся особисто. Досвід попередніх замахів показував, що в деяких випадках бойовики в критичний момент розгублювались, тоді вся підготовка йшла намарно.

В середині жовтні 1933 року один з таких бойовиків, 18-річний

Микола Лемик, був викликаний на зустріч з невідомим йому членом Проводу невідомого рівня. При зустрічі Бандера, звичайно, нічого не повідомив про себе Лемикові, але пояснив мету і завдання, яке може бути йому доручене. Характер, поведінка та реакція юного бойовика переконали Бандеру, що цей не підведе, і бойова рефентура видала студентові 1-го курсу університету пістолет марки «Ортґіс», 30 набоїв з рекомендацією повчитись трохи стріляти, що Лемик слухняно виконував у селі Солова біля Курович. На останній зустрічі за день до замаху Бандера дав бойовику 30 злотих, щоб, за словами Лемика, «купити собі білля і черевики, бо не личить іти в таких черевиках, як я тоді мав. . .»

Тимчасом розвідка ОУН вивчила об'єкт нападу. До 21 жовтня замаховець мав плян приміщень консуляту, розклад роботи і опис зовнішности консула. Проте, коли він в цей день зайшов у будинок під номером 22 по вулиці Набєляка (тепер Котляревського), людина на прийомі зовсім не була схожа на отриманий від розвідки опис. Що було робити? Урядовець вів себе як господар кабінету, і Лемик вирішив, що треба стріляти. Коли «консул» попросив його показати «запрошення від сестри відвідати СССР», бойовик витягнув пістолет. Поки урядовець стояв у ступорі, Лемик сказав, що це кара ОУН для нього, представника большевицької Москви, за смерть мільйонів українців і з двох кроків першим пострілом вбив на місці. Куля потрапила прямо в чоло.

Коли прибула поліція, Лемик викинув зброю і здався в її руки. На початку слідства він відмовився подати дані про себе, так що поліція мусіла сама встановлювати особу замаховця. Тимчасом, виявилось, що вбитий, хоча й не був консулом, проте його ранґ урядовця був достатньо високим. Щоб Лемик не впадав у відчай з приводу своєї помилки, адвокат втішив свого підзахисного інформацією про вбитого. Олександр Майлов був інспектором, який за дорученням Сталіна перевіряв діяльність, в тому числі й розвідувальну, усіх совєтських представництв за кордоном. Львів був останнім пунктом подорожі інспектора.

Початок суду призначено на 30 жовтня. Позаяк Лемик від початку заявляв, що замах — це протест перед усім світом проти голодомору на Великій Україні, до його захисту демонстративно зголосились всі українські адвокати Львова, в т. ч. Кость Левицький. Суд допустив до захисту лише трьох: докторів Степана Шухевича (головний захисник), Володимира Старосольського та Степана Біляка.

Під час процесу захисники методично ставили питання, які привертали увагу глядачів та журналістів до голодомору та репресій проти інтеліґенції на Великій Україні, а суддя так само методично ці питання відхиляв. У своїх промовах захисники теж звернулись до проблеми голодомору. Поза тим д-р Шухевич пояснив мотивацію вчинку. Ось уривок його промови від моменту,

коли голова суду заборонив згадувати про голод на Україні: «І чи, коли обжалуваний начитався тих оповідань, які подають чужомовні подорожні, які їздили там спеціяльно тому, щоб це провірити, чи ж не міг в його душі витворитися той психологічний стан, що він уважав за конечне зробити те, що зробив? Це зовсім логічне. Всякі ухвали, всякі резолюції, всякі віча, всякі анкети, все те не звертає уваги світу, цілого культурного світу (кажу про культурний) на те, що діється з його рідною країною. І він, бачачи, що все те не помагає, хоче звернути увагу в інший спосіб. В такий спосіб, який потряс би цілим світом, щоб очі всіх культурних людей звернулися на те, що діється в його країні.

І рішився на чин, рішився стрілити в репрезентанта того народу і тої влади, що є спричинниками цього всього. І дійсно треба признати, що цей його чин порушив увагу цілого світу».

Суд засудив Миколу Лемика на кару смерти, але з огляду на юний вік замінив її довічним ув'язненням. Під час процесу ОУН організувала демонстрацію перед будинком суду. Коли учасники переходили під будинок воєводства, поліція застосувала вогнепальну зброю. Була вбита випадкова перехожа та поранений Іван Равлик (майбутній організатор української поліції в уряді Я. Стецька, той, якого ґестапо заарештувало у грудні 1941 року і після кількамісячних тортур знищило разом з дружиною, тещею й сестрою та ще трьома членами сім'ї). Мета демонстрації була аналогічна, що й замаху — привернути увагу світової громадськости до положення на українських землях.

Найгучнішою справою, яка, власне, винесла ім'я Степана Бандери з підпілля на поверхню громадської думки, було вбивство міністра внутрішніх справ Польщі генерала Перацького. На той час Організація, незважаючи на арешти, значно зросла. Справно працювали канали зв'язку з закордонним Проводом через Ґданськ, Цешин та Ясиню, якими до Краю доставлялись не тільки література, а й зброя і боєприпаси. Студенти-хеміки заклали в Кракові лябораторію для виготовлення бомб. Зброя не була великою проблемою для ОУН — пістолет «ФН» калібру 6,35 мм, з яким Лебедь їздив на розвідку звичок і способу життя генерала Перацького, коштував 40 злотих. Для прикладу, за капелюх, куплений тоді ж, Лебедь заплатив 15 зл.

Небажання польського уряду йти хоч на якісь поступки вимогам українського населення лише посилювало радикалізм останнього, так що браку добровольців до виконання небезпечних завдань ОУН не відчувала. Врешті, українські леґальні партії, хоч як неґативно настроєні проти ОУН, вимушені були визнати, що політична ситуація в країні не сприяє популярності парляментських методів боротьби. Орган УНДО, «Діло», коментуючи звинувачення польської преси в схильності українців до тероризму, заявило: «Українське населення не має змоги ліквідувати революційні

акції, бо причини, які цю акцію викликають, лежать поза ним. Ключ до розв'язки проблеми є не в українських, а в польських руках».

У своєму офіційному повідомленні про вбивство Пєрацького ОУН подала, що «вбито одного з катів Українського народу». Щоб не виглядати упередженим, варто звернутись до безстороннього джерела, яким, мабуть, може бути «Манчестер Ґардіян». 22 листопада 1935 року ця газета писала: «Генерал Пєрацький. . .був теж відповідальний за ганебну пацифікацію України в 1930 році. Українці терпіли з надзвичайною пасивністю, аж поки екстремісти не почали палити скирти польських землевласників. У відповідь загони кінноти та поліції напали на села, арештовували всіх підряд селян і били їх. . . Точне число побитих селян невідоме, але приблизні підрахунки вказують на 10,000, з яких майже всі були невинні. Багато селян тижнями лежали в постелі внаслідок жорстоких тортур, а декілька внаслідок ран померли». Та ж газета 3 грудня 1935 року уточнила: «. . .ген. Пєрацький був відповідальний за «пацифікацію» Східньої Галичини у 1930 році, Волині й Полісся в 1932 році».

Начальна Команда УВО (нагадаємо, ця фірма зберігалась чисто з пропаґандивною метою), у своїй відозві згадала й інші причини: «Пєрацький — це творець наглих судів, . . поліцейських знущань і катувань українських політичних в'язнів. . , профанації й збезчещування пам'яті Героїв української визвольної боротьби, розкопування могил, нищення хрестів. . . .Чин бойовика вдарив не тільки в Пєрацького, як в особу, а в Пєрацького, як реалізатора польської окупаційної політики на ЗУЗ». Закінчила Начальна Команда вже зовсім по-простому: «Бойовик УВО кинув Українському Народові під ноги голову одного з його катів, голову польського міністра внутрішніх справ, найстаршого ляцького поліцая».

Вище згадувалось, що постанову про замах на Пєрацького було прийнято в Берліні в квітні 1933 року. В нараді взяли участь Є. Коновалець, Р. Ярий, Я. Барановський та С. Бандера. Нема сумніву, що цим вбивством Провід ОУН розраховував, з одного боку, піднести популярність ОУН в народі, а з другого — сподівався якихось відплатних акцій з боку польського уряду, що привело б до розвитку революційної ситуації. Такий розвиток подій був цілком у плянах Проводу.

Для підготовки замаху до Польщі повертається Микола Лебедь, який з грудня 1932 року перебував на нелеґальному становищі. В Карпатах він проводить навчання з групами бойовиків, серед яких плянувалось вибрати виконавців замахів. Одна з таких груп була затримана польським військовим відділом біля Надвірної, після чого її учасники отримали різні терміни ув'язнення.

Тимчасом «Марко» Лебедь із залученням відділу розвідки ОУН вивчає звички намічених жертв. З 6 вересня до 6 грудня він під

прізвищем «Йосип Дацько» наймає кімнату на варшавській вулиці Золотій, №59. Такий студент політехніки дійсно існував, і потім мав поважні клопоти з поліцією за випозичення своєї військової посвідки. Лебедь, в свою чергу, вже 7 грудня має клопоти з німецькою поліцією, яка затримує його в Ціттау за незаконний перехід кордону. Тиждень, проведений в Дрезденському криміналі, закінчився висилкою в Чехо-Словаччину, і Лебедь знову вимушений шукати способу зустрітись з Проводом. У совєтських засобах масової інформації багато років створювався образ ОУН, як прислужника німецьких спецслужб, ними самими ж створеної. Оце, мабуть, один з прикладів «прислужництва».

В другій половині грудня Лебедь таки пробирається в Німеччину і звітує перед Проводом про результати спостережень. Провід остаточно вирішує організувати замах на Пєрацького.

З цією звісткою Лебедь прибуває до Львова на зустріч з Бандерою. Розділяти обов'язки не було потреби — з рації стану Бандера повинен був підібрати бойовиків, а Лебедь — розробити плян операції. На пляжі «Сахара» на Замарстинові було домовлено про способи зв'язку та про канал переправи бойовика до Варшави.

По організаційній мережі Бандера дає оголошення про потребу в бойовику, який не пожалів би власного життя під час замаху. На початку мова не йшла про напад на Пєрацького, плянувалось використати бойовика для замаху на підкомісара львівської тюрми Владислава Коссобудзького. З часом Бандера приходить до висновку, що Коссобудзький не вартий життя бойовика, проте вже було кілька зголошених до виконання небезпечного для власного життя замаху. Провідник вирішує переорієнтувати кадри на вбивство Пєрацького.

Серед зголошених його увагу привертає Гриць Мацейко-«Ґонта». То був простий хлопець зі Щирця, 20-ти років, робітник. Гриця мучив його несвідомий вчинок дворічної давности, коли 16 червня 1931 року у Львові, на вул. Підвальній він затримав бойовика ОУН Івана Мицика. Тоді Гриць був щиро переконаний, що затримує якогось грабіжника, тим більше, що на його очах Мицик застрелив Є. Свідзінського, який теж намагався затримати втікача.

Та виявилось, що Мицик не грабіжник, а бойовик УВО, який за хвилину до того двома пострілами вбив поліційного донощика, українського студента Євгена Бережницького. Затримання Мицика Мацейко сприймав як особисту провину перед народом і шукав способу спокутувати її.

Про ці подробиці Бандера дізнався заочно, знаючи лише псевдо бойовика «Ґонта». Так само заочно «Ґонта» підтверджує можливість непомітного для оточення виїзду до Варшави.

Перша очна зустріч відбулась на вулиці Вулецькій. Бандера по-

вів з Мацейком розмову на загальні теми, вочевидь бажаючи розібратись у психології бойовика. Перше враження Провідника було неґативне, він чекав більш інтеліґентної особи. Але вибирати не було з кого: один з бойовиків, який попередньо зголосився до замаху, дізнавшись, що це буде практично самогубство, відмовився, другий влаштовував Бандеру ще менше. На наступних зустрічах враження Провідника покращало, очевидно, він оцінив психологічний стан Мацейка і шукати кращих кандидатів на виконавця замаху не став. На початку червня Бандера наказав організаційній і бойовій референтурі розірвати всі зв'язки з «Ґонтою».

Ляборатории в Кракові було наказано виготовити дві бомби. Особисте озброєння «Ґонти» не влаштовувало Бандеру, і він наказав бойовій референтурі замінити його громіздкий 8-мм «Стейєр» на пістолет меншого розміру. Заміна відбулась на Гицлівській Горі. «Ґонта» отримав «Гішпан» калібру 7,65. Це був останній контакт Мацейка з бойовою референтурою.

Тим часом Лебедь у Варшаві вивчав звички Пєрацького. Для допомоги він приділив собі майбутню дружину, а поки що — наречену, Дарію Гнатківську. Через бюро «Полькоміс» Лебедь, користуючись військовим посвідченням на ім'я Антона Сваричевського, 15 травня найняв помешкання на вулиці Кошиковій. Для Гнатківської наступного дня він теж найняв приміщення, на прізвище Ванди Квєцінської. Кільканадцять разів Лебедь в один час із Пєрацьким відвідував «Европейську кав'ярню». Врешті він зупинився на пляні проведення замаху біля «Товариського клюбу», куди міністр реґулярно, в один час приїжджав обідати. Разом з Гнатківською вони докладно вивчили прилеглий до клюбу район, місцезнаходження прохідних дворів. Потім це стало у великій пригоді для «Ґонти». Важко сказати, чи це передбачливість Лебедя, чи, плянуючи замах, він вирішив зіґнорувати попередній плян Бандери, але складається враження, що Лебедь не розраховував на смерть Мацейка. Він заплянував два шляхи втечі бойовика з місця замаху, і був дуже зденервований, коли в кінці жодного з них «Ґонти» не виявилось.

Мацейко приїхав до Варшави 12 червня під прізвищем Володимира Ольшанського і найняв дешевий нічліг на вул. Вольській. Три дні пішло на вивчення пляну замаху.

15 червня, о 15.40, Пєрацький на автомобілі під'їхав до клюбу на вулиці Фоксаль. Мацейко невимушено прогулювався біля будинку, і, коли генерал проходив біля нього, натиснув на вибуховий пакет. Вибуху не сталось. Мацейко не розгубився, розвернувся, і в момент, коли міністр підіймався по сходах до їдальні, а дверник вже відчиняв перед ним двері, догнав його і три рази стрелив. Одна з куль потрапила в голову. Треба віддати належне вмінню Бандери розбиратися в людях: під час замаху і втечі

«Ґонта» поводив себе настільки холоднокровно, ніби це для нього буденна робота.

Лебедь чекав бойовика на розі вулиці Солєц і проспекту 3-го Мая, коли розрахунковий термін вийшов, скочив у таксі і поїхав у кінець другого маршруту втечі, біля виходу сходів з вулиці Ординацької на Тамку. Згідно свідчень водія, Адама Кочика, Лебедь був дуже зденервований.

В такому стані він у товаристві Гнатківської повернувся додому. Того ж дня Лебедь виїжджає до Гдині, наступного ранку пішки переходить до Сопота, території вільного міста Ґданська. Тут його вислідив звичайний поліційний аґент Юзеф Будний, але обтяжувати в цьому Лебедя не можна. Він не міг знати, що станичний ОУН в Ґданську Андрій Федина добре відомий дефензиві. Коли Федина 22 червня посадив Лебедя на паром до Свінемюнде, Будний негайно передав у Варшаву прикмети незнайомого йому молодика і назву парома. Прикмети співпадали з зовнішністю керівника акції в Городку «Максима», якого поліція шукала другий рік. Начальник Слідчого Уряду з Варшави телеґрафом звернувся до портової поліції Штеттіна з проханням затримати людину описаної зовнішности.

На другий день, о 5.30 ранку в порт не полінувався прийти консул Польщі в Штеттіні, Геліодор Штарк. Друга зустріч з німецькою поліцією склалась для Лебедя ще менш щасливо. Німці зфотографували його, зняли відбитки пальців і посадили на літак до Варшави. З того часу Лебедь став страшенно недолюблювати німців.

Тимчасом Мацейко відбув 50 км пішки геть з Варшави, пізніше поїздом добрався до Любліна, а далі по організаційному зв'язку був переведений за кордон в Ясиню.

На слід Гнатківської поліція вийшла аж 7 листопада 1934 року. Через два дні її затримано і перевезено до Львова. На допитах вона заперечувала свою причетність до ОУН, проте визнала, що Лебедь є її нареченим, підтвердила перебування у Варшаві під прізвищем Квєцінської.

Бандера був заарештований ще за день до замаху. Користуючись даними своєї інформаційної мережі, поліція вийшла на шлях транспортування літератури з Чехо-Словаччини. Відповідав за цю роботу студент філософії Яґайлонського університету, земляк Бандери, Микола Климишин. Скоро краківська поліція зафіксувала контакти Климишина зі студентом-хеміком цього ж університету Ярославом Карпинцем. Готуючи напад на Перацького, Бандера та заступник Шухевича, Підгайний, приїжджали до Карпинця за експериментальними взірцями бомб. Ці контакти теж були зареєстровані поліцією, і 14 червня вона посадила всіх чотирьох до криміналу. Поліція знала, що шукати: у Климишина

знайдено підпільну літературу, заряджений пістолет, а також Осипа Николишина-«Голоту». При обшуку у Карпинця було виявлено лябораторію для виготовлення бомб. Можна було відкривати судову справу.

Напочатку дефензива не пов'язувала арешти 14 червня із замахом на Пєрацького. Проте, коли загублену Мацейком бомбу співставили з результатами обшуку у Карпинця, стало ясно, що заарештовані пов'язані спільною справою.

Справа тягнулась дуже довго. Підслідні не мали найменшого бажання помагати слідству. Мабуть, справа вбивства Пєрацького так би й зайшла в глухий кут, якби не аґентурна діяльність поляків проти ОУН на терені Чехо-Словаччини. Завдяки їй в руки дефензиви на початку листопада потрапив т. зв. «Архів Сеника».

Маючи на руках дві тисячі звітів, протоколів, записок Проводу, можна було дурити підслідних псевдопоказами їхніх товаришів. Слідству вдалось надурити Макарушку, Малюцу, Мигаля, Качмарського та Підгайного. Бандера, Лебедь, Карпинець, Климишин, Гнатківська і Зарицька на провокацію не піддались.

Прораховуючи можливі канали витоку інформації, Бандера приходить до висновку, що найімовірнішим джерелом обізнаности дефензиви може бути Ярослав Барановський, брат відомого зрадника Романа (див.: «Дзвони над Львовом», «Ратуша», №34 від 22 грудня 1990 р). Цей його висновок став однією з причин пізнішого розколу в ОУН на «бандерівців» і «мельниківців».

Суд почався 18 листопада 1935 року і тривав неповних три місяці. Його перебіг перетворився у чергову пропаґандивну акцію. З першого дня Бандера відмовився говорити польською мовою, а за ним і решта підсудних. Суддя пішов на принцип, заявивши, що українська мова може бути використана в суді лише на терені східних воєвідств, і позбавив їх можливости говорити. Лише Мигаль згодився зізнавати польською.

Свідки-українці вітались з підсудними окликом «Слава Україні», давали покази теж українською. Ті, що згоджувались говорити польською, відкликали свої покази на слідстві, заявляючи, що вони отримані під тортурами. Підсудні звертались до свідків таким же привітанням, за що суддя звичайно додавав кару в кілька днів темниці. Так само, як і на суді на Лемиком, адвокати задавали багато запитань аґітаційного характеру. Причина була проста: таким чином запитання потрапляли на сторінки леґальної преси і доходили до загалу. Характер питань був такий, що відповіді на них міг дати кожен.

Захищали підсудних адвокати: Лев Ганкевич та Олександр Павенцький зі Львова, Володимир Горбовий з Долини та Ярослав Шлапак зі Станіславова. Завдання адвокатів ускладнювалось неоднорідністю постави підсудних — якщо Бандера, Гнатківська,

Зарицька, Карпинець, Климишин і Рак не показували ознак заламання, своєю поставою показували, що їх судять за народну справу, то Мигаль і Малюца так і не змогли отямитися від провокації слідства. Малюца навіть відмовився від захисту з боку д-ра Шлапака.

З іншого боку, навіть ті зізнання, які вони давали, носили виразний пропаґандивний характер. Для прикладу, Мигаль згадав, як 1 листопада 1918 року вчителька написала на дошці слова «Україна воскресла!», а потім діти написали диктант зі словами «Ми, українські діти, завжди всім серцем любитимемо Рідний Край». «Оті слова, — сказав Мигаль, — це моє 'вірую' і моя леґітимація. Ці слова я завжди тямив, а забув лише один раз, а саме: в січні, лютому й березні 1935 року, коли я в слідстві душевно заломався».

Що ж до самого Бандери, то він і на суді продовжував виконувати ролю Провідника, принаймні, в залі. За його заяви, зауваження, висловлювані в ході процесу, суддя не раз наказував виводити Бандеру з залі, карав темницею, і врешті, наказав допускати його в залю лише коли не будуть зізнавати українські свідки.

Ухвалою суду Бандера, Карпинець, Лебедь були засуджені до смертної кари, Климишин і Підгайний — на довічне ув'язнення, Гнатківська отримала 15 років тюрми, Качмарський, Малюца, Мигаль — по 12 років, Зарицька — 8 років, Рак і Чорній — по 7 років. На підставі амнестії смертна кара трьом першим була замінена довічним ув'язненням.

Оголошення вироку припало на 13 січня, надвечір'я старого Нового року. На другий день українські громадські, культурні та інші об'єднання відмінили свої заходи з нагоди святкування Нового року. Багато українців вивісили у вікнах чорні прапори.

Вплив процесу на свідомість польського суспільства можна порівняти з тим, що пережила російська громадськість п'ятдесят шість років пізніше, після штурму Вільнюської телевежі. Шовіністи лишились на позиції крайньої українофобії. Проте мислячі люди почали дошукуватись причин, чому українська молодь стала на шлях революційної, непарляментської діяльности. Шанований варшавський тижневик «Вядомосьці Літерацкє» 15 грудня 1935 року надрукував репортаж публіциста, політика Ксаверія Прушинського, в якому той намагається осмислити причини популярности ОУН серед українців. Увагу журналіста привертає спокійне, байдуже відношення більшости підсудних до перспективи смертної кари або довічного ув'язнення. Хоча Бандера для Прушинського є «звихненим студентом політехніки», він шукає причини цієї «звихнености» українських студентів:

«Ті люди вбили — бажаючи служити справі свого народу. Ми не думаємо, що таким способом вони їй добре служили. Успішно

служать вони їй щойно тепер: три чверті польської преси, які протягом сімнадцяти років не хотіли знати слова «український», протягом цих трьох тижнів навчилися цього слова і йоно не забудуть. А люди, які не писали інакше, як про 'гайдамаків', сьогодні соромляться того дурного баналу про 'понурий вигляд' цих людей. 17 років товкмачили нам, що поширювання, навіть з допомогою насильства, на окраїнах польської мови є рівнозначним із поширюванням польськости, прищепленням любови до Польщі. А ось тут ці люди, хоч знають польську мову, не хочуть говорити по-польськи. Їхня ненависть до польської держави, польського міністра, публіциста й поліцая, поширилась на польську мову. Вчили нас, що ціла та 'Україна' є штучним творивом, яке зникне з останніми слідами австрійської держави, твором якої вона була. А тим часом, це та 'Україна' своєю ненавистю до нас бухає сьогодні сильніше, ніж за тих давніх, неспокійних часів, коли-то Січинський убив намісника Потоцького.». . . «Це мусіло бути щось важливе, коли уклад взаємин двох сусідніх народів і роля держави зуміли б знищити в цих людей захоплення молодістю й життям, і замість того зродити думку про вбивство і самопожертву. . . .«Тепер ми уже не звалимо цього на Відень, ані навіть на Берлін, не звалимо на графа Стадіона, ні на 'аґітацію з Канади'».

Варто зазначити, що людина, якій належать ці слова, наступного року поїхала журналістом в Еспанію, написала антифранківську книжку «Оборона Еспанської Республіки», а після 1939 року працювала в дипломатичній службі польського уряду в еміґрації.

Варшавський процес не міг бути останньою крапкою справи вбивства Перацького. Маючи «Архів Сеника», влада готувала новий, великий процес, який мав захопити не лише причетних до замаху на вулиці Фоксаль, але всіх, «засвічених» в «Архіві». Такий процес розпочався досить скоро, 25 травня 1936 року, у Львові.

На цей раз лава підсудних була дуже довгою: на ній сиділо 21 чоловік. Позаяк у східніх воєводствах допускалось ведення судочинства української мовою, процес не був «німим». В результаті його пропаґандивний ефект перевершив усі сподівання ОУН. Вже початок процесу викликав шок суду. Бандера йшов останнім з підсудних. Коли він з'явився в залі, решта підсудних встали з окликом «Слава Україні!». За ними встали адвокати, а далі, не розуміючи, що діється, — трибунал і присяжні. Конфуз суду приніс велике задоволення українським засобам масової інформації, які довго згадували цю подробицю.

Авторитет Бандери беззаперечно визнавався всіма підсудними, навіть тими, які заламались на Варшавському процесі. Сам Бандера демонстрував свою зневагу до можливости суду позбавити його життя. Від початку він не приховував, що є Крайовим Провідником, а на запитання про стосунок до військової служби від-

повів: «Я є членом Української Військової Організації!» Разом з іншими підсудними заявляв, що вважає себе громадянином України, а юридичне польське громадянство — тимчасовим явищем. У своїх зізнаннях Бандера визнав, що Бабія, Бачинського і Майлова вбито за його наказом, замахи на Коссобудзького плянувались теж за його вказівкою. Визнання він доповнив докладним поясненням причин замахів.

Щодо директора гімназії Івана Бабія, то його, пояснив Бандера, вбито за зрадництво інтересів українського народу: колишній старшина української армії, він затримав у церкві розповсюджувача листівок, намовляв учнів доносити в поліцію про членів ОУН та здійснив багато інших антиукраїнських вчинків. Організація не зразу пішла на крайній захід. Спочатку один з бойовиків побив директора по обличчі. Бабій не зупинився в своїй діяльності, тоді інший бойовик відлупцював директора палицею. Власне тоді Бабій почав викликати учнів поодинці до себе в кабінет і намовляти до донощицтва. Присуд виконано через шість тижнів після арешту Бандери. Цікаво, що від можливого замаху Бабія охороняли два поліційні аґенти.

Про Бачинського Бандера пояснив, що коли він дізнався про можливе зрадництво цього студента, то наказав кільком членам ОУН провести незалежне розслідування. Хоча всі троє були незнайомі, результати співпали: Бачинський — поліційний аґент і стежить за членами ОУН. Тоді донощикові «випадково» дано можливість дізнатись про старанно підготовані «таємниці», про які ніхто більше в мережі не знав. Після того, як поліція заарештувала, згідно доносів Бачинського, кількох людей, і на допитах повторила підсунуті «таємниці», суд ОУН засудив донощика до страти.

Врешті, краще хай читач складає свою думку з пояснень Бандери в ориґіналі:

«Воєвода Юзефський мав згинути не тому, що — як каже прокурор — хотів зближення двох народів, а тому, що метою цілої політики польського уряду, зокрема на Волині, яку репрезентував Юзефський, була державна й національна асиміляція українців».

«На директора Бабія і на Бачинського Революційний Трибунал видав присуд смерти за злочин національної зради. . . Ми стоїмо на становищі, що обов'язком кожного українця є підпорядкувати свої особисті справи і ціле своє життя інтересам і добру нації. Коли ж хтось добровільно і свідомо співділає з ворогами в поборюванні, і то фізичними методами, українського визвольного руху, ми стоїмо на становищі, що за такий злочин національної зради належиться лише кара смерти».

«ОУН у своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на когонебудь. ОУН відкидає концепцію відбудови української держави при нагоді польсько-большевицького конфлікту. Польсько-боль-

шевицькі взаємини не можуть вирішувати про наші політичні розрахунки. Зрештою, з історії знаємо, що всякі такі концепції діставали в лоб і що коли йде про Україну, то Польща з Москвою завжди погоджувалися».

«. . .міг би хтось думати, що Організація не числиться з життям людини взагалі і навіть з життям своїх членів. Коротко скажу: люди, які ввесь час у своїй праці свідомі, що кожної хвилини можуть втратити життя, такі люди, як ніхто інший, вміють цінити життя. Вони знають його вартість. ОУН цінить вартість життя своїх членів, дуже цінить; але — наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її зреалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що накладу головою, і відомо вам, що мені давали змогу своє життя рятувати. Живучи рік з переконанням, що я втрачу життя, я знав, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі втратити життя. Але впродовж цілого того часу я не переживав того, що я переживав тоді, коли висилав двох членів на певну смерть: Лемика і того, хто вбив Перацького. . .»

Це були останні слова Бандери на суді — далі не дав говорити голова суду. Приклад Провідника мобілізуюче діяв на решту підсудних, які дотримувались двох основних ліній: одні признавались до членства в ОУН, такі використували залю суду для пропаґанди ідей націоналізму, брали частину звинувачень проти своїх товаришів на себе і відкликали свої покази, дані на слідстві; інші відмовлялись від належности до Організації. Це були Зарицька, Івасик, Коцюмбас, Равлик, Свєнціцька, Сеньків, Федаківна, Феник, Роман Шухевич та Ярош. Адвокати користувались залею суду, як Народна Рада трибуною Українського Парляменту, так що один раз прокурор Прахтель-Моравянський не витримав і сказав, як є: «Високий суде! Це звичайна пропаґанда ідей і гасел ОУН! Я не можу дозволити, щоб таким способом говорили! Я не можу допустити до такої промови в суді! Це все оборона ОУН, а не підсудних!» Суддя погодився, і не допустив, і не дозволив.

Проте не хотілось би, щоб у читача склалось враження, що адвокати займались лише пропаґандою. Вони ще й серйозно попрацювали за фахом, про що свідчать лагідніші, ніж на Варшавському процесі, вироки. Наприклад, підзахисні д-ра Степана Шухевича, д-р Гнатевич, Феник і Роман Шухевич отримали 4, 5 і знову 4 роки відповідно, тут же скорочені наполовину на підставі амнестії. Можливо, отримали би й менше, якби д-р Степан Шухевич, як завжди на процесах, в яких він брав участь, не почав власне розслідування: звідки поліція взяла матеріяли звинувачення? Цього разу його зацікавив «Архів Сеника».

На цьому процесі довічне ув'язнення отримали лише Бандера і Мигаль. Качмарський, Малюца, Мащак, Підгайний, Сеньків — по

15 років, тут же скорочених до 10, у решти терміни ув'язнення мали закінчитись до майбутнього початку Другої світової війни.

Так закінчився перший період діяльности Степана Бандери в ОУН. Відбуваючи ув'язнення, він був позбавлений можливости впливати на перебіг подій в ОУН. Згідно свого характеру, Бандера боровся, на цей раз із тюремщиками. За той час провів 3 голодівки по 9, 13 і 16 днів, одну з них спільно з іншими українськими в'язнями. Про підготовку ОУН його втечі Бандера, за його словами, дізнався щойно після звільнення.

Для ОУН Львівський процес мав два наслідки: один корисний, другий неґативний. Результатом пропаґандивного ефекту було чергове збільшення рядів Організації, в основному, за рахунок селян і робітників. Врешті, цьому спричинився не тільки суд над Бандерою, а й програма Бандери. І не лише його. Давно сидів у тюрмі Зенон Коссак, та його «44 правила життя українського націоналіста» перейшли тюремні мури. «Невмируща владарна воля Української Нації, що . . .мечем і плугом зазначувала границі своєї владарности. . .наказує Тобі: Встань і борись! Слухай і вір, здобувай і перемагай, щоб Україна була знову могутня, як колись. . .» Вставали і йшли боротись рядові члени Організації, робітники і селяни, яких, згідно совєтських джерел інформації, було на початок Другої світової війни більше 35 тисяч. Якщо долучити сюди тисячі галичан і волиняків, що загинули в боротьбі з угорськими фашистами, або були після поразки Карпатської України розстріляні польською жандармерією, постає образ Організації, яку ніяк не назвеш «группой экстремистов». Рядові члени організації йшли в неї, щоб згідно першої заповіді Декалогу українського націоналіста «Здобути Українську Державу або згинути в боротьбі за неї». Їх не цікавили програмні державницькі установки ОУН. Їм була потрібна держава свого народу.

Цими установками мали б цікавитись провідники різних рівнів, тим більше, що серед них не бракувало гуманітаріїв. Проте керівній ланці було завдано тяжкого удару. Мережа Організації була поважно пошкоджена. Кандидатури, рівної своїм авторитетом Бандері на пост Крайового Провідника, не знайшлось. Кілька років відбувались перехідні процеси з внутрішніми тертями. Крайовому активу було не до теорій — треба було на практиці в боротьбі з дефензивою латати крайову мережу. А в теорії, і це є природнім наслідком розвитку суспільної свідомості, ОУН, згідно тогочасної загальноевропейської моди, передбачала створення тоталітарного суспільства. Треба було скуштувати цього суспільства, спочатку два роки у совєтському, потім ще два — в гітлерівському варіянтах, порівняти його з елементами демократії в польській санаційній державі, щоб у 1943 році, в житомирських лісах прийняти плятформу, яку можна би назвати демократичною.

(Продовження буде)

Олесь УЛЬЯНЕНКО
Із циклу «Афганські оповідання»

МОЛИТВА

Бій уже давно не став боєм. Терпкий запах пороху. Спаленого пороху. . . Холодний вітер і молитва дехканина, що колись був дехканином. . .

Він спочатку молився щиро, так щиро може молитися тільки людина віряча в життя. . .

У нього, в оте життя, ніхто не хотів. . .

Солдати відпочивали на «броні», потягуючи з фляг теплу воду, споглядали на нього сердито і зле. . .

Перед цим його побили, перекрутили руки дротом. Руки, як дві волохаті палюги — до велетенського тулуба. . .

Він сидів у засідці, коли на нього наскочили «шураві».

До цього у нього було поле. Маленьке собі поле біля Меймене.

Там росло, що тільки могло рости на цій землі.

Я дивлюсь на нього крізь вузькі щілини очей, і очі мої — то щільно заґратовані вікна.

У нього широкі волохаті груди, але тонкий писклявий голос. . . І коли молитва доходить до кульмінації, то ніхто не витримує і «духа» б'ють. Заняття це швидко набридає, і тоді солдати точать ляси про «гражданку» або про ще щось. . .

Час молитви не пройшов, і муджахетдин молився. Його взяли в годину молитви, і він — глибоко віруючий в свого аллаха — не стріляв. . . Хтось з нас не вірив. . . У нас щільно заґратовані серця. . . Молоді солдати, злі після рейду, з кислою пам'яттю вчорашньої дідівської прочуханки, зиркають на духа, і їхні очі сповнюються трагічного змісту. Я дивлюсь на нього і сам не помічаючи повторюю молитву. . . Молитва гірка на смак. . . Вона пахне квітом гранату, дозрілою динею і ще чимось. . . Його губи рухаються з моїми. . .

Я думаю. . . Я говорю до себе, я звертаюся до Бога, що коли прийду додому, то поставлю за всіх по свічі. Вже бачу, як вони мляво всмоктують тишу і морок. . . Куриться ладан. . . Мені стає моторошно, бо я враз подумав, що на нього не поставиш свічі. . . І не від того, що він сидить, скручений дротом, і він вірить у іншого Бога, а я взагалі не знаю в кого вірити — а від того, що справді, в одній мечеті аллах від мули прийме чиєсь ім'я. . . Час молитви. . .

Напрочуд холодно. Гори синьо виливають під горизонтом. Я тільки зараз починаю розуміти, чому люди так люблять гори. Тому, що і море. . . Один з бійців підводиться. Він махає молодому. Той в миті ока стоїть перед ним, вірнопіддано вирячивши очі. І я думаю, що рабство то є одне з самоудосконалень нашого народу.

Дехканин, що був колись дехканином, шепоче молитву. . .

Запальничка викресала вогонь. . . Молодий підходить до полоненого і смалить йому бороду. . .

Я спокійно підходжу і б'ю прямо в обличчя. Солдат падає і боязко щулиться. Мене стараються зупинити, але я не звертаю на те уваги. І добавляю ще ногою. Чобіт заюшило кров'ю.

У дехканина очі пораненого пса. . .

Час молитви. . .

Я подаю йому води, і він ковтає її, і я вже знаю, що він приречений, бо в горах лишилося лежати багато наших.

Молитва гірка, як мигдаль.

Проходить взвідний, і я чую, як він говорить, що особистів цей дурень не цікавить. І розвідку теж. Хто хоче?. . . Бажаючі. . . В мені виростає щось страшне і велике. І я хочу зробити це. . .

Вбити — увійшовши в милосердя. . .

Напрочуд прохолодно. . . Чи то мене просто тіпає?

Я слухаю молитву. . . Гори сивого кольору. . . Гори. . . І гори зберігають незаплямованість відчуження.

Горами — стежка. І очі проводжають тією стежкою сотні людей.

Небо високе і з тим низьке, і воно поряд.

Я чую запах бензину, відчуваю щось неприємне, але ще нічого не думаю. Я повторюю молитву. . .

Якщо полишусь живий, то поставлю всім по свічі. . . Усім по свічі. . . Двоє наших піднімають духа. Він, опираючися, йде. Погляд шпарко бігає по всіх закутках, надовго чомусь зупиняється на мені, скресає і застрягає десь у безодні неба. . .

Час молитви. . .

Холодний напрочуд вітер. . .

Гіркий мигдаль на губи. . .

Я вже знаю, чому несло бензином. Комусь сказати? Ротному? . .

В цьому світі все ділиться на стукачів і нормальних хлопців.

Я вважаюсь останнім. . .

Але не витримую і майже біжу вслід мокрим спинам, що зникли за пагорбом, який колись вирила велетенська крига.

Білий шматок полум'я скаче по зеленій траві. З того клубка летить чорна кіптява, і той клубок хрипить. . . Протяжно так, наче чоловік порізав пальця. Той, кого обняло полум'я, зіскакує і біжить. Я скошую його чергою. Він ще якусь мить тіпається, потім в повітрі щось лопотить, і до мене доходить: то догоряє той, який читав молитву, і мої уста повторюють слова незрозумілі. . . Я поставлю свічу. . . Якщо повернуся, хоча ніхто не завадить мені вже ні у що грати. . . Я молюся, хоча не знаю жодної молитви до кінця.

Час молитов. . .

Тисяча свічей. . .

Напрочуд холодно.

Очі ріже від сині гір та неба.

Ми троє повертаємося назад. Я дивуюся, що йти так довго.

Київ, 19 травня 1989 року

СТОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ В КАНАДІ

Святкуйте з нами перше століття українців у Канаді! Комісія Століття українців Канади при Конґресі українців Канади до святкування запрошує не тільки українців, але й всіх канадців. Ця надзвичайна річниця має за свою ціль вшанувати і спом'янути минуле, відзначити сучасне та глянути на майбутнє. Від серпня 1991 року до жовтня 1992 року відбудеться багато різних імпрез, проєктів і програм — всеканадських, провінційних, місцевих, організаційних, громадських та особистих.

Це буде нагода відзначити столітній вклад українських канадців в життя Канади — в її аґрономію, індустрію, культуру, підприємництво, торгівлю, політику, мистецтво, спорт, професії, стислі науки, релігію, освіту, здоров'я, право та військові сили. Святкування відзначать та вшанують ті одиниці, події й організації, які вложили важливий вклад в історію, розвиток і культуру українців у Канаді. Ці святкування вшанують минуле століття солідною підготовкою на майбутнє та оплянуванням майбутнього.

Офіційне відкриття відбудеться в Едмонтоні та околицях 29-го серпня — 1 вересня 1991 року. Це до Алберти, до місцевости Една Стар прибули перші поселенці, Іван Пилипів і Василь Елиняк. Але вже першого липня відбудеться інсценізація першої висадки українських іміґрантів на канадську землю. Разом з іншими імпрезами це відбудеться в м. Галіфаксі, в провінції Нова Шкотія, в рамках з'їзду Федерації клюбів професіоналістів і підприємців. Офіційне закриття столітніх святкувань збігається із Конгресом Українців Канади 10-12 жовтня 1992 року у Вінніпеґу. В час конґресу також відбудеться конґрес молоді.

Інші всеканадські імпрези:

— святкування Дня Канади, 1 липня 1992 року, організоване різними міськими та провінційними відділами відзначення сторіччя;

— відкриття пам'ятника поселенцям в Оттаві, столиці Канади. Це подарунок Канаді від української громади;

— столітня поштова марка, яка буде видана канадською поштою серією 4-х марок, з нагоди Століття. На марках — репродукції картин відомого українського-канадського маляра Василя Курилика. Перший випуск марок заплянований на час офіційного відкриття святкувань Століття в Едмонтоні в серпні 1991 року;

— родоводний матеріял на дослідження родин буде розданий всім канадським школярам. Досліджуючи своє походження і вклад своєї родини в життя Канади, вони зрозуміють великий і надзвичайний вклад українських еміґрантів;
— фундація століття українців Канади, прихід з якої підтримуватиме студії, вишкіл та виступи молодих українців в Україні і Канаді;
— фонд концертових і драматичних творів, який замовлятиме твори укр. мистців і композиторів. Цей фонд довгостроковий, не тільки на час столітніх святкувань, хоч цей рік започаткує нові напрямні громадської підтримки творчого мистецтва і допоможе талановитим українським та українсько-канадським мистцям виставляти та виконувати свої твори;
— Програма відзначень — приймає номінації на відзначення 100 українців (живих і покійних), які внесли важливий тривалий вклад в історію, розвиток і культуру українців в Канаді. Особлива церемонія відзначення заплянована. Канадська та провінційна комісії століття приймають номінації (до 30 червня 1991 р.);
— Ліс Століття — в пам'ять піонерів, які корчували ліси і прочищували прерії Канади, будуть саджані саджанці дерев по різних головних місцях (при ратушах, леґіслятурах, університетах, державних парках і т.п.);
— конґрес Молоді Канади відбудеться в час Конґресу українців Канади в жовтні 1992 року;
— студентський обмін між українськими студентами канадських і українських міст.

Релігійні проєкти на відзначення століття поселення включають симпозіюм на тему «Вклад Української Католицької Церкви в століття поселення Канади», концерт української літургійної музики, соборний релігійний здвиг молоді та релігійні виставки.

Заплянoвано багаті мистецькі виставки по Канаді:
— «Скарби України» — виставка організована Українським Музеєм Канади. Виставить в Канаді цінні історичні та археологічні скарби із різних музеїв України. Експонати включають скарби із праісторії України (палеоліт і неоліт), релігійні скарби з X по XVIII століття (м.і. ікони та Острозьку Біблію), скарби Козаччини та мистецтво XVIII-XIX ст. (картини і рукописи). Виставка буде головною виставкою Онтарійського королівського музею, який її ставитиме. Вона також подорожуватиме до кількох інших головних музеїв Канади.

— «Жнива мрій» — виставка, організована Осередком української культури й освіти. Мандрівна виставка зобразить розвиток української громади в Канаді від 1891 року. Буде одна велика виставка в Осередку та в більших музеях Канади (Ванкувер, Саскатун) та осібна менша виставка, яку можна ставити в різних менших приміщеннях.
— «Сто років українського життя в Канаді» — виставка Державного Архіву Канади. Мандрівна виставка про головні хвилі української іміґрації до Канади. Буде відкрита в Оттаві головним Ґубернатором Канади Р. Гнатишином. Подорожуватиме до різних міст Канади;
— «Сто років українського канадського мистецтва» — велика мистецька виставка, яка подорожуватиме по різних ґалеріях Канади;
— «500 літ українського малярства» — велика виставка малярства з України, організована Вінніпезькою мистецькою ґалерією. Понад сто ікон, портретів та картин, від XV по ран. XX ст., випозичених Державним музеєм українського мистецтва в Києві. Виставка буде у Вінніпеґу та двох інших містах;
— «Мистецтво Василя Курилика» — виставка започаткована св.п. О. Колянківською. Ретроспективна виставка картин славного канадського маляра В. Курилика буде виставлена в різних містах України.

Також запланована телевізійна програма-драматизація про століття на державній станції СБС.

Заплянoвано ще багато різних проєктів та імпрез. Просимо звертатися до провінційних комісій святкувань або до всеканадської Комісії Століття Українців Канади.

Поезія

Володимир ВЕРХОВЕНЬ

ІЗ ЦИКЛУ «ПАЛІМПСЕСТИ» ВАСИЛЯ СТУСА (1972-1979)

Присвячую пам'яті борця
за визволення України

* * *

Володимир Верховень — 33-річний поет, мешкає в Харкові. Закінчив педагогічний інститут (1980 рік), працював у редакціях україномовних газет. На журналістській праці і нині. Вірші зрідка друкувалися в часописах «Дніпро», «Прапор» («Березіль»). На хвилі українського відродження видрукував першу поетичну збірку «Лелече колесо» (Харків, «Прапор», 1990). Підготував рукопис другої збірки — «На цвинтарі слова» (цикл «Палімпсести» Василя Стуса. 1972-1979» — із цієї збірки). Член культурологічного товариства «Спадщина».

Редакція «ВШ»

У СЛОВІ. . .

Не вкорочуй шляху, добрий віче.
Ще не скоро дійдем до мети
осяйної. А надворі — січень
мертвородить і жадає мсти.
Розтеклася морозінь по шклові,
мов білок розбитого райця
золотого. Прихисток — у слові,
наче вогник у руці курця.
Кучугури снігу, як верблюди.
Яра пустинь. Сонна маячня
доокола. І далеко — люди.
Тільки ти, мій віче, тільки я. . .

ПОКИ. . .

Занапастивши тіло, збережи
свій дух — від глуму падовороння.
Немов осінній вогнецвіт жоржин,

що самозрікся смертного дання,
не впокорись і ти. У слові будь,
яке не відає ні зрад, ні ґрат.
Благословенна, долі хресна путь
до віри людської безсмертних врат!
Зачинені? Чекай, поки Петро
свіне з ключами — день, а може, рік.
Най обміліє пам'яті Дніпро,
най висохне сльоза у тих калік,
що йдуть на прощу — Господа молить
чи проклинати? Приострож коня,
поки не вечір і ясну блакить
не вкрила хмара падовороння.

РУЇНА. . .

Збудую зі сльози казарму.
І — зі сльози — шлагбаум сірий.
А для повнішого алярму —
бодай тоненький профіль ліри.
Збудую зі сльози високий
камінний мур. І — зі сльози, —
аби побачить у чвертьока,
дівчат весільні голоси.
Збудую зі сльози Голготу.
І — зі сльози — тінь України.
Не доста сліз — із крови, поту —
збудую пам'ятник Руїни.

НІЧ. . .

Кромішна тьма. У лябіринті ночі
наосліп йду. Сліпіший від сліпця,
який свого не знає рішенця.
А хтось, із оком видячим, регоче
з моєї безпорадности. Регоче,
аж булька у гнилій воді луна.
Ти хто — людина, Бог чи сатана?
На чий путівець необачно збочив?
Твій глум і регіт недоречні, ноче!
В ошматтях снів, розлучений з життям,
я бранець твій, але не раб. Затям!
. . .А той, із оком видячим, регоче.

КРУК

Життя зімкнулося, мов коло.
Життя зімкнулося, мов круг.
Не вийти з нього.
А над полем
вже водить оком зизим крук.
Ширя-чигає у безмір'ї
один собі. І я один.
Між нами тане перемир'я,
як над стернею сірий дим.
Все ближче. . . ближче він до мене,
і я до нього. Все чіткіш
його сталевий профіль.
Нене!
Чи ти мене коли простиш?
За те, що душу напропаще
цей птах у безмір понесе.
Життя зімкнулося. На краще?
Життя замкнулося. Усе.

ІСТИНА. . .

Почезнем всі, але не водночас.
І то — найвища істина Господня.
Учора — той, а завтра — цей.
Сьогодні —
тобі належить позбуватись щасть
і бід. Рахунок виставить меті,
якій уже ти більше не підвладен.
Мов дим, снує в холодній хаті ладан.
І ждуть тебе нечисті і святі
за тим порогом, де видніє шлях:
один — в яріння, другий — у яругу.
Рушай. Адже усе — по кругу.
Сьогодні — ти. А завтра твій же прах
здобрить чиюсь відвагу на життя,
хрестом високим перепинить смерчі.
І то — найвищий сенс твоєї смерти.
Отож — рушай. Забудь про вороття.

ПРОЩАЙ. . .

Степану Сапеляку

Вовтузиться в ногах пацюччя,
шукає дармових крихіт.
На нарах, де суцільне суччя,
не спиш, задивлений у світ,
який мигтить, ряхтить вогнями
на фосфорнім екрані ґрат.
Той світ — наркотик для уяви,
сильніший справжнього стократ.
І станцій обриси розмиті,
і хмурі остови дерев —
такою звабою розлиті
у тілі пружному.
Мов лев,
на ґрати б кинувся — ламати,
трощить ненависні прути!
Але і там — такі ж примати,
але і там — такі ж хорти.
Невидимим колючим дротом
земля поснована німа.
І знову конвульсійно ротом
повітря ловиш.
Ко-ли-ма! —
підхльостують колеса дружно.
Спішать у безіменний край.
Прощай, свободо осоружна,
невмита воленько, прощай!. . .

МРІЮ. . .

Мов циган, мрію. І у мріях вільно
по всіх усюдах, де лиш заманеться,
блукаю. Хоч за мною пильно
у вічко стежать. Та нехай гикнеться
тому, кого я видіти не хочу
у цю хвилину.
(Світло. Сморід. Спека.)
У нього — служба. А у мене — спочив.
І я — далеко. . .

НЕВОЛЯ. . .

Проминає життя, наче дощ, стороною.
Пересохла душа знемагає, а світ
божеволіє, в мури б'ючись головою,
та лиш іскри викрешує сірий граніт.
Межи стін чотирьох — ні воріт, ні віконця —
не потрібний нікому, ачей, і собі,
на голготі розп'ятий червоного сонця,
що від безуму втратило корінь орбіт,
лину думкою кволою до ріднокраю,
до криниці, яка ще малим пам'ятає.
Спрагло п'ю, наче птиця. Але не співаю.
Розучились в неволі співати вуста.

ЛІРИЧНЕ. . .

Не розкуйовджуй сон мій. Не тривож
моєї самоти. На голих нарах
проймає тіло всепроникна дрож,
а душу — всепроникний громоспалах
любови. Мерзну на вогні? Горю
на холоді? Приречений на муки,
крізь шкло сльози дивлюся на зорю,
що досвіту радіє без принуки,
немов дитина. Добрий день! Кінець
нічним тортурам і новим — початок?
Виймає дрож повільно пазурець,
і вітер студить ніжний попілець
чуттів. Тулюсь важким чолом до ґраток,
аби спізнати — ні, іще не мрець. . .

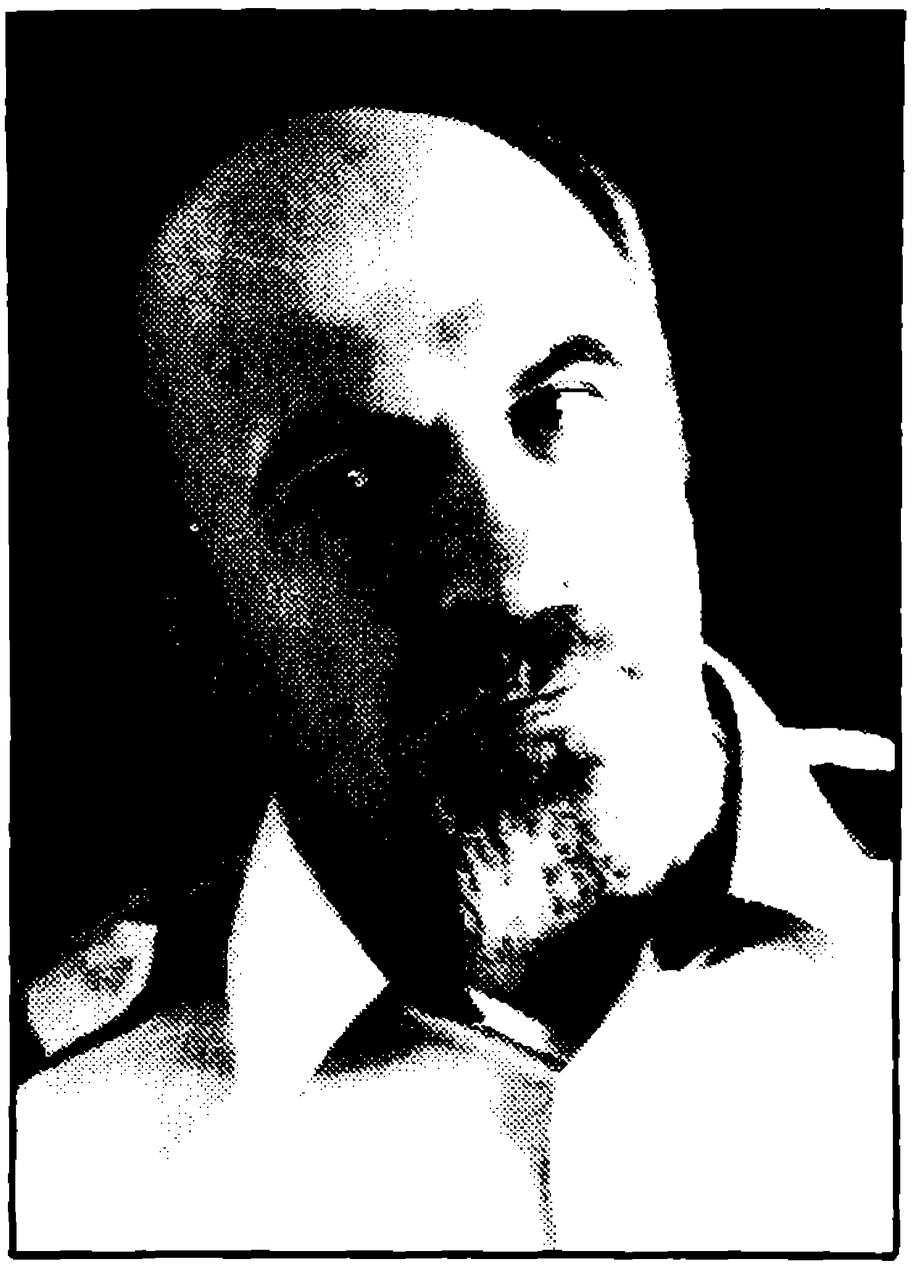

Микола КОЗАК

МАТЕРІ

Ніхто мене, ні, не жде,
А може, так здається. . .
В передчутті аж отерп, —
Де тонко, там і рветься.
Ніхто, ні, не скаже: «Сину,
Вертайся хутчій додому».
В серці живе єдина. . .
Цілую землю схололу.
Із пам'яті росте горе,
Із горя — гори. . .
Сумує хата. . .

II

А мати думає про сина,
і день, і ніч — усе життя.
От і зібралася родина,
А мати думає про сина,
І їй ввижається земля,
І птах над урвищем кружля. . .
А мати знову вийде з хати,
Стоїть, вітрами розіп'ята,
Стоїть століттями
над нами.
Верніться, мамо!

ЕТЮД

Дощ по шибці
Сині борозни
Засвітив. . .
Здивувалася в хаті малеча.
День очі закрив,
Місяць із свічкою
В узголов'ї закляк.
Вечір. . .
Пташиний ляк.

ПТАХИ МОГО СЕРЦЯ

На деревах
Заплакали птиці.
Я ж не стану
батьком
ніколи. . .
Високочолим народився,
Катюгам не скорився
ніде.
Ніколи.
Ніколи.
Голо. . .

* * *

Легко жив,
Довго конав. . .
Важко жив,
Землею став.

МОЛОДА МАТИ

Дмитрові Павличкові й собі. . .

I

Дівча-тополя
Селянка з поля,
Вся в злотоцвіті.
На персах білих
Дві голубки сплять.
Голубки білі-білі.
Плач немовляти
Пробудив їх. . .
Мати. . .

II

Одне закриють око —
вечір.
Два закриють ока —
Ніч.
. . .Може, душу розпанахає?
Тільки ні!
Живуть тополі
В мені!

ВИРИВАЮСЬ

Вириваюсь із кігтистих лап,
Убієнним квіточок принесу.
Бігає літературна коза,
Присутністю погасить сльозу. . .
Але потім на відстані десь,
Як тобі, барвінок насниться. . .
Знову прийде обчухраний бевзь,
Розпита про все для годиться. . .
Вириваюсь із камінних днів,
Із волячих стогонів, доле!
Сірий запах мертвих трудоднів,
Дитинчатко скупане — поле. . .
Колись було
гуцульське поле,
Усміхнене до сонця й вітру.
Осиротіле нині — вірте. . .
Чиїсь сни
ходять
по подвір'ю.
Безтілесо вкрали тишу. . .
Вириваюсь!

ЗАЧАРОВАНІСТЬ

Нас обох птахи заворожили.
В лісі темнім — стоголосся.
Непевні звуки дзюркотять,
Лоскоче вітровій волосся,
Слухаю мову мого серця —
Воно дятлом стука: ко-
ха-
на. . .
Наче сповідь звучить:
повернімось.
Нас обох обіймає ранок,
Нас обох зчарувала знову
Синя даль волошкова.
Чуєш, мабуть, хтось на нас чатує?. .
Ми удвох у бруньках заночуєм.
Послухаймо сердець
Стривожену мову.

Олесь БЕРКУТ

ОСТАПА ЛАПСЬКОГО КРИХТИ БУНТУ ВЕЛИКОГО...

Обмеженість дотеперішніх контактів з українцями в різних країнах т. зв. «східнього бльоку» спричинила те, що українська діяспора у західньому світі мала вельми скромні можливості ознайомитися з творчістю Остапа Лапського - одного з найбільш оригінальних українських поетів у Польщі. Під багатьма оглядами він творець унікальний.

Виходець з українського Полісся (народився у Берестейській окрузі), О. Лапський здобув університетську філологічну освіту у Вроцлаві, поєднавши ерудиційні знання з ділянки русистики, україністики та полоністики. Очевидно, що знання з української філології треба було осягати головне самотужки, бо окремої україністики як такої тоді, в післявоєнний час, ще в Польщі не було. А національна свідомість, українство? Вони приходили змалку, та й різними шляхами

Бо змалу
я збагнув
Ганьбу
валуєвими оформлену
(Апострофа)

Свідомість кріпилася зокрема й

На авансцені
у клуні просвітян
(Сорочка)

і над безсмертними рядками «Кобзаря», відгомін яких, як животворний подув, часто виринатиме у творах О. Лапського, от хоч би й так:

Страшно робиться, коли читаю,
перечитую од краю і до краю
слізьми засіяні лани паперу білого.
І диво дивнеє стає — бадьорію,
коли з померлих літер
схопиться й повіє
вітер.
(Кобзареві)

В роки післясталінської «відлиги» став О. Лапський активним співтворцем українського національно-культурного відродження у Польщі, одним з перших літературних редакторів «Нашого Слова» і щомісячного літературного додатку «Наша Культура», а також викладачем літератури й мови у новоствореній тоді Кафедрі Української Філології Варшавського університету, а згодом і мовним редактором Польського Радіо. З-під його щедрої руки вчителя-наставника вийшло багато поколінь українських філологів. Українські діти в початкових школах по нинішній день навчаються з укладених ним шкільних підручників. Поетичні переклади Остапа Лапського могли б скласти окрему, об'ємисту книгу. Тільки дещо з цього надбання увійшло до антології «Гомін» (Варшава 1964) та до польськомовної «Антології української поезії» (Варшава 1977). Надруковано ще його цикл фейлетонів «Мова — радість життя» та поему «Вітряк».

«Догробний раб степового слова», як себе сам визначав, умів запалити у своїх вихованців любов до рідного слова та творчий неспокій. «Мене ранить рівнина» — писав і передавав поетам-початківцям сміливість пошуку та пристрасть вічного оновлення. Блискучий знавець перлин українського ліро-епосу та цілої великої традиції української літератури, він синтезує досвід надбань минулого з наймодернішими пошуками сучасного мистецтва слова, зокрема й т. зв. «лінґвістичної поезії». У своїх шуканнях він ішов від неоклясичної довершености сонета до лірики майже екстремально загущеного афоризму (перша підготовлена до друку збірка не випадково звалася «Згустки»). Оголював суть, в тому числі й суть сучасного рабства і сучасного тоталітаризму, з воістину шевченківською пристрастю правдошукача і нонконформіста. У згаданому вже вірші «Кобзареві» писав:

А незрячому і в хаті власній
недосяжною здається вись
Твого незборного — борись!

Коли в літературі УССР процвітали новітні різновиди фальшивого «благоденствія» років «застою», а водночас у божевільнях сучасні совєтські інквізитори «перевиховували» українських «інакомислячих» інтеліґентів, отоді то О. Лапський з гіркою іронією писав: «зірко, яка ти обманлива!» і заявляв:

«Я з дияволом
веду діялог».

При чому вельми характерні у нього внутрішні співзвуччя посилюють відчуття драматичної напруги цього діялогу-двобою.

Поезія Остапа Лапського — це водночас унікальна «топографія душі» українського інтеліґента в Польщі, творчої одиниці, якій доводиться постійно відстоювати свідоме українство і творчу самобутність в умовах троїстої самоти — не сприйнятий належно найближчою громадою через дратуючу її незвичність форми поетичного запису і своєрідну «зашифрованість» значень (яка насторожувала й редакторів та цензорів), не акцептований і не друкований обережниками-страхополохами в Києві, чужинець — для представників польської культури (які при цьому високо його цінували). Одним словом, як сам написав:

Щось ненаське
Щось неляське
Ще й невсесоюзне
Ти
в сінях
В'юн
з біло-червоним бантиком
Завжди
на чиємусь бланкові
Під
єзуїтськими іконами
Ти мовчки
спиш а сни
Своє все
мирно сниться
Гайдамацький свист
і леза зміст віджилий

Переборовши лінощі, можна без труднощів розкрити щедрі на значення, небагатослівні записи Остапа Лапського. Його своєрідна поетична молитва пригадує про насущну потребу кожної людини. Вона повинна б стати й молитвою української людини нинішніх днів:

Щодня рабу відваж
крихту бунту
великого

В економії слова загущених рядків цієї поезії оригінально зазначився відпечаток нашої доби, якась, властива нашим часам,

потужна й перетворююча сила пришвидшеної, сконденсованої інформації.

Є в цих рядках дорогоцінні крихти бунту і крихти великого.

Остап ЛАПСЬКИЙ

КРЕДО

Себе
читай
Без боязні
дивись у землю
Над головою
буде небо

РОЗВИДНІЛОСЬ

Вже імла
до землі прилягла
Своє
під вікнами півень
На купі гною
звисока доспівує
У гребені
горить алегорія

СТАН

Руки вірьовками
розв'язане питання

БАБУСЯ

Вічна сіра
горобчиха городу
Зайняла зором
Сибіру шмат
Рукам далась
мала грядка
Могила виросла
на очах внучат

СОРОЧКА

Матері

З пожару вихопилися
лише рукави

Тулуб від серця
зайнявся згорів

На авансцені
у клуні просвітян

Вишивала мама
щирим хрестиком

Як я ще повзав
з долею в зубах

Недогарки в скрині
виглядають полум'я

ВЕЧІРНЄ

I

Обрій
обріс мороком

Стрибок мислі
ясність

За шибкою
липа одубіла

Я синю
смерть виписую

Ясно відпаде
а зуб ще білітиме

До нащадка
мій біль вищириться

II

Люблю
дзвінку ідею

З неї
яд видавлю

Вийде соло
свого засолу

Постане
калина обшумлена

Моя ягода
горітиме в її вустах

Я живому щосили
кістяка вирощую.

КИЇВ

Заплющу очі
чую

Вітерець
вулицями прогулюється

Тисячу
років

Я з книг буття
сорок тобі присвячую

Не шумлять
дерева ростуть

Свій гін
зміст ссуть

З того що було
що є і буде

Таке циганка
батькові наворожила

Всеохопне речення
кому воно

Вікам потрібне
я не жарт і не сльоза

Майбутнє
у колисці

Україна
сумнівам ляпас

СОКИРА

Позначена
буквою «у»

Сталь на службі
з'їлася беззубо

Обух ще деколи
об дещо стукне

Ти лежиш
в сінях історії

Я думаю ще раз
лезо насталити

Щоб себе своє Богове
од світу відрубувати

ЗАПИС

Ніже дня
без замаху

Борюся
в ім'я вітру

З чола
сповз льодовик

Скупо
але вагомо

ОДЯГ

Грабарі
нас вбирали

Дьогтем
обляпав

Взув був
обшив

Казармою
Микола

А
батенько

Ми
сцену витоптуємо

Ще
у своєму

Зупинюся
свідомість

Рано
без оболонки

Вся на суд
вона встане

Не злякаєш суддів
в опанчі облуди

СТАВЛЕННЯ

Аплодуймо
тим

Хто й за сценою
по своєму глаголе

Кому безсоння
пояснити

Лікар
космополіт не спроможен

НЕМІЧ

Скулений
долю клене

А голові
до стелі далеко

А навкруги
простір проситься

А час
зрозуміння чекає

Наука, досліди

Микола СТЕПАНЕНКО

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК І ВЕЛИКА УКРАЇНА

(До 120-ліття з дня народження)

Готуючись до століття з дня народження Василя Стефаника в 1971 році, що, на жаль, у США було відзначене досить скромною науковою конференцією, влаштованою Філологічною Секцією Наукового Товариства імени Шевченка, ми були заінтриґовані одним із прикінцевих уступів його «Автобіографії», написаної в Русові 9-го лютого 1926-го року. Її він написав, правдоподібно, на прохання Івана Лизанівського, що у 20-х роках працював у Державному Видавництві УРСР і підготовляв видання творів Василя Стефаника для наддніпрянських читачів. У тій «Автобіографії» Василь Стефаник — якось ніби зненацька і без докладніших пояснень — зазначав, «що українці з Великої України по душі мені ближчі, як галичани»[1].

Такий несподіваний висновок підказав нам потребу прослідити взаємовідносини Василя Стефаника із культурно-політичними діячами різних поколінь Наддніпрянщини. Зацікавлення цією темою посилювалося й виправдовувалося ще й тим, що століття такого велетня українського письменства заповідалося пройти без створення краєвих і діяспоральних ювілейних комітетів, які творилися в подібних випадках із широкою програмою святкувань та публікацій.

Була і в нас думка створити з ініціятиви Ради для Справ Культури при Світовому Конґресі Вільних Українців такий «широкий громадський комітет», але через перехід на працю із столичного, Вашінґтонського, університету до периферійного, в стейті Мічіґан, і через віддаленість від інтелектуальних центрів Атлянтійського побережжя ця думка була досить запізнілою і залишилася нездійснимою*. А все ж таки, вона зафіксована в листі до нашого незабутнього приятеля сл. п. Юрія Стефаника і в його негайній відповіді з дня 18 квітня 1971 року, в якій він писав:

> Передусім дуже зацікавила мене тема Вашої доповіді 'Василь Стефаник і Велика Україна', бо вона ніким не заторкнена, цілком ориґінальна. Прикро мені дуже, що не зможу Вам допомогти стільки, стільки хотів би, це тому, що мене самого заїдають 'ювілейні' клопо-

* Автор тоді був головою Ради для Справ Культури при Секретаріяті СКВУ.

ти, і теж тому, що я не дуже здоровий. . . А втім і інших клопотів не бракує. Передусім посилаю Вам копію своєї роботи, правда, *вона не для друку,* — про рід Стефаників, а далі хочу звернути Вашу увагу на деякі моменти, хоч годі рахувати на будь-яку вичерпність, бо тема — широчезна. . .

Ваша ініціятива створити широкий громадський комітет для вшанування пам'яті Василя Стефаника — дуже цікава, така, що із природних причин хапає мене за серце, проте вона, на мою думку, дещо запізнена. Прошу не забувати, що до дня сторіччя залишилося дещо понад три тижні, отже само створення комітету до цієї дати неможливе, не згадуючи про розгорнення будь-якої, навіть дуже незначної діяльности. . .

У залученні посилаю Вам текст своєї промови-спогаду, яку я виголосив у Торонті і Гамільтоні 7 березня ц. р., і, якщо усе піде згідно з пляном, ще виголошу в Едмонтоні, Вінніпезі, Ню Йорку і ще раз у Торонті. . . Крім цього, ця промова буде передана в Україну через український відділ СВС. Очевидно, цієї промови не буду друкувати тепер, але аж восени, по закінченні святкувань»[2].

Не можемо, на жаль, подати *чи* і *коли* були опубліковані названа в листі стаття під назвою «Трагедія і тріюмф роду Стефаників» і промова-спогад, що ними користались ми при опрацюванні цієї теми, але вони, як і лист із 18 квітня 1971 року, зберігаються в приватному архіві автора.

* * *

Ледве чи треба пояснювати, що, пишучи про «Велику Україну» й про «українців з Великої України», Василь Стефаник мав на думці оте «втерте», майже щоденно-побутове, поняття, яке було синонімом для нашого національного материкового простору і його культурницьких і суспільних сил на схід від «судьбоносної» річки Збруча, — загалом цілого комплексу Східньої України, Наддніпрянщини, а стисліше — навіть Київщини, Полтавщини і славної у віках та в народній творчості козацько-Запорозької Січі. Протягом довгих століть і десятиліть, либонь від Княжої Руси й прийняття християнства й героїчного епосу про Ігорів похід, потім через часи владних, звитяжних і далеко-візійних воєнних та державно-творчих звершень Богдана Хмельницького й Івана Мазепи, а ще пізніше — від геніяльних вибухів творчого духа Григорія Сковороди, Івана Котляревського і Тараса Шевченка, Східня Україна, Наддніпрянщина, Київ і Полтава в передових умах Галичини й загалом Західньої України вважалися багатющим і невичерпним джерелом велетенської національної енерґії, божеських надхнень, і, за словами найбільш зрівноваженого філософа новітніх часів Миколи Шлемкевича, обширом «заплідних мислів», «ідей і починів» та «творчих змістів»[3]. Думаючи і діючи так, вони, ці передові уми, відчували духову єдність із «великою батьківщиною».

Про це дуже глибоковглядно, переконливо й красномовно писав Микола Шлемкевич тридцять п'ять років тому у філософському трактаті «Галичанство»[4], що був надрукований видавництвом «Ключі», як третя книжка з серії «Життя і мислі» у Нью-Йорку й Торонто і що тепер, на жаль, призабулася, але злободенність спокійно аналітичного вгляду й об'єктивність висновків якої важко переоцінити. Це з певністю й повною відповідальністю можемо ствердити в теперішні часи ще одного відродження в Україні, коли ми, переживши апокаліптичні чистилища останніх трьох четвертин XX століття, стали тотально «зрівняні в нужді й неволі» на Батьківщині та «в свободі і приблизному достаткові» в діяспорі й коли ми «стали такі одностайні, такі близькі» та коли «двері глибокої соборности у взаємному розумінні і взаємній любові відчинені тепер навстяж»[5].

То ж зацікавлених деякими причинами, сказати б, душевної близькости Василя Стефаника до «українців з Великої України» відсилаємо до згаданої вище прецінної книжки Миколи Шлемкевича, а в цій статті звернемо увагу на деякі біографічні моменти і на приклади з мистецької та епістолярної творчости Василя Стефаника, що свідчать про відчуття духовної єдности, взаємного тяжіння, очікуваного й побажаного запліднення ідеями, щирої прихильности й продуктивної співпраці.

* * *

Біографічні моменти спільного й глибокого коріння за згаданою вище статтею Юрія Стефаника «Трагедія і тріюмф роду Стефаників» виглядають так:

> «Десь коло 1792 р., яких шість років перед появою «Енеїди» І. Котляревського, до села Русова Снятинського повіту приїхав ще цілком молодий козак, Теодор Стефаник. Приїхав він на прегарному білому коні з шаблею при боці, як і пристало запорожцеві. . .
>
> Теодора, може, Тодося, — є ж у Стефаникових «Басарабах» жінка Тодоська, — прозваного в Русові «Тодором», за неясними переказами, вивіз з одної запорожської паланки його батько Лука Стефаник, який, по зруйнуванні Запорожської Січі в 1775 р., поселився в гирлі Дунаю, докладніше в містечку Келії. Чому його син кільканадцять років пізніше вирішив переїхати в Галичину, ми не знаємо, може тому, що не хотів повертатися в Наддніпрянську Україну, що тоді вже стогнала під ненависним йому пануванням російських царів.
>
> Тодор Стефаник оглядав село, знайомився з людьми, здається, вже тоді познайомився з своєю майбутньою дружиною, Марією Ґреґоращук і нарешті вирішив поселитися в Русові. . .
>
> Того ж року Тодор повернувся до Келії, продав своє майно і, разом з двома кузинами, приїхав до Русова, цим разом на постійний побут»[6].

Отже, рід Стефаників — козацький: запорізький і задунайський.

В мистецькій творчості Василя Стефаника про «українців з Великої України» згадується лише в новелі «Марія», написаній у другій половині 1917 року. В цій новелі змальовано зустріч наддніпрянських козаків, одягнених у солдатські шинелі московської армії з часів Першої світової війни, з покутськими жінками і зворушливе спільне пошанування пам'яті Тараса Шевченка. Козаки «почали співати»... Їхня пісня «випростовувала» перед тим упереджену душу Марії.

> Виймала ота пісня з її душі, як з чорної скрині, все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім світанні»[7].

Марія «задеревеніла» від їхнього співу, бо дуже журилася за своїми синами, що були ось такі, як ці козаки. Розраджували її жінки й розповідали, як «таки саме перед війною було», коли в галицьких селах висипали могили на пошану Шевченка. Не зважаючи на труднощі, зв'язані з весняними польовими роботами, «таку могилу вісипали, як дзвінница. І Марія з трьома синами помагала»[8].

На цьому місці доречним буде згадати, що п'ятнадцять дуже злободенних, ніби написаних ось тепер, рядків діялогу покутських жінок московська цензура в Україні послідовно викреслювала з підсовєтських видань творів Стефаника. Пригадаймо ці рядки за виданням реґензбурського «Українського слова» в 1948 році:

> — Та що з того, що сипали? Лише біди селови наробили. Москалі прийшли та могилу розкидали, гроший шукали, чи чого, та й за ту могилу і мій Міхайло пропав.
>
> — А хочби й на віки пропав ваш Міхайло, то люди ніколи його не забудут. Не боявся він москалів, а сказав їм правду: «Ви, — каже, — цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити?
>
> — Добре тобі, Катерино, говорити, а він лишив жінку та діти.
>
> — Та й мій мене лишив з дітьми.
>
> — З вас відий котрийс мусит бути письменний. Та напишіт, аби світ знав, як нас москалі з ярма випрегают. Ми їм ту могилу не зараз забудемо[9].

* * *

З наведеної вже на початкові цієї розвідки «Автобіографії», написаної 9-го лютого 1926 року, вичитуємо дуже скупі рядки про відвідини Наддніпрянщини:

> «Два рази я був на Україні. 1903 р. в Полтаві, на святі Котля-

ревського, де зазнакомився з молодими письменниками. Другий раз був у Києві на початку 1919 р. за Директорії»[10].

Відкриття першого пам'ятника українському письменникові в царській Росії — Іванові Котляревському, що відбулося 30 серпня 1903 року, було величавим святом всеукраїнського значення, яке старанно підготовляли не лише місцеві культурні й суспільні діячі на чолі з письменником Панасом Мирним, а й найвизначніші мистці, співці, музики і композитори та артисти театрів і драматурги. Проєкт пам'ятника Іванові Котляревському створили: славетний скульптор Л. Позен, що народився в недалекому селі Оболоні, тепер Семенівського району, і архітект О. Ширшов. В постамент пам'ятника вмуровано високомистецькі горорізьби сцен з «Енеїди», «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника». З нагоди святочного відслонення пам'ятника було влаштовано першу виставку творів українських живописців. Підготову музичного супроводу для всіх виступів здійснював Микола Лисенко, що народився також на Полтавщині в селі Гриньках, тепер Глобинського району. Ролі в драматичних творах Івана Котляревського виконували М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, С. Тобілевич та інші найвизначніші актори того часу.

Крім Василя Стефаника, тоді вже відомого письменника, до Полтави прибули згадані вище мистці, музики і актори та драматурги, а також письменники: М. Коцюбинський, Леся Українка, С. Васильченко, В. Самійленко, Б. Грінченко, М. Старицький та вчені й громадсько-політичні діячі: О. Єфименко, М. Міхновський, І. Стешенко та інші.

Зустріч із омріяною Стефаником Великою Україною та її провідними силами стали найліпшими й незабутніми хвилинами на ціле його життя, світлі спогади про які він пізніше розповідав своїм улюбленим синам.

«Значно пізніше, — згадує Кирило Стефаник про роки перед Першою світовою війною, — розповідав нам багато про своє перебування на Україні 1903 р. і про відвідини з Лесею Українкою Гадяча»[11].

В місті Гадяче, на Полтавщині, як знаємо, жила й творила мати Лесі — Олена Пчілка.

Тоді таки Василь Стефаник одержав від Михайла Коцюбинського книжку його творів із автографом письменника. Вона потрапила до рук сина Кирила аж у 1947-му році.

В другій половині вересня 1903 року Василь Стефаник був у Золотоверхому Києві й на Київщині. Про це він писав у листі з 16-го вересня до своєї майбутньої дружини О. Гаморак: «Нині

приїхав в Київ, місто гарне, чудове... В Києві буду п'ять днів, потім поїду на кілька днів на село»[12].

І дійсно, через п'ять днів, 21-го вересня 1903 року, він писав уже також до О. Гаморак з «села»:

> «Я сьогодня з Іваном Стешенком побував цілий день на могилі Шевченка. Дніпер долом плине в Чорне море, за Дніпром Лівобережна Україна розіслалася лісами і степами, а там лани і мла синя аж геть в Московщину. Осе ж і місце, звідки я поклонився *всій* Україні.
>
> Їду до Києва, з Києва в Житомир, а звідтам до Тернополя[13].

Як згадує також Кирило Стефаник, перед Першою світовою війною хтось із знайомих — учасників, мабуть, свята в Полтаві — надіслав його батькові

> «ілюстровану поштову картку з Катеринослава. На ній було намальовано вкритий снігом степ; по ньому їде саньми чоловік. За саньми женеться зграя голодних вовків. На нас ця картка зробила велике враження; почали розпитувати батька про степ, про вовків. Тоді вперше довідалися, що над Дніпром простягаються рівні поля, які називаються степами, і що на Україні похований наш найбільший поет Тарас Шевченко»[14].

Вересневі дні київської золотої осени 1903 року, проведені Василем Стефаником у товаристві Михайла Коцюбинського, що з ним він листовно запізнався ще, мабуть, у першій половині 1901 року, — коли Коцюбинський збирав матеріяли для альманаху «Дубове листя», присвяченого пам'яті Пантелеймона Куліша, і коли запросив до співпраці, крім Стефаника, також і Леся Мартовича, — і в товаристві Лесі Українки, що ще 9 грудня 1899 року, читаючи великий реферат про «Писателів-русинів на Буковині» в київському Літературно-артистичному товаристві присвятила багато часу й чимало похвальних слів новому тоді ще письменникові Василеві Стефаникові, у товаристві В. Самійленка, Івана Липи, І. Стешенка та інших творців культури й патріотів, ці дні київської золотої осени були дальшим духовним пиром і продовженням всеукраїнських святкувань у Полтаві.

В автобіографічному нарисі «Серце», що був написаний у січні 1927-го року, Василь Стефаник з великим пієтетом згадував своїх батьків, братів, сестер, учителів, приятелів і коханих, співробітників, добродіїв, дальшу й ближчу рідню та синів: Семена, Кирила і Юрія. І в першій частині після Івана Франка й Михайла Павлика та перед іменами Софії Морачевської, Леся Мартовича й «найбільшого приятеля» — дружини й матері трьох синів Ольги Ва-

силь Стефаник такими словами згадав Лесю Українку і так визначив її високе місце в історії нашого красного письменства: «Леся Українка — найбільша поетка і моя проводаторка в Києві»[15].

Маємо підстави думати, що з вересневого Києва Василь Стефаник разом із Михайлом Коцюбинським, Лесею Українкою, В. Самійленком, І. Липою та іншими вислав привітального листа до Ольги Кобилянської, мовостиль якого й загальна редакція прозоро вказують на особу ініціятора й автора:

> «Вітаємо літерат(к)у Ольгу Кобилянську з першим великим національним святом на Україні, що прилюдно відбулося в Полтаві, — з отворенням пам'ятника Іванові Котляревському»[16].

Поданий вище при різних уступах перелік добрих знайомих, приятелів і друзів Василя Стефаника варто доповнити ще й іменами Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, В'ячеслава Липинського, Симона Петлюри, Дмитра Донцова, Сергія Єфремова, Володимира Винниченка, Агатангела Кримського, Григорія Косинки, Миколи Вороного, Гната Хоткевича, Миколи Хвильового, Сергія Пилипенка й Володимира Дорошенка. Треба сподіватися, що в повному й нецензурованому виданні творів Василя Стефаника, особливо ж у його інтенсивному листуванні, можна буде знайти підтвердження здогадної дотепер приязні, доброзичливости, співпраці в різних царинах нашої культури й духовної єдности. Принайменше стосовно двох імен маємо підтвердження цих здогадів у присвятах оповідання «Морітурі» Володимирові Дорошенкові і новелі «Межа» — Миколі Хвильовому.

Перша подорож у Наддніпрянщину, участь у всеукраїнському святі культури, знайомство, встановлення співпраці, приязні і дружби із велетнями національного духа й рушіями проґресу були для тридцятилітнього Василя Стефаника тим антейським доторком до матері-землі, який давав непереможну силу також героєві грецької мітології — Антеєві. Запасів цієї сили, надхнення і самопосвяти вистачило на добрих півтора десятки років, протягом яких він створив свою родину, став господарем і невтомним громадським діячем Покуття, що на ціле десятиліття нагородило його мандатом члена віденського парляменту. За всім тим суспільним горінням, здається, не було часу на писане й друковане слово, яке завжди народжувалося у великих стражданнях. Але Стефаник став народним слугою, захисником свого селянського стану і визнаним народним трибуном.

Юрій Гаморак — наймолодший син Стефаника — у своїй «Спробі біографії» писав про ці часи так:

> «Збереглася одна невеличка фотографія: Стефаник стоїть на мо-

гилі Шевченка, — по всіх селах Західньої України селяни в 1914 р., в століття народин Шевченка, насипали на його честь високі могили, які так і звуться Шевченковими могилами, — стоїть з піднесеними вгору руками і, оточений тисячами селян, чоловіків і жінок, говорить промову. Це, якщо можна так сказати, типовий Стефаник тих часів. В його промовах, про які й сьогодні з захопленням згадують ще живі його слухачі, виливалася вся сила його поетичного слова, що довгі роки каменем лежить на дні його душі. Він був добрий промовець. . .»[17].

Восени 1918 року розвалилася Австро-Угорська імперія, і колишній посол до віденського парляменту Василь Стефаник стає членом Української Національної Ради та як член її делеґації вдруге відвідує Наддніпрянщину:

«. . .Їде на свято соборности, свято з'єднання Східньої і Західньої України, що відбувається пам'ятного 22 січня 1919 р. в Києві. З головою делеґації Львом Бачинським живе у Києві в готелі «Континенталь». По дорозі туди й назад, він бачить на Україні страшний хаос і той хаос його, як доброго українця, наповнив великим страхом. А страх його не був даремний. . .»[18].

* * *

Заломання нашої національно-визвольної боротьби й окупацію Західньої України поляками Василь Стефаник переживав як страшний удар. А коли зникли вже й останні сподівання після рішень Ради Амбасадорів у 1923-му році, Стефаник вирішує допомагати поневоленому населенню Покуття й переключає свої сили на працю в «Сільському господарі», в «Просвіті», в Радикальній Партії та в інших організаціях і установах.

На початку двадцятих років Василь Стефаник встановлює зв'язки з тими діячами наукового й культурного життя в Східній Україні, які намагалися використати проголошену комуністичним режимом українізацію для національно-визвольних цілей і для виборення більших прав для українського народу та для його мови й культури. Здається, що польські й московські окупанти вчилися одні в одних підступности й безоглядної жорстокости в здійсненні своєї багатовікової політики мово- й народовбивства. Микола Шлемкевич так образно характеризував цю загладну одностайність обох звироднілих імперіялізмів:

«. . .Польська політика насильно прищеплювала на українську лозу свої зразки і висисала для них, для себе, всі живі соки лози. Російська політика безжалісно обривала для своїх духових і політичних столів усе квіття української лози, залишаючи їй, тій лозі, її зелений, вічно незрілий ріст»[19].

Коли «усе квіття української лози» під диктатурою московського комуністичного пролетаріяту було вже обірване й знищене кількарічною війною, голодом і безоглядним терором та нечуваними злиднями, окупанти вдалися до провокаційно ошуканського прийому «дозволености» на нібито «національні за формою» культурні вияви.

Пригноблений сваволею польських окупантів, родинними нещастями: смерть двох братів — Володимира і Юрка — та батька і небувалою матеріяльною скрутою й заборгуваннями, Василь Стефаник шукає можливостей поширення своїх творів серед читачів Наддніпрянщини, а в парі з цим і поправи бодай своїх господарських справ. В цьому йому сприяв галичанин Іван Лизанівський, що працював у Державному Видавництві України. В одному з листів до Лизанівського з 1923 року Василь Стефаника писав:

> «Я від кількох літ отут дуже бідую і радий би, щоби Держлітвидав мене в цей спосіб піддержав»[20],

тобто: вислав гонорар за видання його творів. А майже через рік у вересні 1924 року признавався:

> «Брахав би-м, якби-м не сказав Вам одверто, що радував би-м ся, якби Велика Україна пошанувала мою дуже скромну працю»[21].

Національно свідомі культурницькі сили Східньої України також раді були скористатися з такої щасливої готовности й використали її в рямцях режимової «дозволености» та для підтримки широко відомого вже в Европі майстра мистецького слова. Його твори видавали й перевидавали, заслужена винагорода за них поліпшувала матеріяльне становище Стефаника. Культурницькі кола Наддніпрянщини, зовсім слушно вважаючи його рівнорядним із Іваном Франком, Лесею Українкою й Михайлом Коцюбинським, що вже відійшли у вічність, робили все можливе, щоб Стефаникові було присвоєно заслужене звання академіка ВУАН й приділено досмертну пенсію Народного Комісаріяту Освіти і щоб забезпечити його приїзд в Україну для урочистого відзначення тридцятиліття літературної діяльности, що мало б перетворитися в свято української культури й демонстрацію соборности. Ще весною 1927 року письменник збирався їхати в Україну і 31 травня писав до Л. Бачинського:

> «Піди до воєвідства і запитай, чому не присилають пашпорта? Вишли мені зараз 100 зл (отих). На Україну буду таки їхати»[22]

Але в Україні і в Европі були вже помітні трагічні кінці корот-

котривалого культурного відродження, що в 30-их роках було обезголовлене й холоднокровно знищене. Василь Стефаник з великою увагою слідкував за розвитком подій в Україні й підозріливо ставився до режимової «дозволености» і небезпідставно недовіряв, ба навіть боявся, московських комісарів, які, не зумівши його ошукати й заманити і знищити, наклали майже на ціле двадцятиліття на його твори і на його ім'я «змову мовчанки» та заборони аж до «облудного возз'єднання» восени 1939 року. Отже: третіх відвідин Великої України не було.

Головною причиною була нібито відмова польського уряду видати пашпорт, а також ріжні перешкоди й труднощі з боку того уряду. Одначе, московський окупаційний режим, що вже перепроваджував насильну колективізаційну панщину в українському селі й приготовляв розстріл національного відродження та призвів до самогубства культурних і політичних діячів, також не бажав мати на сплюндрованій і виголодженій Східній Україні палкого й безкомпромісового оборонця селянського стану та прапороносця національної культури, зорієнтованої на Захід. Симпатії Василя Стефаника були виразно й демонстративно виявлені в листуванні до тих діячів під московською займанщиною, які організовували опір московському імперіялізмові в усіх царинах життя, зокрема і в літературі. В той час він друкував свої твори в журналі «Вапліте», в донцовському Літературно-Науковому Вістникові, листувався з членами «Плугу» і з Григорієм Косинкою та присвятив Миколі Хвильовому новелю «Межа». «Око государеве» бачило Стефаникове ДІЛО, а «вухо государеве» чуло його гнівне СЛОВО. . .

Як подає Юрій Гаморак,

> У 1933 р. Стефаник листом до Народного Комісара Освіти відмовляється від досмертної пенсії, але лист закінчує так: «А прихильником Великої України я все був і буду»[23].

* * *

Непідкупно щира й глибока синівська любов Василя Стефаника до цілої Соборної України — від Кубані і до Сяну — і до всього нашого знедоленого народу особливо повно і переконливо променює з його багатого листування, що дотепер стало нам відомим тільки частинно. У третьому томі єдиного, здається, дотепер «повного» зібрання творів Стефаника, виданому в 1949-54 роках[24], поміщено тільки 312 не завжди найвартісніших і найхарактерніших його листів, адресованих переважно до його галицьких друзів і колеґ. Дошкульно бракує, особливо ж для розвитку вибраної нами теми, листів до культурних і політичних діячів з Наддніпрянщини: лише два листи до Михайла Коцюбинського у згаданому вище третьому томі і два листи до Володимира Дорошенка

— у творах, виданих у 1964 році «Дніпром». Уривок з прецікавого листа до Григорія Косинки став відомим тільки завдяки спогадам Василя Костащука. У цій же книзі надруковано і один лист Бориса Грінченка[25]. Також тільки із книги «Василь Стефаник у критиці і спогадах» довідались ми і про варіянт дуже вимовного листа з 1927 року до журналу «Світ», мабуть, не випадково датованого 22-им січня. Звертаючись до письменників підсовєтської України, Василь Стефаник писав:

> «Коли вугла своєї хати, що найближче до Вас, виглядаю, аби-сте принесли велике слово, як Шевченко. Ніколи ми від наших вуглів не спускали ока з України. Живемо Вашим життям і Вашою надією»[26].

Щоправда, повністю, але в іншій редакції, цей лист подано в «Творах», виданих «Дніпром» у 1964 році. Він був відповіддю на ювілейні привітання з нагоди Стефаникового 55-тиліття. Дякуючи «всім організаціям і товаришам з Радянської України», Стефаник називає імена тільки тих, з якими зустрівся і подружив на великому всеукраїнському святі в Полтаві, а також і тих, над головами яких уже була піднесена сокира сталінських убивць.

> Всім. . .: «Плугові», Григорієві Косинці, Іванові Лизанівському кажу, що стою на вуглі своєї хати і простягаю до Вас руки. Поздоровте від мене дужі таланти у Вас і привітайте Олену Пчілку та тіні Лесі Українки й Михайла Коцюбинського. Ви, молоді, передайте найнижчий поклін Михайлові Грушевському, Сергієві Єфремову і А. Кримському.
>
> Стою ж на вуглі із любов'ю, чекаю на Вас, і ноги мене не болять. Тяжко Вас розсаджувати коло великого, дубового стола у моїй хаті. . .
>
> Ех, якби я міг мрію перевести в порядок. Вітав би я Вас усіх, як бідні люди вітають ясне сонце! Моя найближча родина служила би Вам серцем і руками[27].

Із згаданих у цьому листі п'яти іменам епохальних діячів української культури: Олени Пчілки, Лесі Українки, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова і Агатангела Кримсього у нам відомій дотепер епістолярній творчості Стефаника «не пощастило» ані одному: листів до них ніби й не було. А, переглянувши шеститомове повне зібрання творів, знайдемо тільки. . . два листи від Михайла Коцюбинського до Василя Стефаника. Ті два листи Михайла Коцюбинського є, сказати б, прологом до їхньої пізнішої дружби і до пам'ятної зустрічі в Полтаві. Збираючи матеріяли для альманаху «Дубове листя», присвяченого пам'яті Пантелеймона Куліша, Михайло Коцюбинський запросив до співпраці Василя Стефаника й Леся Мартовича. Про це запрошення, що імовірно

відноситься до початку 1901-го року, довідуємося з відповіді Василя Стефаника, датованої 8-им липня того таки 1901-го року, в якій він писав:

> «Мартовича і мене Ви своїм листом зрадували, бо таки будемо могти в Кулішевій книжці наші роботи видіти. До двох місяців Ви будете допевно мати в руках наші праці.
>
> Ваші писання читаю радо, і вони мені найбільше подобаються зі всіх теперішніх наших. Може, доля коли позволить лично Вас побачити, то й радість буде»[28].

Але минуло два місяці, й Коцюбинський не одержав обіцяних праць. Можна здогадуватися, що з наближенням реченця Василь Стефаник виправдовував своє і Мартовича спізнення листом з 13-го червня 1901 року, і Коцюбинський у листі з 2-го липня того таки року висловив готовність трохи зачекати:

> «Діставши Вашого листа з 13/VI с(ього) р(оку), я не заспокоївся і не втратив надії бачити Ваші і д. Мартовича праці в нашому збірнику в честь Куліша. Ще не пізно. Ми спеціяльно почекаємо ще з місяць аби мати од Вас хоч невеличкі опо(ві)дання. Участь в цьому збірнику наших кращих молодших письменників я уважаю дуже і дуже бажаною і сподіваюся, що Ви не одмовите мені в мому проханню»[29].

Настала осінь, альманах був уже готовий у вересні, і справа його друкування поважно затримувалася. Занепокоєний цим станом, Михайло Коцюбинський листом з 28-го жовтня встановлює крайній і найстисліший термін — три тижні:

> «Ніяк не можу погодитися з думкою, що у збірнику на честь Куліша не буде Вашої хоч би й маленької новельки! Терпеливо чекав я два місяці обіцяного оповідання, та вже й третій місяць минув, а од Вас як нема нічого, так нема. І ось пишу знову. Прошу й благаю: дозвольте нам бачити Вас дорогим гостем у нашому альманахові. Він уже місяць лежить готовий, переписаний і тільки чекає Вашого слова. Пригадуюсь і д. Мартовичеві. Три тижні — крайній термін. . .
>
> Не менш бажав би я познайомитися з Вами особисто та побесідувати про спільні й дорогі нам справи»[30].

Як знаємо, нагода познайомитися й заприятелювати трапилася на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському. Тільки ж, повернувшись до свого Покуття, Василь Стефаник на цілих п'ятнадцять років упірнув у суспільне життя і в свої господарські та родинні справи. Наступила вимушена перерва і в літературній творчості та в листуванні із наддніпрянськими приятелями. Взим-

ку 1909 року Михайло Коцюбинський відновлює перерваний зв'язок і в листі з 12 лютого пише:

> «Не знаю, чи пригадуєте собі нашу стрічу в Полтаві, а я її згадую завжди з великою приємністю. Не забуваю, що Ви перше часом писали до мене, а потому перестали озиватися на мої листи (може, адреса була недобра). Тим часом мене не раз дуже кортіло написати до Вас, бо я ніяк не міг помиритися з таким довгим антрактом у Вашій літературній роботі. Не може бути, щоб Стефаник — наш, а особливо мій, любимий письменник, краса нашої анемічної літератури, щаслива оаза, — замовк назавжди.
>
> Роздобув собі Вашу віденську адресу і збирався писати. Коли це читаю, що Ви лагодите до друку цілий томик нових оповідань.
>
> І уявити собі не можете, як я зрадів!
>
> А потому вчепилася думка: чи правда, чи не газетна поголоска!»[31].

В дійсності, — це була «газетна поголоска». Стефаник був тоді депутатом до австрійського парляменту і суспільна діяльність поглинала весь час, до того ж наступило примирення з батьком; треба було займатися своєю 18-тиморговою господаркою, яку йому виділив старий Семен Лукич.

Тим часом хвороба серця дуже докучала Михайлові Коцюбинському й перешкоджала творчій праці, і він у червні 1909-го року виїхав на лікування до Капрі, а по дорозі до Італії трапилася щаслива випадковість: «сів до вагона Стефаник, — писав Коцюбинській до Віри Коцюбинської, — і це дуже добре, бо у Відні я заїду до нього»[32].

І справді, зупинившись у Відні, Михайло Коцюбинський гостював у Стефаника три дні, про що знову згадує також у листі до Віри Коцюбинської з 5-го червня 1909-го року: «У Відні заїхав до Стефаника»[33].

Перебуваючи на Капрі і плянуючи поворот додому, Коцюбинський знову пише Стефаникові 29 червня 1909-го року про те, що хоче ще раз його побачити і що має намір заїхати до Відня приблизно 14-15-го липня: «Я почуваю себе добре, спочиваю, учуся ходити і навіть лажу по горах»[34].

Невідомо, чи здійснився його задум, бо покищо листування обох велетнів української прози і вірних синів України появлялося невеликими й цензурованими дозами. Підсовєтське літературознавство запопадливо вишукувало приклади дружби між Михайлом Коцюбинським і Максімом Ґорькім. . .

Знаємо ще з листів Михайла Коцюбинського до В. Ґнатюка, Євгена Чикаленка і Любови Ліницької, писаних у 1909, 1910 і 1911 роках, що він розпитує про Василя Стефаника, зачисляє його до

того гарного, що є в нашій літературі, дораджує читати разом з іншими майстрами пера: Іваном Франком, Лесею Українкою і В. Самійленком[35].

Взаємовідносини Василя Стефаника з іншими письменниками Великої України й з політичними та державними діячами-самостійниками, що були безперечними в роки Великої національної революції, залишаються ще однією «великою білою плямою». . .

Джерела:

1. Василь Стефаник, Твори за редакцією і з біографічним нарисом Ю. Гаморака, друге видання, Видавнича спілка «Українське слово», Реґенсбурґ, 1948, стор. L.
2. Лист Юрія Стефаника до автора статті з 18-го квітня 1971 р. Зберігається в архіві автора.
3. Микола Шлемкевич, Галичанство, Життя і мислі, книжка третя, В-во «Ключі», Нью-Йорк — Торонто, 1956, стор 70.
4. Там таки. Титульна сторінка.
5. Там таки, стор. 108.
6. Ю. Стефаник, Трагедія і тріюмф роду Стефаників, зірекс-копія машинопису з дедикацією авторові статті й виправленнями та додатками Ю. Стефаника, стор. 3.
7. Василь Стефаник, Твори за редакцією і з біграфічним нарисом Ю. Гаморака, стор. 237.
8. Там таки, стор. 239.
9. Там таки, стор. 239-240.
10. Там таки, стор. L.
11. Василь Стефаник у критиці та в спогадах, В-во «Дніпро», Київ, 1970, стор. 420.
12. Василь Стефаник, Твори, В-во Художньої Літератури «Дніпро», Київ, 1964, стор. 460.
13. Там таки.
14. Василь Стефаник у критиці та в спогадах, стор. 460.
15. Василь Стефаник, Твори за редакцією і з біографічним нарисом Ю. Гаморака, стор. 286.
16. Михайло Коцюбинський, Твори в 6-ти томах, В-во АН УРСР, Київ, 1961, т. 5, стор. 451.
17. Василь Стефаник, Твори за редакцією і з біографічним нарисом Ю. Гаморака, стор. XXX.
18. Там таки, стор. XXXV.
19. Микола Шлемкевич, Галичанство. . ., стор. 83.
20. Василь Стефаник, Твори, В-во «Дніпро», стор. 464.
21. Там таки, стор. 470.
22. Там таки, стор. 475.
23. Василь Стефаник, Твори за редакцією і з біографічним нарисом Ю. Гаморака, стор. XXXIX.
24. Василь Стефаник, Повне зібрання творів. В трьох томах, В-во АН УРСР, Київ, 1949-54.
25. Василь Стефаник у критиці та в спогадах, стор. 359.
26. Василь Стефаник у критиці та в спогадах, стор. 25.
27. Василь Стефаник, Твори, В-во «Дніпро», стор. 474.
28. Там таки, стор. 457.
29. Михайло Коцюбинський, Твори в 6-ти томах, т. 5, стор. 310.
30. Там таки, стор. 312-13.
31. Там таки, т. 6-й, стор. 87.
32. Там таки, т. 6-й, стор. 97.
33. Там таки, т. 6-й, стор. 98.
34. Там таки, т. 6-й, стор. 122-23.
35. Там таки, т. 6-й, стор. 148, 228, 295.

(Закінчення буде)

Мирослав КАЛЬБА

У 50-ЛІТТЯ ДРУЖИН УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

(Закінчення, 3)

Судові доходження

Після хрущовської десталінізації сателітні держави Москви почали випростовувати хребет з вірою у відродження свого національного життя.

У червні 1953 року повстання робітників у Східньому Берліні потрясло світом. Триста тисяч робітників залишили працю, протягом трьох тижнів мінували фабрики, розбивали тюрми та кидали бомби на совєтські танки. Та повстання ці скоро були зліквідовані по «московській рецепті» — змоторизовані дивізії скоро задушили повстання вогнем скорострілів, мінометів чи ґранатами — ціною величезних людських жертв.

Подібні періодичні заворушення охоплюють і Польщу. Перше уже в 1949 р. Юґославія відмовляється йти за совєтським керівництвом, Румунія старається також провадити самостійну політику. Та, врешті, приходить бурхливий 1956 рік, коли розрухи охоплюють Польщу і Мадярщину. Москва приходить до переконання, що вона не може всеціло розраховувати на льояльність і підтримку місцевих комуністичних режимів та обов'язково мусить ті країни вдержати під повною своєю контролею. Головну ролю в придушенні угорської революції російськими танками відограє Юрій Андропов, який в тому часі був послом у Будапешті. За це його чекали особливі привілеї. Уже за рік Хрущов відкликає його до Москви. Його назначають керівником Відділу Зв'язків з компартіями совєтського бльоку. Він роз'їжджає і переговорює з керівниками компартій тих країн, а ціллю їх є зміцнити системи безпеки в різних сателітних країнах під контролею Москви. Йому це вдається осягнути.

І в Україні, після страшного воєнного спустошення, починає народжуватися дух свободи. Народ починає щораз більше прислуховуватись до шестидесятників, які починають підносити голос не лише в обороні конституційних прав, але, в першу чергу, національних. В концтаборах щораз вибухають заворушення і демонстрації. Сила почала перемагати страх.

Німеччина в той час скоро вигоює свої воєнні рани. Аденавер при допомозі західніх союзників відбудовує цілковито зруйновану

Німеччину, ставить її на чоло інших вільних західніх держав та стає повновартісним партнером Західнього світу. З нею зростає в силі НАТО, яке починає бути загрозою не лише Варшавському Пактові, але й для самої Москви.

Треба було протидіяти, і то скоро. В першій мірі треба було скомпромітувати уряд Західньої Німеччини, яка почала знову бути найбільшою потугою на Заході Европи.

Як спеціялістові европейських країн, Андропову, який за цей час розбудував у тих країнах диверсії, шпигунство та терор, партія, мабуть, припоручила виготовити і зреалізувати плян їхньої дії.

В тому часі на видне місце в Федеративній Німеччині почав висуватись проф. Теодор Оберлендер, якого Аденавер у 1953 році покликав до свого уряду як міністра переселенців і воєнних жертв. Під його юрисдикцією опинились мільйони німців-утікачів чи переселенців із Східньої Прусії, німецьких теренів, які після війни припали Польщі чи Чехії. Це були люди з ясним протикомуністичним наставленням. Ми знаємо, що сам Оберлендер був того самого наставлення, тому біженці радо горнулися до нього. Прийшов час, що він почав творити протикомуністичну партію. Він особисто почав бути небезпечним Москві.

На його особу НКВД звернуло свої очі. Тож то він з вибухом війни командував українським «буржуазно-націоналістичним» куренем «Нахтіґаль», який перший ввійшов до Львова і перебував у ньому цілий тиждень. Відомо, що в тому часі найдено у львівських тюрмах тисячі помордованих в'язнів. Чому ж це не приписати йому та й самому очиститись від злочинів? До того в той час помордовано там польських професорів, пізніше немало жидів. Чому ж тоді не приписати тих усіх звірств і бандитизму Оберлендерові та його відділові «Нахтіґаль»? Тоді одним вистрілом легко можна буде вбити двох зайців: засудивши Оберлендера, скомпромітувати західньонімецький уряд, мовляв, у його міністерських фотелях засідають найбільші воєнні злочинці, та й легко можна буде доказати українському народові злочинні дії та співпрацю з німецько-гітлерівською партією українських коляборантів та бандитів з-під стягу Степана Бандери, які, мовляв, у рядах «Нахтіґаля», а потім в ОУН-УПА-УГВР разом з німецькими катами винищували український народ та поневолювали його.

Хоч на Нюрнберзькому суді «воєнних злочинців» того номеру не вдалося Москві пропхати, бо там точно провірили усі обвинувачення та, не отримавши на них доказів, усе відкинули. Та за стільки років усе це призабулося, тож тепер легше буде «доказати» усі ті злочинні закиди на своєму суді, аранжованому Москвою.

Плян опрацьовано — затверджено і пущено в дію.

Свою працю НКВД почало восени 1959 р. Почалися розшуки

свідків, списування їхніх зізнань, репортери газет, радіо чи телебачення роз'їжджають по різних країнах, щоб з даних свідків одержати зізнання-звідомлення, які опубліковують у пресі чи передають по телебаченню. Нагінка проти Оберлендера не має меж.

Скоро, бо вже за місяць часу, призбирано усі «доказові матеріяли», що появились окремою книжкою, яка була готовим актом обвинувачення проти Оберлендера і «Нахтіґаля», під назвою «Правда про Оберлендера», т. зв. «Бронзова Книга» про минувшину кримінального фашиста — Аденаверового міністра, яку опублікував Комітет для Німецької Єдности.

Переглянувши її, кожний здивується: чому за свідками шукали по цілому світі, а не у Львові, там, де Оберлендер мав би допуститись тих злочинів враз із «Нахтіґалем»? Там живе ще багато наочних свідків, які дуже добре пам'ятають ті часи та й знають Львів точно, бож вони його жителі. Та, на жаль, страх був саме перед тим, що ті свідки добре пам'ятають «ті часи», і їхні свідчення могли запахнути тисячами трупів, знайденими по тюрмах Львова, та виказати справжніх злочинців.

Усі свідчення були зложені в днях від 7-го жовтня до 5-го листопада 1959 року. Таке скоре й інтенсивне збирання свідчень говорить також само за себе. Зібрано їх аж «дев'ятнадцять». Чи не дивно, що про ті злочини пригадали собі майже по 20-ти роках від їх заподіянь? Щоб зібрати ті свідчення, роз'їжджають по Ізраїлі, Варшаві, Львові. Та, на жаль, у Львові потрапили найти «аж» трьох свідків, а решта — це ті, які у Львові перебували принагідно під час зайняття його німцями, а також знайшли в Ізраїлі п'ять, у Варшаві чотирьох, одного в Кракові, а трьох у Німеччині, кількох з решти не вдалось устійнити, але, правдоподібно, поза Львовом.

У тій книжці уже в передмові ясно сказані цілі і мета її. Там читаємо: «Аденавер покликав Оберлендера 1953 року на федерального міністра для переселенців. Від 1959 року стали відомими його злочини часів нацизму (чому аж так пізно? — М.К.). Від половини 1959 року почали виявляти і публікувати в Росії, Східній Німеччині, Польщі, Чехії злочини за злочинами, доконані Оберлендером». Чи це не цікаво, що потрібно було аж 20 років, щоб довідатися про всі ті злочини, а які вдалося зібрати протягом одного місяця? Чогось подібного може досягнути лише Москва.

На пресовій конференції 22 жовтня 1959 р. Комітет для Німецької Єдности визнав Оберлендера винним як «одного з головних підбурювачів війни та нацистської політики винищування, який брав участь у початкові Другої світової війни, який, як командир спеціяльної фашистської військової одиниці, несе повну відповідальність за масакру у Львові і багатьох інших містах, за скрайні фашистські звірства, який брав участь у винищуванні інтелектуалів у Чехо-Словаччині».

«Такі кримінальники з фашистською минувшиною обов'язково повинні бути потягнені до суду, позбавлені всяких державних постів. Перш за все, вимога німецьких горожан є, щоб воєнного злочинця, яким є Оберлендер, передусім усунути з посту міністра і з парляменту та передати його під суд як кримінального злочинця».

Комітет для Німецької Єдности (Берлін В-8-169/70 Фрідріхштрассе) оприлюднює усі ті матеріяли і документи проти Аденаверівського міністра Оберлендера в лютому 1959 року і вимагає: «Оберлендер мусить бути поставлений під суд, заради доброго імени наших громадян і Німеччини».

Зібравши «докази» свідчень та «зізнання свідків», зготовили акт обвинувачення, та й усе було готове, щоб піти до суду.

І такий суд відбувся у Східній Зоні Німеччини, а також і в Західній Зоні Німеччини, у Німецькій Федеративній Республіці, в Бонні.

Те, що цей суд відбувся ані в Совєтському Союзі, ані в Польщі, лише в Східній Німеччині, можемо пояснити лише тим, що там легше переходили зізнання свідків, а також совєти могли краще диктувати судові, а ще тим, що Східній Берлін був найкращим пропаґандивним місцем.

Фактом є, що не йшлося про докази вини кримінальних злочинів Оберлендерові як людині після 20 років, чи як старшині німецької армії. Совєтський суд не був у тому зацікавлений. В тому часі комуністичний бльок вів непогамовану брехливу пропаґанду проти Аденавера та його уряду. Тож була добра нагода оскаржити і засудити Оберлендера, знавця совєтської системи і противника комунізму, який займав високий пост міністра у Німецькій Федеративній Республіці. Якщо було б знято Оберлендера з того посту через його кримінальні злочини, тоді цілий західньонімецький уряд був би скомпромітований. З цього виходить, що на лаву обвинувачених з Оберлендером поставлено цілий уряд та всю систему Бонну.

На тому суді, можна припускати, свідки або не існували взагалі, або зізнавали те, що одержали з наказом такі зізнання зложити. Свідки лише загальниково зізнавали про страхіття, яких допускалися німці. Наприклад: свідок Сокольніцкі зізнає обширно про нищення професорів, але не твердить, що того мали доконати члени «Нахтіґаля». Інші свідки додавали відносно злочинів «Нахтіґаля» як твердження, що «так говорили» або «чули», або «усі про те знали», що в арештуваннях та розстрілах допомагали фашистські бандерівські бандити, які були частиною Батайльону «Нахтіґаль». Свідок Ґорчак, наприклад, розповів, що «одна жінка, яка мала добрі зв'язки і знайомства з німцями, які розпляновували арештування і винищування людей, подала їхні імена. Це були: генерал СС Кацман, ґестапівські бандити Ґжимек, Рокіта, Пйонтек, Блюм і Ґебавер («справжні українці» — М.К.) та додала,

що найважнішим у тій цілій групі є Оберлендер». Але жадних деталів про того чоловіка не могла дати. Деякі свідчення направду були фантастичними.

Ні в одному випадку зізнання свідків нема ствердження про те, щоб хтонебудь із учасників «Нахтіґаля» чи навіть міської української міліції такого-то і такого дня допустився такого-то і такого злочину, над такою-то особою, свідками є такі-то і такі особи. Усі твердження опираються лише на: «Я чув. . .», «Мені казали. . .», «Про це всі знали. . .» і т.д.

Так відбувся суд у Східній зоні Німеччини, на якому оборона і прокурор розбирали справи дуже побіжно. У справі «Нахтіґаля» оборона прийняла, що німці того Батальйону допускались кримінальних злочинів, як також і українці. Інші обвинувачення оборона відкинула як не доказані. В дальшому оборона прийняла вину в справі злочинів «Нахтіґаля», згідно з обвинуваченням прокурора, лише заперечила його вину у підготовці війни. Прокуратура зразу розпочала відкритий суд, як лише оборона погодилася і ствердила більшість закидів проти обвинуваченого проф. Оберлендера і «Нахтіґаля».

Після того, як Оберлендера, а з ним і «Нахтіґаль» визнано винними у вбивствах чи заохочуванню інших до вбивств, винесено такий присуд: «. . .Кримінальні вчинки обвинуваченого були овочем і результатом політики німецького імперіялізму і мілітаризму, який в останніх трьох декадах встелив світ кров'ю, жахом і руїною в обох жахливих війнах, і тепер знову як визначного політика у підготовці до третьої світової війни». «Також тому, що підсудний, як член Федеративного Парляменту у Німецькій Федеративній Республіці, користується недоторкальністю, суд жадає на підставі 46-го пункту, параграф 2 Західньонімецької процедури, знести з нього ту недоторкальність і притягнути до судової відповідальности за його кримінальні злочини».

«Суд виносить присуд обвинуваченому на засадах, прийнятих Міжнародним Воєнним Трибуналом в Нюрнберзі, який за такі злочини карає карою смерти, тож присуджується його до кари смерти із заміною на тюрму та важку працю до кінця життя».

Суд Східньої зони Німеччини виявився виключно пропаґандивно-політичним, в якому присуд було винесено без доказів.

У Німецькій Федеративній Республіці збиранням доказів про нацистів та воєних злочинців займався т.зв. Ф.Ф.Н. (Ферайніґунґ дер Ферфольґтен дес Наці-реджімс), Асоціяція Жертв Нацизму, головне бюро якого знаходилось у Людвіґсбурґу та яке опісля ті інформації передавало прокурорам дистриктових судів. Звичайно, що обвинувачення проти Оберлендера за його злочини під час війни подавала насамперед московська преса, а зараз наступного дня вже те саме обвинувачення заподавав Ф.Ф.Н. у Західній Німеччині. І так у «Правді» 5 квітня 1960 р. було опубліковано звіт

совєтської Спеціяльної Комісії під заголовком «Криваві злочини Оберлендера» під час пресконференції для совєтських і заграничних журналістів, і зразу наступного дня, 6 квітня 1960 р., цей звіт було перекладено уже німецькою мовою і передано для обвинувачення в Бюро Людвіґсбурґу. Так то Москва годувала Західню Німеччину своїми фальшивими документами і свідченнями. Ріжниця є лиш та, що суди Західньої Німеччини провіряли точно обвинувачення, не покладаючись на совєтські зізнання.

Те обвинувачення закидало Оберлендерові, міністрові Німецької Федеральної Республіки, його злочини під час Другої світової війни і т.д., «Нахтіґаль», який нібито винищував людей жидівської та польської національности та людей, які співпрацювали з совєтами. Цей бандитський відділ, мовляв, знищив також групу польських науковців. Подібних злочинів вони допустилися і в дальшому їх поході, як у Золочеві, Сатанові, Юзвині і Міхальполю.

Але одне було цікаве: у тому звіті немає згадки про те, що інша совєтська комісія для прослідження військових злочинів уже скоріше прослідкувала справу мордів львівських польських професорів 1941 року і винесла зовсім інше рішення. Ця совєтська комісія ствердила, що тих злочинів доконали зовсім інші відділи, що було стверджено Міжальянтським Військовим Трибуналом.

Тож слідство проти Відділу «Нахтіґаль» почато на підставі обвинувачень, заподаних Ф.Ф.Н., яке передало усі інформації до Публічного Прокурора Дистриктового Суду в Бонні. Ф.Ф.Н. закидало у своєму звідомленні, що Відділ «Нахтіґаль», який перебував у Львові в тому часі, брав активну участь у масакрі 3 тисяч польських інтелектуалістів. Зразу у першу ніч після окупації Львова батальйон нібито розстріляв сотки громадян міста Львова, між ними багато жидів.

По одержанні того рода обвинувачень, річ ясна, Прокуратура в Бонні зразу приступила до слідства.

Слідство проти проф. Оберлендера і «Нахтіґаля», проведене Головним Судом совєтської окупаційної зони Німеччини, було одне, а слідство відкрите, проведене Головним Прокурором Дистриктового Суду в Бонні, було зовсім відмінне.

Суд у Західній Федеративній Німеччині, переведений у Бонні, зі своєї сторони перевів точне прослідження закидів проти Оберлендера і «Нахтіґаля» і ні в одному випадку не знайшов доказу на підтвердження злочинів, що їм приписувались. Після того прослідження закидів, стаючи на засадах демократичного судівництва, Суд відкинув усі ті закиди як безпідставні і недоказані та звільнив їх від вини і кари.

Натомість, суд Східньої Німеччини виявився виключно пропаґандивно-політичним, в якому присуд було винесено без доказів згідно з Совєтською Конституцією, яку в Журналі Московського університету з місяця листопада 1950 р. так інтерпретовано:

«Суди в нашій Совєтській державі завжди розглядалися як частина машини політичного проводу і фактично вони були інструментом Комуністичної партії і Совєтського Уряду».

Ворожі наклепи

СССР — це «найпередовіша» країна світу. Та в одному, направду, жодна країна їй не дорівняє, а це — в наклепах, брехні та фальші.

«Ніякого закріплення націоналізму пролетаріят підтримати не може, навпаки, він підтримує все, що допомагає стиранню національних відмінностей, падінню національних перегородок, все, що робить зв'язки між національностями тіснішими» (В.І.Ленін, Повне зібрання творів, т.24, ст.129. — В. П. Бєляєв, «Я звинувачую», ст.7-8.) Повище доповнює Н. Возняк у своєму пасквілі «Їх справжнє обличчя», ст.72: «Неослабна увага буржуазних пропаґандистів до націоналізму і релігії не випадкові. Обидві ці ідеології у відповідних умовах, спекулюючи на національних і релігійних почуттях людей, притуплюють клясову свідомість. У певних же умовах націоналізм має здатність відроджуватись, а релігійність — дуже довго триматись в силу традицій. Націоналізм — це хвороба. Раз перенесена, вона часто повертається».

Як бачимо, релігія і націоналізм — це такі великі дві сили, які закріпились в українському народі та яких неспроможна знищити силою московська система.

Прийшли 70-і роки, в яких український народ почав найголосніше за час свого поневолення червоною Москвою домагатися національного і економічного визволення. Москва задрожала. Від часу Другої світової війни, змагу ОУН, УПА, УГВР минуло вже багато років, багато чого з їхньої боротьби призабулося, в міжчасі виросло нове покоління, яке не знає нічого про ті змагання, тож прийшов час розправи з українським буржуазним націоналізмом та релігією — «опіюмом для народу». Андропов, як шеф КҐБ, дає наказ розправи з українським визвольним рухом.

Зразу, як гриби по дощі, виростають різного рода пасквілі, ціллю яких є скомпромітувати і зліквідувати самостійницький рух. Правдою цього доконати неможливо, тож треба застосувати брехню, перекручення, підроблення, фальшування, щоб в якнайчорнішому світлі представити в очах громадян борців за волю України — як зрадників, запроданців, бандитів і ворогів свого народу.

С. Т. Даниленко у книзі «Дорога ганьби і зради» допускається неймовірних клевет, брехні і наклепів на провідних представників революційної боротьби. Ось декілька прикладів. На ст.205: «Бандера прибув до Львова 30 червня 1941 р. інкоґніто. Його СБ донесла, що мельниківці, дізнавшись, що він зформував «уряд ук-

раїнської держави» і має намір першого ж дня після захоплення фашистами Львова оголосити його діючим, вирішили ліквідувати свого конкурента. Цю операцію було доручено Сенику — Грибівському».

На ст.236: «Ці зрадники порушили декальог націоналіста і заслуговують на смерть», — виніс їм свій присуд Бандера, передаючи список в Ґестапо. Після уточнень через допоміжну аґентуру ґестапівці виявили майже всіх оунівських крамольників, а також їх центральну фігуру — керівника «крайового проводу на СУЗ» — «Дмитра», він же «Мирон» чи «Андрій». . . «Щоправда, спершу керівник крамольників «Дмитро», за висловом Степана Бандери і Миколи Лебедя, «дуже спритний конспіратор», уникнув ґестапівських лабет. Гітлерівці влаштували на нього справжнє полювання. Цього весь час вимагали провокатори Бандера і Стецько.»

В історії щось подібного не зустрічалось. Було потрібно аж «научитись» від Даниленка та довідатись, що всіх провідних бандерівців винищували Бандера і Стецько руками Ґестапо. Або таке: ст.237: «. . .не підозріваючи того, що оунівський «вождь» і саморобний прем'єр сидять в очікуванні свого часу не в тюрмі, а в комфортабельних віллах. . .»

Читачі, напевно, і не знали про те, що т.зв. «бункери», звідкіля виводили на смерть у концтаборі Заксенхавзен-Оранієнбурґ, в якому в той час в стислій ізоляції перебували як Бандера, так і Стецько, це були «комфортабельні вілли». Напевно, буде також цікаво довідатися, що «за особистим наказом Гіммлера «головнокомандуючим УПА» призначили Романа Шухевича. . .» «Командував цією бандою гавптман Роман Шухевич, котрий явно ходив у фаворі гестапо і СД. . .» (там же, ст.246).

З повищого виходить, що Акт Відновлення Незалежности України у Львові проголосив нам гітлерівський уряд, хіба на те, щоб вкоротці його розв'язати, а наш уряд загнати до концтабору в «комфортабельні вілли» та багатьох ліквідувати. Гіммлер знову ж створив нам УПА та на головнокомандуючого назначив «гавптмана» Романа Шухевича-Чупринку, мабуть, на це, щоб мати пізніше з ким воювати.

Ще інший писака, а їм і числа немає, Віталій Масловський у своєму пасквілі «Жовто-блакитна мафія» на ст.59 дописався до того, що «за особистим наказом Гіммлера, головнокомандуючим УПА було призначено колишнього командира батальйону «Нахтіґаль», гауптштурмфюрера (капітана) військ СС Р. Шухевича (Чупринку)». У нього, як бачимо, то ще краще вийшло, бо Р.Шухевич удостоївся бути гауптштурмфюрером СС. Дописався В. Масловський і до того, що й УГВР, «в одному з універсалів звертаючись до населення, вихваляла УПА, яка «почала криваву війну з ворогами — тобто з українським народом».

Як бачимо, ці брехні і напасті так множились, що один із них

написав побреховеньку, а другі вже покликувались на неї, як на факт, додаючи свою, і в той спосіб їх розмножувано у вірі, що за якийсь час і в брехню повірять.

Не кращими показалися і Клим Дмитрук (поляк, родом з Житомирщини), тобто майор КҐБ Климентій Євгенович Гальський, зі своїм пасквілем «Безбатченки», і Богдан Василенко зі своїм «Лжемесії», В. П. Бєляєв, Н. Возняк, М. Д. Гайсинович і інші, шкода часу і паперу усіх їх вичисляти.

Не інакше представляється справа із польськими писаками, які одні з перших накинулись на «Нахтіґаль», а це були: «Бриґада Сьмєрці» із щоденника Леона Велічкера, та щоденник Якуба Вільчура п.н. «До нєба нє можна одразу». Що можемо найти в тих писаннях? Велічкер працював у «Зондеркомандо 1005». Це була група, спеціяльно зложена із жидів із жидівського табору, які спалювали трупи помордованих польських професорів, щоб у той спосіб затерти сліди своїх злочинів. На сторінці 81-й стрічаємо лиш одну згадку про українців, яка звучить: «Тут знайшли ми ще також купу знаних «чорних круків». «Чорними круками» називали від чорних уніформів — українських СС-івців. Вони брали участь в екзекуціях. Щоб затерти сліди, німці на кінець і їх постріляли. Лежали в мундирах, а внизу знайдено їхні шоломи.»

Стільки всього про участь українців в екзекуціях жидів чи поляків. І тут не йдеться про українців, бо жадних українських відділів у чорних мундирах ніколи не було, а СС-івці ніколи не мали чорних мундирів, та й в той час ще не була створена «Дивізія Галичина».

Знову Вільчур у своєму щоденнику, який писав за днями, без найменших доказів фальшиво очорнює «Нахтіґаль» у злочинах. І так, під датою 1-го липня 1941 р.: «Сьогодні на Пляцу Стрілецькім задержалися авта, а вояк, вбраний у німецьку уніформу зі знаками військового степеня на раменах, відозвався до мене — по-українському. Спитав мене, де є вулиця Чвертаків, щоб йому її показати. Одне авто було помальоване в маскувальних кольорах, а друге — крита брезентом буда, на дверях мала вимальовані ваги.»

Як бачимо з повищого, то хтонебудь із умундированих в німецьку уніформу, а говорив по-українському — приписувалось «Нахтіґалеві». З повищого бачимо, що це були брехні. Бо учасники «Нахтіґаля» не мали жодних відзнак-ступенів на раменниках, та й ніде і ніколи не мали вимальованих «ваг» на своїх автах.

Під датою 9-липня читаємо: «Їх розстрілювала спеціяльна група. . . Німці, ті, що ходять у зеленкуватих уніформах, а деякі з них мають вшиті в маншети рукавів чорні опаски. Є і такі, які мають літери «СС», а деякі без жадних відзнак. На їх автах вимальовані символи птахів, ваг і комарів. Найбільше серед них українців, але є й кілька німців.»

От і намішав, сарака. Аж пахне писаниною «по наказу». З писаного виходить, що то були українці і лише кілька німців. Одиноке, що могло вказувати на «Нахтіґаль», це хіба те, що на автах, крім інших символів, були намальовані і птахи. Так, «Нахтіґаль», виїжджаючи зі Львова, на автах мав намальованих солов'їв. Але Вільчур не каже, якого птаха було намальовано на тих автах. Напевно, не солов'я, тому що в той час у Львові вже не було «Нахтіґаля». Ніколи «Нахтіґаль» не мав нашитих на маншетах рукавів жадних чорних опасок чи написів «СС». Одиноке, що нахтіґальці мали на раменниках, — це вузькі синьо-жовті стяжечки. Якби там були вояки з такими синьо-жовтими стяжечками на раменах, напевно, був би про це згадав Вільчур. В дальшому своєму писанні згадує ще декілька разів, але дуже загальниково про «Пташників», щоби під тією назвою розуміти «Нахтіґаль».

Оце стільки «доказів» призбирали проти «Нахтіґаля», на які так поквапно покликаються писаки з-під московської зірки, бож це «взяте із щоденників».

І в інших писаннях-споминах з того часу кожний з них старається додати ложку дьогтю, щоб очорнити українців, головно «Нахтіґаль», чим обезцінюють не раз вартісні свої писання, як, приміром, А. Щесьняка і В. Шоти у «Дроґа до Ніконд», чи остання річ Влодзімєжа Бонусяка п.н. «Кто забіл професоруф львовскіх», видана 1989 року, яка містить у собі багато вартісних матеріялів, але покликається на таких, як Бєляєв, Дмитрук, Велічкер чи доц. д-р Едвард Прус, який цілий час співає на «нуту» з Москви, у своїй праці «Повстанє і Дзяланя Збройне 14 Ґаліцийскей Дивізії СС», ст.165 («Войскови Пшеґльонд Гісторични», ч.4. Варшава, 1988 р.) понаписував таких «бздурств», що учень нижчих кляс не був би на щось подібне здібним. Наводжу: «Леґіон складався з двох батальйонів — «Нахтіґаль» (бандерівці) і «Ролянд» (мельниківці і петлюрівці). Оба батальйони, в страху перед револьверовими порахунками, вишколювались осібно, як рівнож осібними дорогами вирушили 22.6.1941 р. на Україну. Обидві організації укладали осібні пляни обняти уряд на Україні. Мельниківці позискали Українських Народних Республіканів (УНР, петлюрівців), яких певна група з пполк. Павлом Шандруком знайшлася в «Ролянді».

Вистарчить того, щоби пан доц. Е.Прус поставив себе у відповідне місце. А повинен він знати, що наука, до якої він має претенсії, не любить ані брехні, ані крутійств.

* * *

Дружини Українських Націоналістів, курені «Нахтіґаль» і «Ролянд» — це не були українські «леґіони» (хоч їх так часто називали) при німецькій армії. Це були курені, які були вишколювані німцями. Їхні добровольці ніколи не складали військової присяги

німецькій державі чи її фюрерові, але своїй рідній Вітчизні-Україні. Заповітною мрією всіх учасників було відвоювати Українську Суверенну Соборну Державу.

Курені ці, діставши солідний військовий вишкіл та загартувавшись в боях з партизанами на Білорусі, відограли важливу ролю у визвольній боротьбі України в сорокових роках. Їх учасники не лише створили кістяк УПА, але дали їй ґрунтовне знання тактики німецької армії. Тому німці не мали успіхів у поборюванні УПА. Їхній командир сот. Роман Шухевич — це леґендарний командир Роман Шухевич-Тарас Чупринка, головнокомандуючий Збройними Силами України — УПА, Голова Проводу ОУН на Рідних Землях та Голова Генерального Секретаріяту УГВР.

Він — незмінний приклад героїзму, незрівнянний стратег революційної двофронтової війни української нації, яка довгі роки боролася проти найбільших і найжорстокіших воєнних потуг Росії і Німеччини, та бореться незламно сьогодні. Учасники ДУН стали командирами та інструкторами УПА, вносили в ряди бійців правдивий військовий дух, тверду дисципліну і, головне, знання ворога з усіма його таємницями тактики і стратегії. А всіх їх в'язала непереможна віра у здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

Створення українських відділів при німецькому війську виставило на остаточну пробу нацистівську політику і її справжні заміри супроти українського народу. ОУН пішла на цю пробу, в такий спосіб заманіфестувавши свою боєготовість, остаточно переконавшись у ворожості німців до українських визвольних змагань — витягнула з того консеквенції і попровадила проти нового окупанта боротьбу, що стала черговою ланкою в ланцюгу українських визвольних змагань і твердою леґітимацією рішучости українського народу в його змаганнях за повну державну незалежність. В цій боротьбі на протинімецькому фронті взяли участь члени обидвох куренів. Більшість з них полягли у боях з німцями, а згодом і з большевиками.

Тому то жодні наклепи, жодні очорнювання та брехливі напади наших ворогів на ДУН, курені «Нахтіґаль» і «Ролянд», як на німецьких коляборантів, запроданців та злочинців, не знеславили їх в очах українського народу, бо Україна прийняла їх не як гостей, а як своїх синів, які принесли в Україну синьо-жовті прапори та клали своє життя за нашу перемогу. Україна прийняла їхню боротьбу за ті прапори, за які опісля більш десятиліття на побоєвищах слави зі зброєю в руках стояла УПА проти обох поневолювачів та сьогодні продовжує ту боротьбу на життя і смерть Києва проти Москви.

Галина ЩЕРБА

«ЕВАКУАЦІЯ-ДЕПОРТАЦІЯ» УКРАЇНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ В 1945-1947 РОКАХ У СПОГАДАХ САМИХ ЛЕМКІВ

Лемки од віку проживали в західній частині Карпат на території теперішньої південної Польщі, північно-східньої Словаччини та північної частини Закарпатської области УССР. Це територія майже 10 тисяч квадратних кілометрів, яка охоплює гірські райони між ріками Ужем і Ославицею на сході, до Попраду з Дунайцем на заході. Вона входила до складу Київської Руси, згодом до Галицького і Галицько-Волинського Князівства. А вже з 1309 року Лемківщина потрапила під іноземне панування. Протягом тих століть різні правителі прагнули одного: щоб цей маленький народ, що мешкає в загублених у горах селах, асимілювався, розчинився, втратив свою національну своєрідність.

Походження лемків і в наш час викликає диспути вчених. Академік В. М. Русанівський стверджує, що походять вони з Надсяння, звідки міґрували в Карпати. Є й інші міркування, що лемки походять із племені білих хорватів, про яке згадується ще в «Повести временных лет». Точніші дані з'являються в так званих місцевих літописах XV-XVIII століть. Так дійшли до нас «Війтівські книги (акти) села Одрехови», «Книги Сяноцького гродського суду» та деякі інші документи.

Через своє географічне положення лемки зберегли відпорність на чужі впливи і вірність своїй народності та релігії. Основні комунікаційні шляхи провадили переважно долинами річок і потоків та перевалами Дуклянським і Лупківським, по якому пізніше прокладено залізницю. Бідні ґрунти, покриті глиною і сіножатями, не дали розвинутися великому хліборобству. Лемки працьовиті, бо з дитинства важко працювали на крімку хліба. Натуральне господарство було основою життя, потребувало праці від сходу сонця до вечірніх сутінків. З шести-семи років діти допомагали батькам у полі. В основному лемки сіяли овес, садили картоплю, займалися годівлею домашніх тварин та ходили на заробітки на долини. Поле давало хліб, картоплю, інший харч, ялові, соснові, смерекові ліси — будівельний матеріял. По лісах жив різноманітний тваринний і рослинний світ і з давніх-давен розвинувся промисел мисливства і збирання ягід та грибів. У промисловості розвинулося виробництво ґонтів, різьблених і точених речей та

каменярські робітні. Навіть повсякденний одяг лемки шили з домотканого полотна.

Найменше цікавились лемки політикою. Ні для чого вона, та й ніколи. «Дай би Пан Біг здоров'я та врожай, а власть — вона Тебе сама знайде. І добра від неї не жди», — говориться в лемківській приказці. Так згодом і сталося.

Минулого століття почалася еміґрація до Америки і Канади. Більшість еміґрантів верталася додому і за зароблені гроші розбудовувала господарства. Ті, що залишилися, створили в 1931 році в Америці «Допомоговий Комітет Лемківщини», щоб допомогти своїй дорогій батьківщині. У 1935 році в США і Канаді засновано Організацію Оборони Лемківщини, створено Фонд допомоги Лемківщині, що широко допомагав будувати народні доми, друкувати «Історію Лемківщини» Тарновича та інші видання, допомагав студентам, кооперативам. У деяких місцях створено об'єднання спільного випасу овець і худоби, закладалися молочарні. Отворювалися споживчі кооперативи в кожному селі. На теренах Лемківщини є багато мінеральних джерел, де постали здоровельні місцевості, як Криниця, Мушина, Лімниця та інші.

Тому, що люди жили в недоступних околицях, у лемківському говорі збереглося багато архаїчних слів і форм, які «на долах» уже давно зникли.

Після Другої світової війни совєтсько-польська угода викинула лемків з їх улюблених прадідівських гір. Північна Лемківщина — повіти Ліський, Сяноцький, Кроснянський, Ясельський, Горлицький, Грибівський, Ново-Сандецький, кілька сіл Новотарського опинилися за новою картою Европи після Другої світової війни під Польщею. Ще до закінчення війни 9 вересня 1944 року між Польським Комітетом Національного Визволення і тогочасним урядом УССР був підписаний договір про евакуацію українського населення з території Польщі на територію УССР.

Акція переселення розпочалась 15 жовтня 1944 року і за договором повинна була мати виключно добровільний характер. Але від повної засади добровільности були відхилення.

Львівська Історико-просвітницька організація «Меморіял» провела пресове анкетування переселенців-лемків, серед яких 7,1% підтвердили добровільне переселення, а 92,9% стверджують, що воно мало примусовий, насильницький характер. Поряд з анкетами вони надіслали листи-спогади про ці події. Отже, надамо їм слово:

«Я, Халанич Андрій Васильович, 1914 року народження. Поки я живий, хочу написати цю Істинну Історію, котра відбувалась на моїх очах на Лемківщині. В 1945 році польська реґулярна армія спалила наше село Кальницю. Мою маму розстріляли і багато більше людей. Так ми жили на цьому згарищі, хто яку будку збив

і так жив, а хто подався на друге село, так мучився народ, голод, холод і т.п.

Часть села спалили (Сукувати) і часть села Середня, так люди жили аж до 1946 року. В травні місяці 1946 року приїхала так звана карна експедиція, котра не рахувалася з людьми, збивали людей і гнали як послідніх собак, гнали на станцію. На станції сиділи під голим небом, під дощем, по дві-три неділі, а то й місяць. Дальше грузили як худобу в товарні вагони і везли без води, без гарячої їжі, люди по дорозі мліли, вмирали. . . Якщо був совісний машиніст, то ставав де можна було набрати води, але не було в що набрати, бо люди не були приспособлені. В дорозі стояли по три доби, а то й більше. А привезли на станцію, там знов страждання, люди розбігалися, по селі ходили просити кусок хліба.

В хату одну заселяли навіть по три-чотири сім'ї. Хати були без вікон, без дверей, і жий, як хочеш. Цього всього описати неможливо, як знущалася над людьми ця польсько-сталінська машина». (Л-213)

«Я, Черешнівський Антон Костянтинович, народився 24 березня 1915 року в селі Стежниця, яке лежить 1 км від міста Балигород, в якому я проживав і працював. В 1944 році після фронту я переїхав жити до села Стежниці. Через короткий час приїхало до Балигорода польське військо і стало життя нестерпним. Почали ночами стріляти майже запальними кулями на село Стежниця, додало страху і приспішило виїзд на Україну. Днями заходили то в одно село, то в друге, і деякі родини забирали і везли до міста Ліська до переселенчої комісії. . .

Потім люди, коли сподівалися, що в їх селі має бути завтра акція, (а часто давали секретно знати польські «аківці»), то люди ще звечора забирали деякі речі, одежу, постіль, худобу, і виїжджали в ліси. Так одного вечора поїхали люди в ліс, і я теж поїхав з ними. . . В рано слідуючого дня, в село заїхало військо, і коли не застали людей в селі, пігналися в ліс. Коли погнали на людей, тоді стало несамовите видовисько. Забирали речі, багнетами розпорювали перини, а був сильний вітер, то пір'я рознеслось по лісі, який став білий, як в снігу. Ця сцена стоїть і сьогодні перед очима.». . .

Як відбувалось переселення, почате в 1945 році і закінчене в 1946 році? Питає і відповідає в спогадах Микун Володимир Степанович з села Туринсько:

«При допомозі польського війська, танків, кулеметами і автоматами створювали 'добровільне' переселення, де горіли хати, падали жертвами нічому не винні люди. В нашому селі спалено 5 хат, вбито 2 чоловіки, в селі Кальниця вбито 20 чоловік, в селі Завадка — 32 чоловіки. Села Кальниця і Завадка були повністю при

переселенні спалені. З тих сіл, які були спалені під час акції переселення, польська влада не давала майнових документів, яким, як відомо, в УССР компенсації не було. Після переселення вище названі села були спалені і стерті з лиця землі. І зараз не існують села: Прелуки, Кам'янка, Ославиця, Явірник, Душатин.» (Л-149)

А ось що пише у своїх спогадах Васильків В. С.:

«. . .Саме переселення я майже не пам'ятаю (мені було 4 роки), тільки із розповіді батьків. То були дуже тяжкі часи, які пустили наш народ в злиднях по світу. Переселенні ми із села Затварниця Ліськовського повіту (ПР). Виселені силою, село поляки спалили повністю. В нас була нова хата, побудована перед війною, її спалили, не давши взяти майже ніякого майна тому, що хто наближався, то стріляли.

Приїхали ми в село Катериничі Городоцького району, поселилися в старенькій хатині дуже маленькій, що навіть не було де повернутись тому, що сім'я в нас була велика, 8 чоловік. Ґрунту наділили мало. Правда, через деякий час організували в селі колгосп та й забрали все, навіть то, що вже встигли нажити тут (коня, воза і інші речі). Батьків вже немає в живих, але туга за батьківщиною в них була до останніх днів їхнього життя». (Л-095)

А ось ще один лист-спогад Майковича Михайла Степановича:

«Шановні друзі, на протязі 1945-1946 рр. нас переслідували польські власті при допомозі війська польського. Наше село Чистогорб Сяніцького повіту межує з Чехословацькою границею. Коли набігали на село війська, люди втікали в ліси, за нами гналися війська, то ми переходили на сторону Словаччини і там переховувалися. Але в 1946 році весною несподівано наскочило військо польське і силою нас вигнали з села на станцію в Загір'ю (Загуже). Коло Сянока нас тримали сім днів під відкритим небом, поки був поїзд (товарні вагони) і так нас вивезли. Ще і по дорозі нас переслідували всякі грабіжники на польській стороні».

«Я, Дмитришин Ірена, переселенка із Нижніх Устрик, і хочу Вам розповісти про наше переселення.

В 1950 році наш цілий район (33 села) було переселено примусово в Миколаївську, Херсонську та Одеську області. Нам пояснювали, що роблять обмін, наш район віддають полякам, а поляки їм віддають в другому місці. Нас силою погрузили в товарні вагони і повезли в Миколаївську область. Но туга за рідною хатою і досі не згасає.

Ми тоді таку пісню склали:

Гори наші гори, і ліси між вами,
Ми сьогодні будем прощатися з вами. . .
Я в горах родився, в горах думав жити,
Задумали рускі нарід вивозити.

Нарід вивозити від моря до млаки,
Наші рідні землі віддають полякам.
У неділю вранці зорі ся ховають,
А рускі з району людей собирають.
Людей собирають до клубу на збори,
І говорять людям «покидайте гори»,
Покидайте гори і рідну Вкраїну,
Бо ми Вас завезем в далеку чужину.
Бо ми вас завезем в далеку чужину,
Віддамо полякам вашу батьківщину.
В суботу ввечір сонце ся ховає,
Український нарід в вагони сідає.
Поїзд колихнувся і рушив в дорогу,
Я ще раз поглянув на рідненьку гору.
(Л-107)

Ось що пише в своїх спогадах Ференц Іван Михайлович, переселений із села Прилуки Сяноцького повіту:

«. . .Люди не хотіли коритися мусовому виїзду, оборонялися на рідному порозі на рідній землі, прийнявши катування і смерть. Що війною в 1944 р. не була зруйнована, спалена моя Батьківщина Лемківщина, то в 1945 і 1946 роках була зруйнована розлюченим польським військом, яке своїми розбоями не мало меж. Вогні горіли, лилася кров, падали трупи не сотні, а тисячі, декотрих і не було кому схоронити. Гули дзвони, горіли церкви, села і наповнялися лементом, криком і плачем народним, а нарід цей був споконвічним господарем цієї землі. І кому було потрібне його вигнання? Могла б бути хоч мінімальна братерська оборона. Не було, а навіть досі нема кому згадати. Мовчать лемки, мовчать брати-українці. . .

О, туго моя, нерозбита!
О, плачу мій, печальний!
О, сльози мої, гіркотою сповиті!
Вас я посилаю до моєї Батьківщини,
Найпрекраснішого оазису матері України.
Які там чарівні гори
В зеленому намисті,
Які там ревучі потоки,
Шумні ріки, як брилянт, кришталисті.
Який там пашний вітерець!
Чому тут його немає?
Чи нема йому розвалля часу?
З долинами, могилами співає,
З селами, заритими в руїни,
З Лемком, що духом си ходить

І рід свій до прозорих річок
Пити водицю водить.
Чи ще де так сіяє сонечко
Із гір у барвисті долини,
А в ніч ясну, зоряну, місяченько,
Як оглядає козину гіроньку з вершини.»
(Л-189)

Згадує в своїх спогадах Кос Марія Іванівна:
«Я хочу написати Вам про своїх батьків. В 1947 році їх насильно виселили із рідної хати. Жили вони в селі Березниця Вижна, повіт Ліско, тодішне воєводство Львівське.

В господарстві було 6 гектарів землі, корови, кінь, вівці. Батьків дід 7 років працював у Канаді, щоб заробити і вкупити землю.

І ось все пропало. Виселили їх у Тернопільську область, станція Ягольниця, район Чортків. В пошуках кращої долі виїхали у Львівську область, село Озерне.

Під час операції «Вісла» з батькової сторони загинуло 4 людей — ціла сім'я, а з материної — рідний батько. Сиротами залишилося дві мамині сестри і шість братів. Всі вони разом із моєю бабусею живуть в Польщі на німецьких землях. Нашу родину зараз розділяє 800 км.

Ось така доля спіткала моїх батьків. Вже 53 роки живуть батьки на Україні, але завжди згадують, як то було добре вдома, там, коло Сяну. . .» (Л-153)

Читаємо ще один лист — Самагальської Люби:
«Хочу написати про трагічну долю моїх переселених батьків.
Моя бабуня Катерина Семенівна проживала в Польщі Сяноцького повіту село Ратнавиця. Невеличке село, всього 30 будинків, але дуже дружне, веселе і рідне.

Бабуня мала п'ятеро дітей, але в живих лишилася тільки одна дочка — моя мати. Найстарший син Степан пішов на війну в 1944-45 рр. і пропав без вісті. Молодший син помер від туберкульозу в 20 років. А двоє дівчаток-близнят померли в 7 років. Діда мого забив дуб у лісі, коли він спилював його. Коли закінчилася війна — в хаті залишилося троє жінок: моя прабаба, бабуня і мама.

І от в один прекрасний день прийшли і почали виганяти, переселяти на Україну. Для чого, кому це було потрібно? Прабабця била руками, хто підходив до неї, плакала, кричала: «Тут спочивають мої діди, прадіди, я хочу тут померти». На станції відібрали в них коня, корову. І поїхали вони ні з чим і невідомо куди.

Вийшли з поїзда в Зборові Тернопільської області. Хотіли їсти, побиралися. Взяли їх до себе якісь добрі люди, що мали стару «халупу», і так почалося їх нове життя на Україні. . .» (Л-019)

Ось ще один лист-спогад:

«Пише громадянка із Лемківщини села Поляни Сяноцького району Краківська область, яка зараз проживає в Тернопільській області Підволочиського району — Марія Василівна Ханас.

Нас переселили в Тернопільську область. Місце проживання не міняли. Наше переселення було примусовим: після фронту в неділю до обіда видали приказ, а в понеділок рано нас виселили. В нашому селі стояв 6 місяців фронт. Ніяких гігієнічних умов не було, не було що їсти, а хто думав про медицину.

Які ми могли бути забезпечені, у нас не було грошей, щоб купити хату, нам допомоги не дали, бо наша хата під час фронту згоріла.

На новому місці переселення нам дали землянку. Умови праці були такі: якщо робочий нагрузив 20 теліг гною, або скинув, то був один трудодень, платили нам 30 копійок.

Голодувати нам доводилось, їли лободу, бо не було чим прожити в 1947 році. Нас вигнали в 1945 році із села. З собою взяли в дорогу одну перину і мішок бараболі — тілько всього вспіли взяти.

Хіба ми можемо забути рідне село, де ми народилися? Якщо б нам дали умови для життя, землю, щоб було чим на землі робити. Ми б вернулися!» (Л-035)

Пише лист-спогад п. Терлико Е. С.:

«Деякі відомості про переселення членів моєї сім'ї та інших громадян села Шляхтова Ново-Торгського району Краківської області в 1945 році на Україну.

Моя сім'я була депортована із Польщі в Кіровоградську область село Березівка, з якого ніхто не був депортований на територію Польщі, так як польського населення в даному реґіоні України не було, а разом із тим і місця притулку. Чому нас туди везли, а не на Захід, де були звільнені поляками порожні хати, ми досі не знаємо.

Везли нас у товарних вагонах два тижні разом із худобою і інвентарем (плуги, січкарні). В той же час вже були колгоспи, людей про це не повідомили. Помістили нас разом із місцевими жителями в примітивні хатки, де місцеве населення споживало «бліни» із просяної, соняшникової шкаралупи. Був голод. Коли закінчилися запаси із привезеного, почали голодувати і ми.

Люди почали втікати на Захід. Моя мати разом із кумою запрягли двох корів до воза, на якому були скромні пожитки, і пішо прийшли до села Хоростків Тернопільської області. Це було через 1 рік, тобто в 1946 році. Польські хати вже були зайняті частиною українців із Польщі, а частиною — людьми зі Сходу, які залишили свої домівки і приїхали громити пам'ятники і скидати їх у

ріки, організовувати колгоспи. Доводилося жити по хатах, разом із місцевим населенням.

Побувала я в рідному селі Шляхтова в даний час. Земля, з якої жили наші люди, не обробляється зовсім, поросла лісом, церква пограбована, кладовище сплюндроване. . .» (Л-165)

Читаємо ще один лист-спогад Барни Анни Іванівни:

«Я не вмію писати, але як умію, так Бога вихваляю. Велика-превелика для нас, переселенців, новина болюча, як Ви моє серце стривожили. . .

Я б но хтіла на свою землю вступити і поцілувати, по своїх стежечках походити. . .

Мене везли (моїх родичів батьків) один місяць цілий до Дніпропетровська. Була короста, була голодовка, все було. Втікали ми на своє. Запрягли корову. Корову в дорозі нам вкрали. Ми на грузовому вагоні поїздом приїхали в Красне Львівської області, а далі наші лемки сказали (ну і міліція), що далі границя. Не впустять додому.

Так ми і осталися в Красне. Там було підсобне, робили і все чекали, коли поїдемо додому. Мама з жалю того померла, тужила за своїм. Брати повмирали з туги. А я все болію.

Я по жебрах ходила по всіх селах. На польську хату сіла, а фамілія тих, хто виїхали в Польщу, відібрала хату. Я мусіла заплатити, но не було чим. На одинадцятьох квартирах сиділа, набідилася тяжко. Невже ж ми не такі люди і без серця, як усі на планеті?

Не питайте, чи хочемо їхати, а дайте приказ, хоч би вмерти на своїй землі. Бо мої батьки хтіли на колінах іти на своє. Дайте мені там житло і всім, то всі поїдуть лемки. Пустіть мене хоч поцілувати моє все. . .

Як ми тутай приїхали, ми дуже пісні складали. Дайте мені заспівати Лемківську, яку ми зложили:

Породила мене мати
В нещасну неділю,
Та й повезла мене мати
В далеку Росію.
    У далекій сторононьці
    Ні батька, ні мати,
    Болить мене головонька,
    Нема чим зв'язати.
О, зв'яжу я головоньку
Біленьким платочком,
На своє я не полечу
Сивим соколочком.

Соловейку, рання пташко,
Чом на серці Тобі тяжко?
Чи всім людям, чи но мені,
Тяжко жити на чужині?
А він мені так співає:
— Така Твоя доля,
Тяжко Тобі на чужині,
Те, що Ти не вдома.
Бо чужина — не родина,
Серце плаче. . .
Серце плаче — має чого,
Нема правди від нікого.
Нема правди — та й не буде,
Поки нас тут всіх не буде.
На чужині тяжко жити,
Як той камінь підносити.
Камінь возьмеш — та й покинеш,
На чужині марно згинеш.
Бо чужина — не родина,
Серце плаче, як дитина.
Серце плаче — має чого,
Нема правди від нікого.
Нема правди — та й не буде,
Поки нас тут всіх не буде.
На чужині вітер віє,
В нашім краю —
Сонце серце гріє.»

(Л-036)

Читаємо ще один лист-спогад Жили Марії Василівни, переселенки з села Яселко Сяноцького повіту, ПР:

«Мої батьки проживали в селі Яселко Сяноцького повіту. Назву село одержало від річки, яка протікала тут і впадала в Сян.

Батько мій ще живе, а мати померла, так і не діждавшись часу, щоб хоч раз побувати у рідних місцях.

Переселили моїх батьків у 1945 році. Ніколи не забуду тих хвилин, коли мама зі сльозами на очах і з надзвичайною тугою розповідала нам, дітям (а нас було шестеро), про свою Батьківщину. «Якби могла, то б на крилах полетіла туди», — повторювала завжди мама.

Переселення проводилось без попередження. Серед ночі вдирались в хату і виводили на вулицю людей, хто у чому був одягнутий. Часу на те, щоб зібрати хоч які-небудь речі, не дали. «Щасливим» був той, хто звечора не випряг коней з воза, тому міг їхати кіньми. А решту людей гнали пішки.

Моїх батьків поселили у селі Новосілка, колишнього Скалатського району на Тернопільщині. У старенькій хатині з однією кімнатою, що водночас була і кухнею, поселили дві сім'ї: моїх батьків з двома дітьми і батьком (по татові) та батьків моєї матері з чотирма дітьми. Умови проживання були надзвичайно важкі. Через рік, з надією на повернення на батьківщину, мої батьки переїхали на Самбірщину, у село Ралівки. Тут їм виділили стару хату, господарів якої вивезли у Польщу. Хатина була стара, кімната, яка не опалювалась, і кухня. Так і тулилася у цій хатині наша сім'я аж до 1964 року, поки батьки побудували іншу хату, правда, теж із старої дерев'яної, купленої в горах. У 1947 році батьки втратили єдиного сина, який помер від скарлатини.

Все своє життя батьки ледве зводили кінці з кінцями. Виростити 6 дітей (дочок) було не так легко. Все своє життя мати працювала у колгоспі, а батько спочатку на цукровому заводі, а потім на меблевій фабриці. . .

Побували деякі земляки моїх батьків у рідних місцях і зі сльозами на очах розповідали, що села всі зразу ж були спалені, поляки порозвалювали церкви, все поросло лісом. І навіть річка пересохла з туги за людьми, що покинули рідний край.» (Л-023)

Так відібрали насильно від лемків рідні гори, рідні землі, домівки під час переселення за наказом Сталіна, котрий переганяв цілі народи, ніби отари овець — безжалісно і жорстоко.

Не краща доля спіткала й тих, які ще якимсь чином уцілили і не виїхали на схід. Їх у 1947 році за акцією «Вісла» депортовано і пацифіковано на західні й північні землі Польщі, які колись належали Німеччині. Той, хто намагався повернутись додому, щоб захопити дещо із залишеного майна, попадав у спеціяльно створений для українців концентраційний табір в Явожно, в якому за колючими дротами в результаті катувань залишилось до 200 чоловік назавжди. Операція «Вісла» цілком відповідала атмосфері беззаконня періоду культу Сталіна, жертвою якого стала й Польща.

. . .З того часу минуло майже півстоліття. Загоїлися рани в душі і в серці багатьох, котрі залишилися в живих із переселенців. А скільки ж їх загинуло — тих, невинних людей?

Результати соціологічного дослідження показують, що й досі не зникла туга за рідним домом. Це стверджують 73,2 процента опитаних переселенців. Туга за рідним краєм перелилась в поезію і пісні:

«Ми довгі рокы тяжко жыли,
Од злых сусідів зме терпіли,
Нам одобрано мову, віру,
І чужу дано, як офіру.
Зледачіли нашы внукы,

Запродали поля й лукы,
За сыте жыття, за корито,
В нас мову й віру позабыто.
Зглянься, Христе, Божий сыну,
На нещасну Лемковину,
Поныщены села, храмы,
Мы — по світу — жебраками.
Просимо тя о єдине,
Поверни нас в Лемковину,
Най ожыют лісы, поля,
Най розквитне Твоя воля!»

Коли подивитись на події переселення з відстані 45 років, під час яких конфліктували між собою два сусідні народи — поляки і українці, неважко збагнути, що сталінська машина терору нацьковувала один проти одного польський і український народи, і таким чином добивалась знищення обох. І нічого дивного, що у поляків є Катинь, в українців — Соловки, Колима. Та й не перелічити всіх місць, де знаходяться відомі й невідомі захоронення закатованих і розстріляних українських і польських громадян. Куди б не проникав сталінізм, всюди залишились страхітливі криваві сліди.

З'їзд народних депутатів СССР засудив репресії й депортацію народів, яка мала місце в період культу Сталіна. Багато робиться для виправлення заподіяних кривд. Сенат Республіки Польщі також засудив злочинну акцію «Вісла». Є підстави думати, що два сусідніх слов'янські народи-побратими, єдиної християнської віри, поляки і українці, ніколи не будуть дивитись на своє майбутнє через призму минулих конфліктів, тисячократ ні, а будуть знаходити тільки те, що їх об'єднує, що їх зближує, що ґарантуватиме їм нормальне людське співжиття.

Прихід до влади в Республіці Польщі нового Президента Леха Валенси, рушієм кожної дії якого є християнська мораль, дають підстави сподіватись, що здійсниться нормалізація українсько-польських взаємин, будуть засипані рови незгоди і конфронтації, наші народи вийдуть на нову дорогу взаєморозуміння, бо жити нам вічно по-сусідськи, бо ми потрібні одні другим назавжди, чи це декому з нас подобається, чи ні.

* * *

Автор Галина Щерба — кандидат філософських наук, член комісії з вивчення обставин українсько-польських переселень в післяокупаційний період при Львівській організації «Меморіял», член правління товариства «Лемківщина».

Українська архітектура

Віктор ЧЕПЕЛИК
Оксана ЧЕПЕЛИК

УВІЧНЕНИЙ ДИВОСВІТ НЕЗНИЩЕННОСТИ НАРОДНОГО ДУХУ

Ми розглянули трикамерні церкви, які набули на Україні великого поширення. Не менш відомими стали храми центричної композиції, в яких до середньої залі, що займає центр споруди, з чотирьох боків по головним вісям, тобто хрестом, прилучаються інші чотири залі, з'єднані в одне ціле завдяки великим прорізам-проймам, крізь які перетікає простір. Так витворився п'ятидільний хрещатий храм. Центральна заля в ньому активно розвивалась вгору, бічні — не були такими високими. Зовні ці бічні об'єми спочатку накривали дахами, схожими на хатні. Центральний об'єм завдяки високому намету даху, ліхтарику, маківці набув пагнівного характеру, композиція стала пластичною, скульптурно виліпленою. Приклад бачимо в чудовій п'ятизрубній одноверхій церкві з с. Ворохта на Гуцульщині (XVIII ст.) (іл. 12). Тут чотири бічні зруби зберегли в собі зовнішні риси хати, а центральна нава виросла вгору — почалося творення ступінчастої ярусної композиції. Нижній ярус зруба мав прямокутний плян — четверик, другий ярус — восьмерик. Перехід від одного до другого утворював залом. В інтер'єрі він ставав важливим просторово-конструктивним акцентом, що звужував простір і, як на крилах, зносив його вгору, завдяки цьому лінії набували динамічности, чергування освітлених чи затемнених площин збагачувало перспективне сприйняття, що також посилювало зменшення форм у міру того, як простір підіймався все вище. Просторовість інтер'єру, спрямованого вгору, стала найважливішою прикметою українських храмів, якої нема в архітектурній скарбниці сусідніх народів (іл. 13, 14, 15). Ступінчасто розвинутий вгору простір визначив баштоподібну форму зовнішньої об'ємної композиції наших церков. Ці башти були знову ширшими, а чим вище — ставали вужчими і меншими, а тому здавались більш високими, ніж були такими насправді. Храми Карпат у більшості не мали такої підкресленої баштовости, бо ці башти оточували ще більш високі гори, споруди з ними не могли змагатись. Інша справа — в Центральній і Лівобережній Україні (іл. 16, 17). Якщо посуватись від Карпат на схід, переходити на Поділля, Черкащину, Чернігівщину, де в оточуючому

ляндшафті є лише пагорби, там башти церков зростають вгору. Коли ж переїздимо на Полтавщину і Слобожанщину, де безкрайй степ розкриває свої велетенські обійми неозорого видноколу — височина храмів сягає 40 м. Східнє Лівобережжя витворило дивовижні взірці найвищих і найстрункіших дерев'яних церковних башт, разюче контрастуючих з плоским степовим ляндшафтом. Серед них, мабуть, найдовершенішими були храми Лиманської школи, що встановив найліпший знавець цієї архітектури проф. С. А. Таранушенко.

Варто познайомитись із композицією одноверхого храму с. Червоний Оскіл на Харківщині (іл. 18), де гранчасту форму хрещатого пляну дістають усі п'ять зрубів, центральний з яких нестримно підноситься вгору, подібно до величезної п'ятиступеневої ракети. Рух об'ємів на першому поземному поверсі повільно з напругою долає ґравітацію, дещо легше здіймається вгору другий ярус, ще легше зноситься трохи менший — третій, потім малий — четвертий, нарешті зовсім крихітний — п'ятий, що здіймає над собою маківку, немов королівську корону, яка увінчує цю ґрандіозну башту, наповнену музичною гармонією витонченої ритміки, вона організує лаконічні і сильні форми споруди, створюючи образ, перейнятий легкістю і красою.

Образи храмів Лемківщини нагадували оточуючі їх смереки, на Бойківщині вони подібні до міцних буків, на Волині стають могутніми, як дуби, а на Слобожанщині храми подібні красі струнких ніжнотрепетних тополь. Серед безмежного степу їх видно було за 30-40 верст, вони там, в краю слобожанських козаків, гордовито стояли, як вічна сторожа східніх кресів України, що захищала рідний край від зазіхань зловорожих орд.

Наступний крок розвою п'ятидільної споруди відзначено зведенням верхів над усіма камерами споруди. Так з'являється п'ятиверхий храм. В ньому найвища центральна башта зростає вгору в оточенні трохи менших чотирьох інших. Зруби її найчастіше мають восьмикутню форму, це надає споруді особливої пластичности і витончености. Образи цих споруд надзвичайно розмаїті — від епічних, аж до ліричних. П'ятидільний храм з с. Яришева на Поділлі (1768 р.) своєю зовнішністю нагадував воїнів, що приготувалися до бою, одягнувши лицарські шоломи і панцири. Цього вимагала доба, позначена запеклою боротьбою з шляхетськими загарбниками, які безперервно несли горе рідному краю. Інший образ — велично-тріюмфальний, дістала церква з с. Велика Березянка на Київщині (XVIII с.) (іл. 19), яка своєю зовнішністю немов би утверджувала державність архітектури народу, який на протязі століть виборював її в герцях зі своїми зажерливими і зловорожими сусідами. Згадаймо, що до такої образности почала підійматись національна свідомість нашого народу саме в XVII-

XVIII століттях, але вона не змогла сягнути такого рівня в літературі, ні в малярстві — тільки в дивосвіті архітектури сталося це чудо.

П'ятидільні і п'ятиверхі храми дістали велике поширення по всій Україні від Карпат аж до Слобожанщини. Прикладом виняткової за своїми художніми якостями споруди стала церква в Ромнах, зведена в 1764 р. (іл. 20), на замовлення останнього кошового Січі Запорізької Петра Кальнишевського (1690-1803 рр.), людини надзвичайного розуму і трагічної долі. Роменська Покрова була неперевершеним взірцем художньої шляхетности і вражала всіх своїми чарами, аж до 1941 року, коли вона запалала, як свічка, від бомби, скинутої з фашистського літака.

Здавалось би, п'ятиверхий храм досягнув вершини розвитку, але народні майстри пішли далі. Винахідливість їх дозволила створити надзвичайно цікавий варіянт храму с. Березна на Чернігівщині (1759 р.), (іл. 21), яку спорудив чудовий майстер Опанас Шолудько. Це також п'ятидільний храм, але кількість верхів у ньому доведена до семи, з них п'ять зведені над залями церкви, ще два над вежами, в яких знаходились сходи, що вели не лише на хори, але й на спеціяльний балкон-бельведер, влаштований у височенній арковій вхідній лоджії над трапеційними шестикутніми дверима. З цього балкону відкривався чудовий краєвид. Витриманість форм, їх лаконічна монументальність, урочистість вхідної лоджії, яка вражає немов тріюмфальна арка, вишуканість граціозних вінчань і навіть поетична примхливість балкону — все це поставило цю пам'ятку на своє унікальне місце в нашій архітектурі. Отже це був семиверхий храм, в якому два верхи були декоративними. Такого ніколи в нашому мистецтві не траплялось, проте ще один урок до збільшення кількости верхів було зроблено. Далі необхідно було створити храми з дев'ятьма верхами, простір яких згідно нашій традиції повинен бути розкритим в інтер'єрі храму. Це привело до подальшого розвитку просторової композиції, її плянової основи і нарешті до більш ускладненого зовнішнього вигляду. Для цього у чотири внутрішні кути хрещатого пляну вбудували ще по одному зрубу, і цим було утворено дев'ятидільний і дев'ятиверхий храм органічної структури, де кожен зовнішній об'єм відбивав організацію внутрішнього простору. В такій, загалом пірамідальній за силюетою, величній композиції використали три види башт, кожна на чотири яруси і чотири заломи: найнижчі башти були на наріжних кутах, трохи більші — на раменах хреста, найвища — в центрі композиції. Так склався найбільш розвинутий за своїм об'ємно-просторовим рішенням храм, представником якого став собор у Новоселиці на Самарі (нині Новомосковськ, Дніпропетровської области) (іл. 22). Його спорудив у 1775-1778 рр. визначний майстер Яким Погребник і

цим створив не лише мистецький шедевр української архітектури, але й трагедійний пам'ятник епохи. Це був кінець XVIII ст., коли царизм провадив навальний наступ на залишки автономного устрою нашого краю. Тоді російська імператриця Катерина II наказала знищити орлине гніздо вільнолюбства нашого народу, колиску українського лицарства — славетну Січ Запорізьку. Якщо останній кошовий Січі П. Калнишевський своїм коштом спорудив згадану церкву Покрови в Ромнах, яка стала пам'ятником цієї людини, яку царизм заслав у Соловки і після 25-літньої каторги в 103-літньому віці довів до смерти, то собор у Новоселиці став пам'ятником самій Січі Запорізькій, бо його спорудили на землях запорізьких і на пожертви запорожців саме в той час, коли Січ руйнували. В контексті тієї доби національної руйнації XVIII ст. стає велична силюета дев'ятиверхового історичного монументу, який і досі вражає своєю грізною силою глядачів і звучить мов епітафія на могилі волі народної, що дістала вияв у гірких словах П.О. Куліша:

«Пропаде, мов порошина з дула,
Та козацька слава,
Що по всьому світу широкому
Дивом дивним стала».

Саме таким дивом дивним стоїть цей велетенський собор у Придніпровському степу — останній і найвизначніший шедевр дерев'яної архітектури України, як згадка про відгомоніле минуле, як увічнення трагедійного відчаю віковічної недолі рідного краю, а може, як постійне нагадування народові неусвідомленої ним мрії про жадане щасливе майбуття, надія на яке ніколи не покидала найсвітліші голови нашого люду навіть у найтяжчі часи його існування. Саме так його треба сприймати — як явище увічнення самоутвердження нашого народу і свідчення незнищенности народного духу, здатного піднімати на подвиги і звитягу.

ЛІТЕРАТУРА:

1) Драган, Михайло. Українські дерев'яні церкви. Л., 1937.
2) Юрченко П. І. Дерев'яна архітектура України, «Будівельник», К., 1970.
3) Логвин Г. Н. Дерев'яна архітектура України. «Нариси історії архітектури Української РСР». ДВЛБА УРСР. К., 1957.
4) Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. «Будівельник». К., 1976.
5) Гошко Ю. Г. та інші. Народна архітектура Українських Карпат. «Наукова думка», К., 1987.
6) Чепелик В. В. Дерев'яні монументальні споруди. «За будівельні кадри». Вид. КІБІ №17-18 від 25.05.1990.

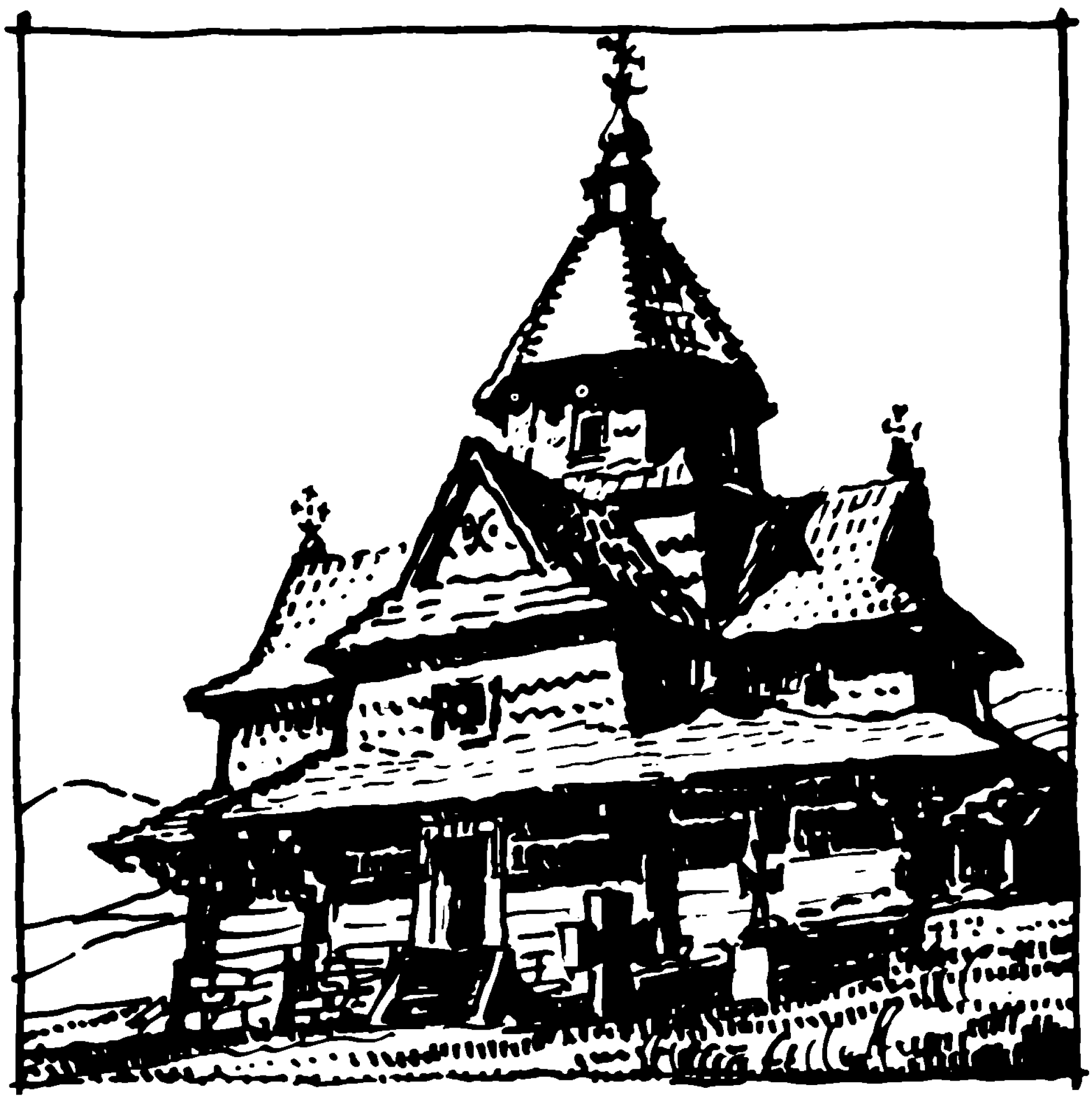

ОДНОБАННА ЦЕРКВА З ГУЦУЛЬЩИНИ /XVIII·C/

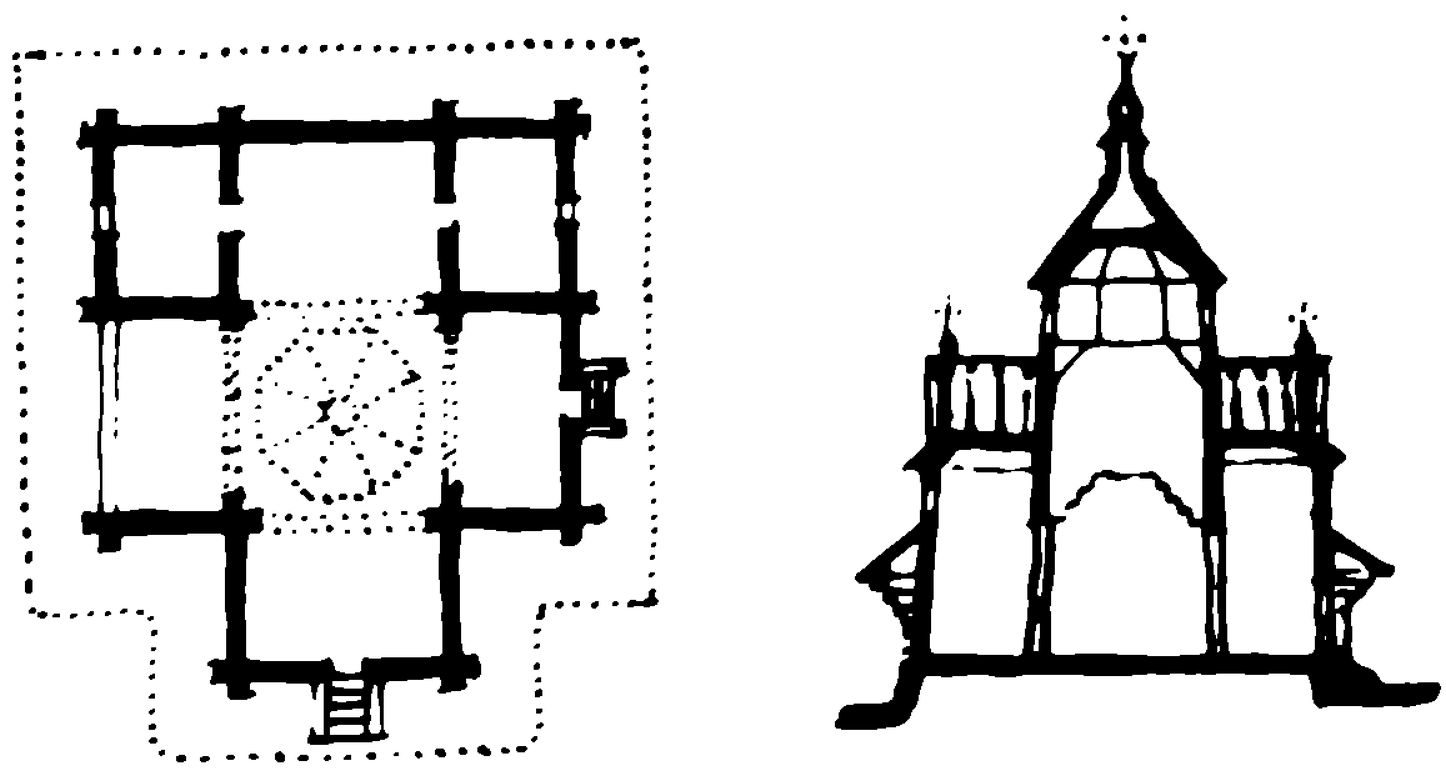

[іл. 12]

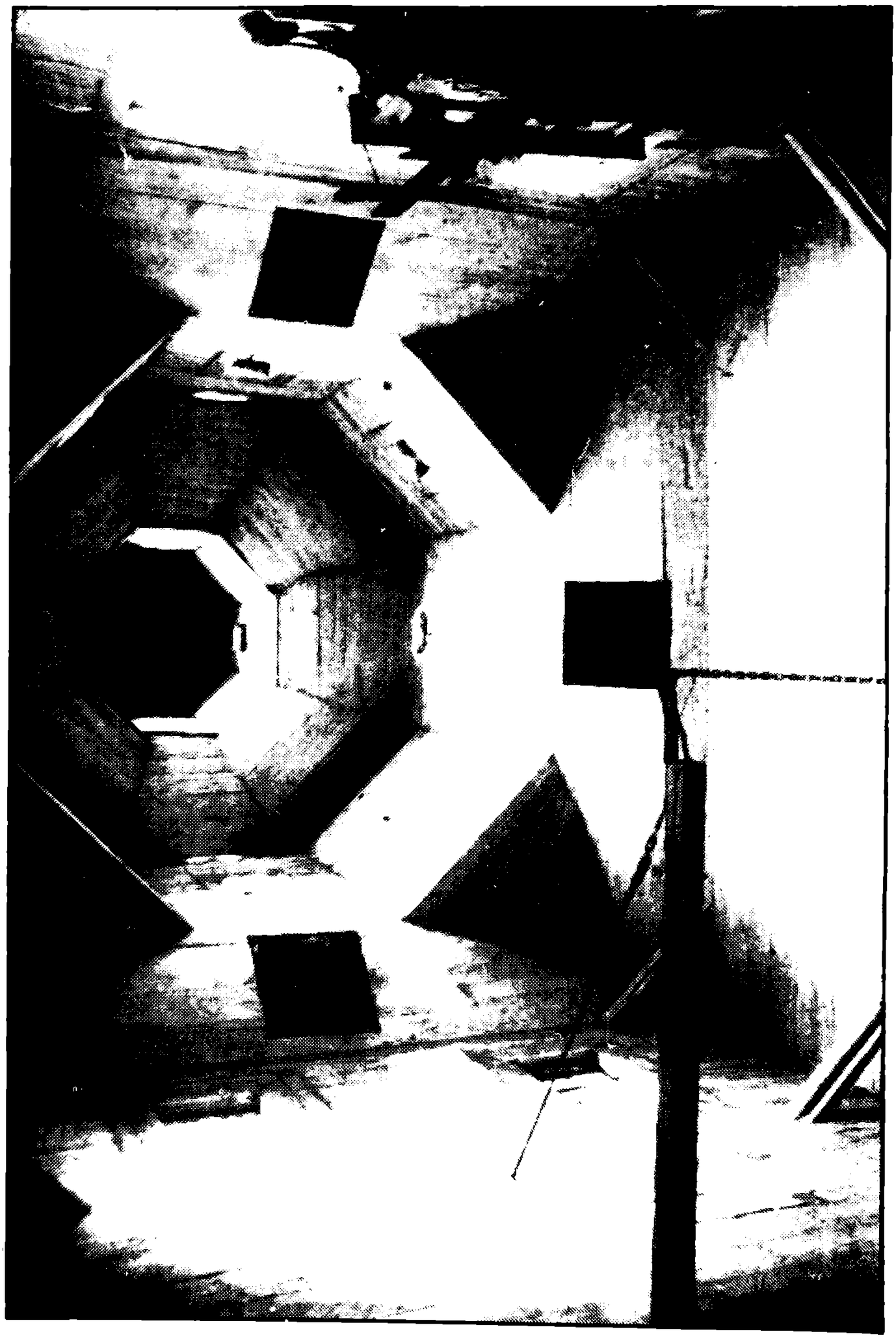

[іл. 13]

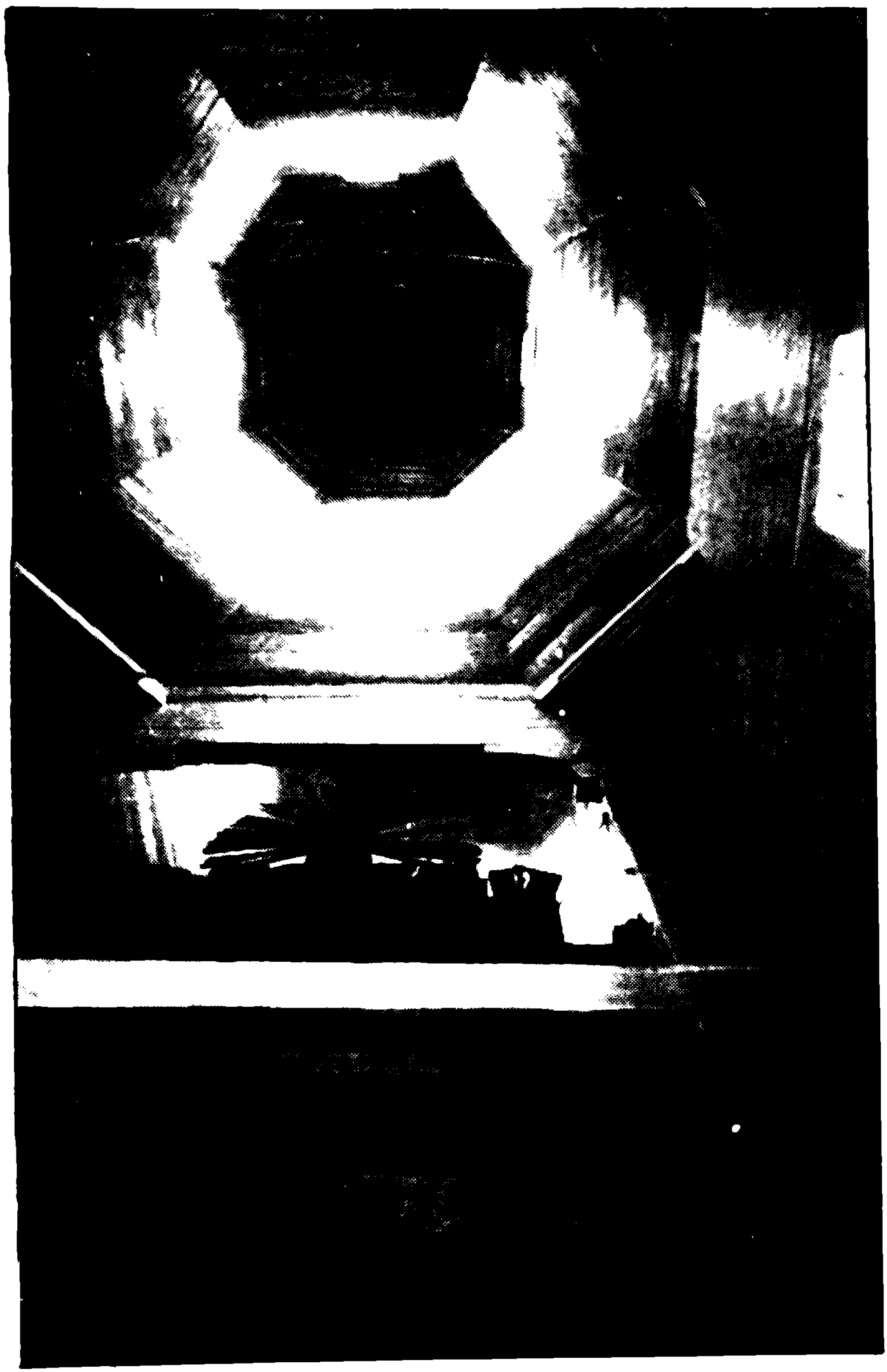

[Іл. 14]

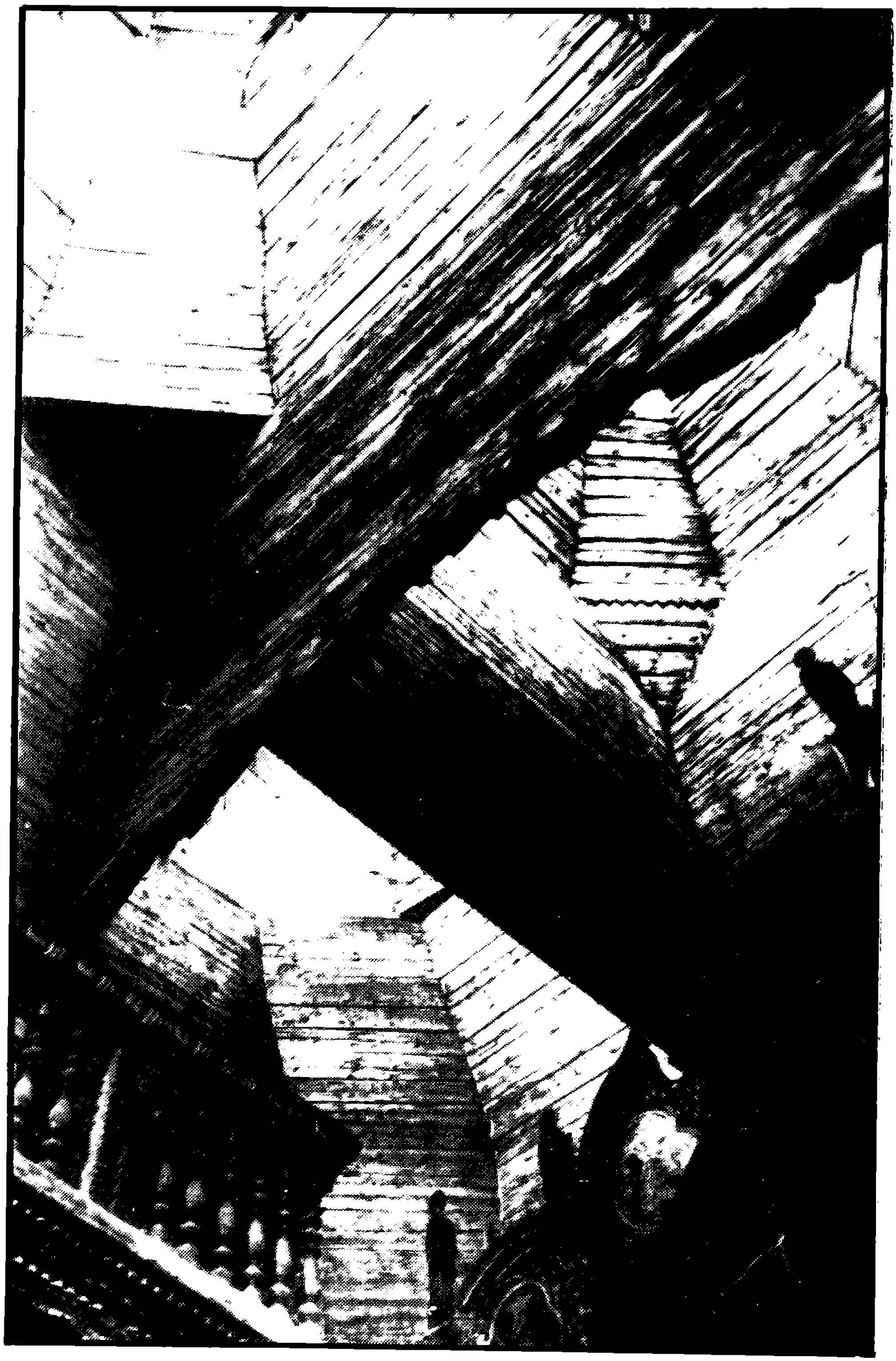

[іл. 15]

ХРАМ С. СВІРЖ, ЧЕРНІГІВЩИНА /1745 Р./

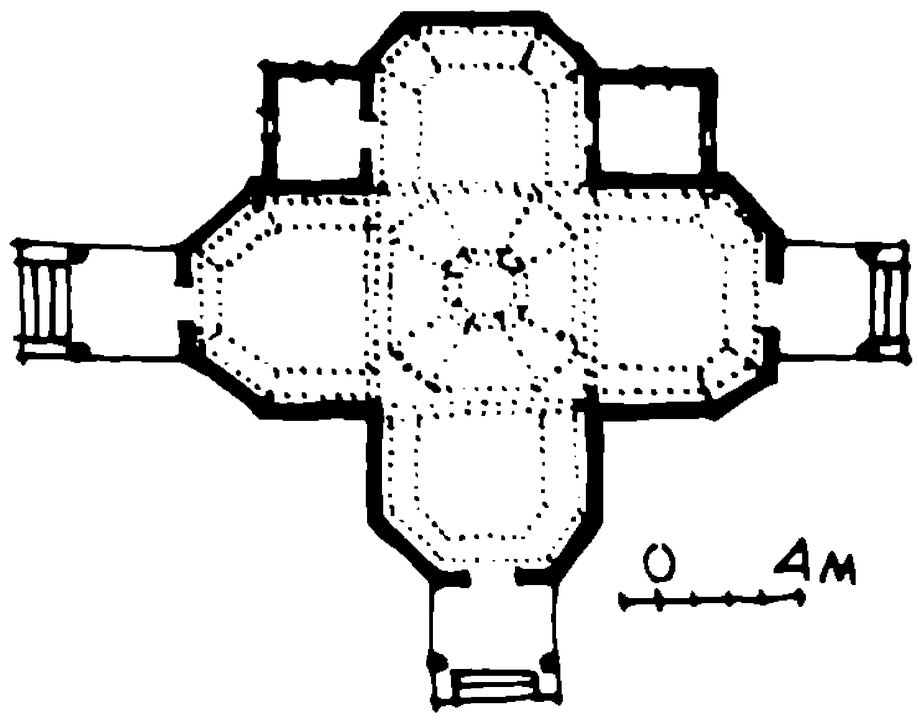

[іл. 16]

М·НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ·ХРАМ МИКОЛИ/1760 Р/

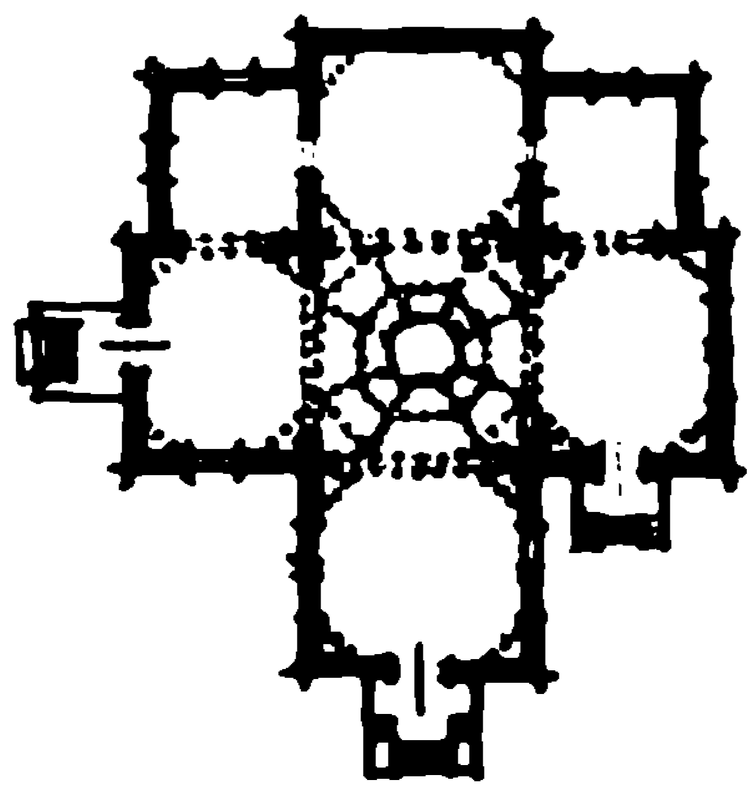

[іл. 17]

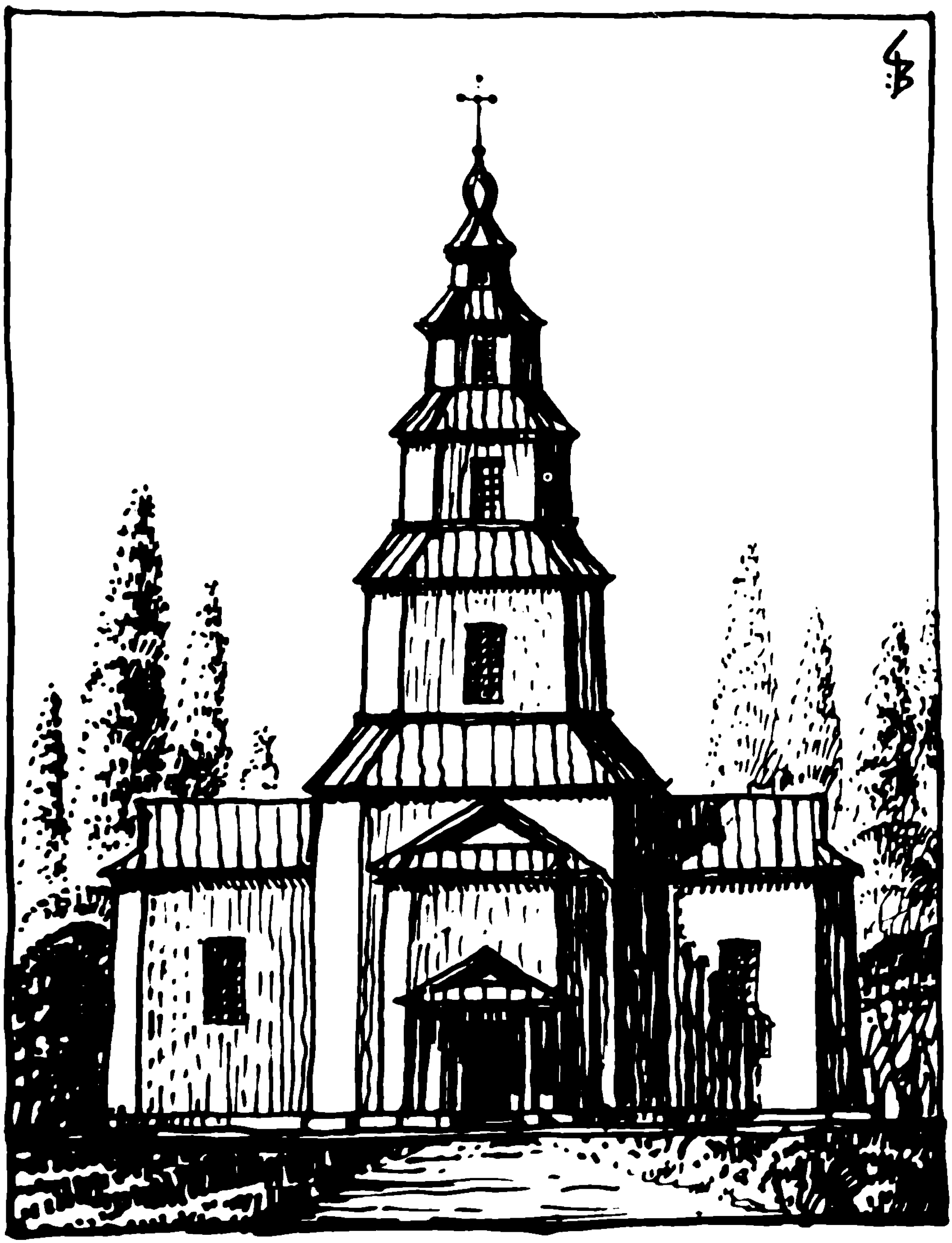

ХРАМ БАШТОВОГО ТИПУ /С. ЧЕРВОНИЙ ОСКІЛ НА ХАРКІВЩИНІ, 1799 Р./

[іл. 18]

ХРАМ С. ВЕЛИКА БЕРЕЗЯНКА /ЖИТОМИРЩИНА/ XVIII СТ.

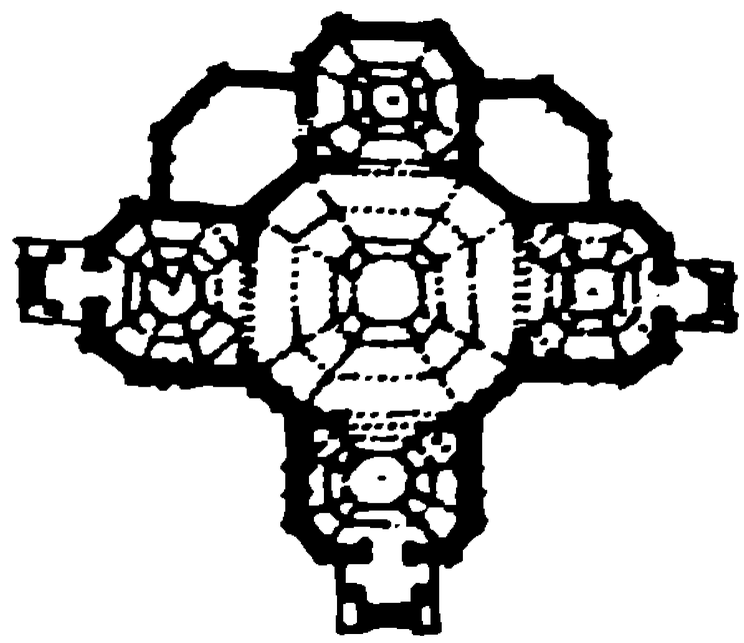

[іл. 19]

ЦЕРКВА КАЛНИШЕВСЬКОГО·/РОМНИ·1764·Г·/

[іл. 20]

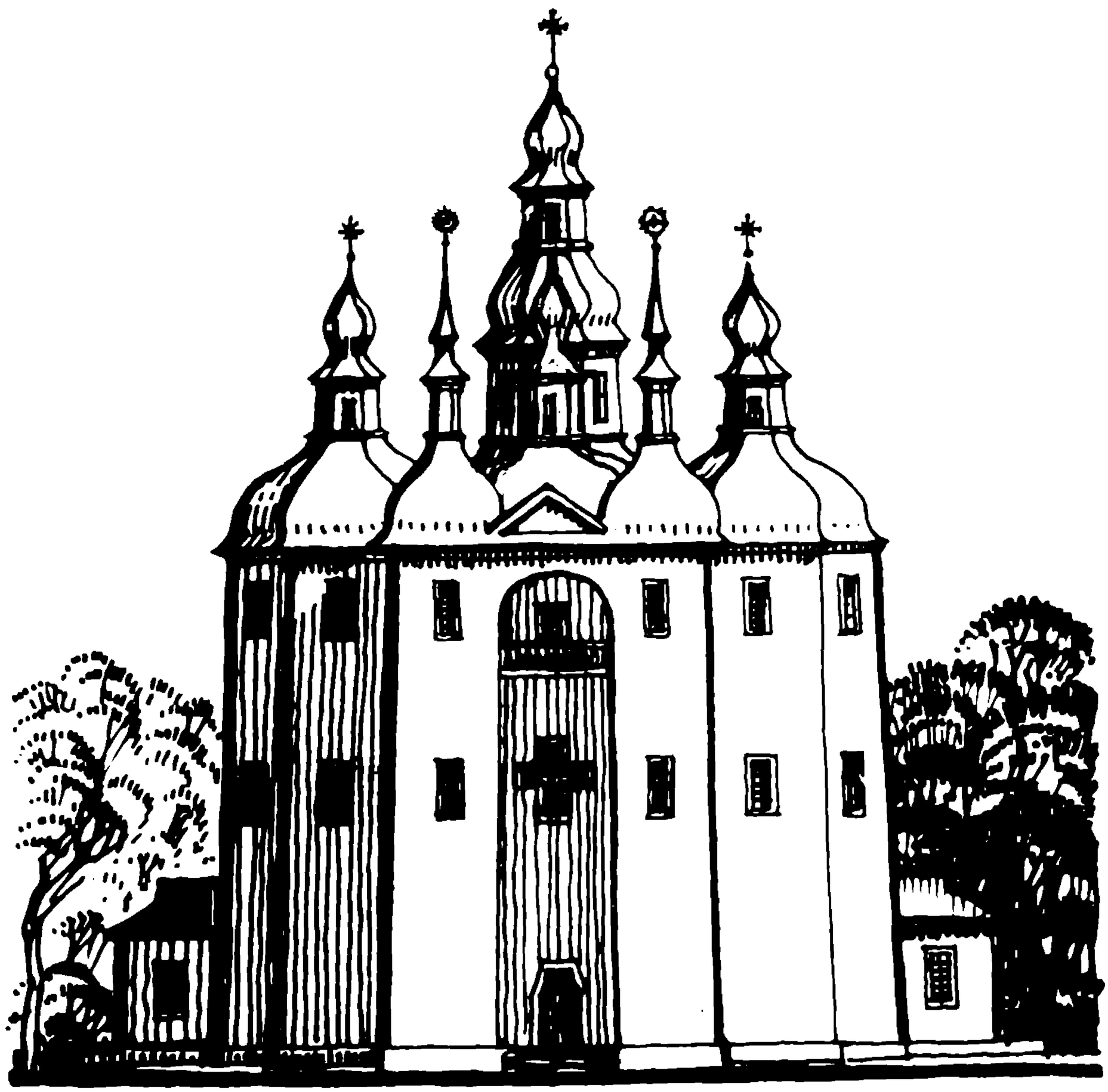

ХРАМ С. БЕРЕЗНА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ /1759 Р./

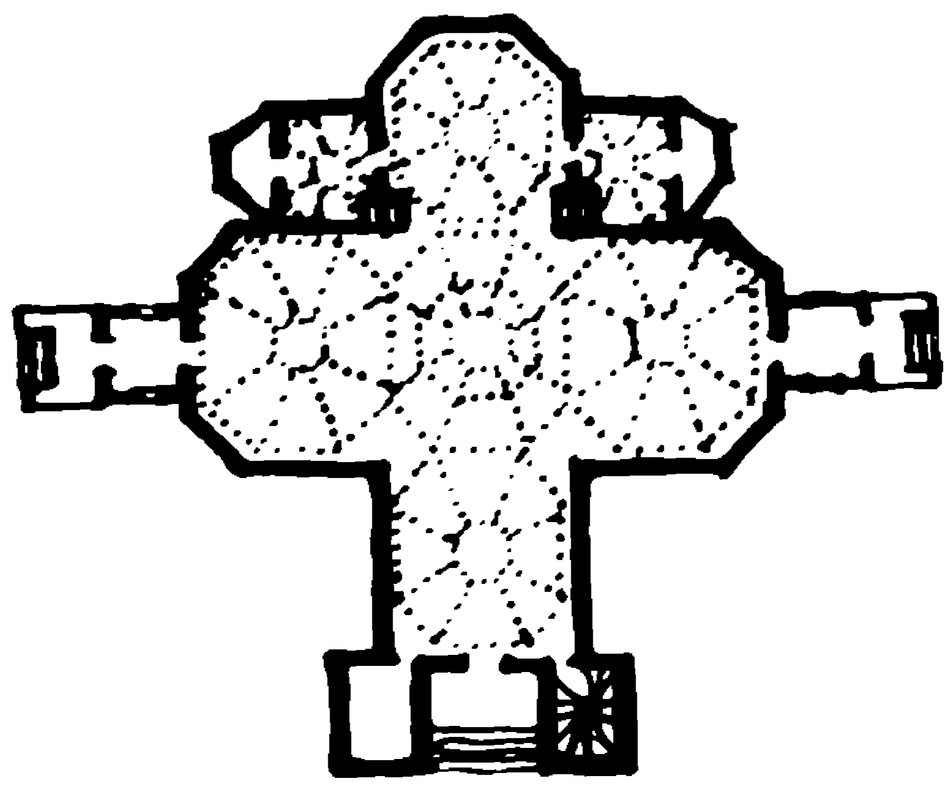

[іл. 21]

СОБОР У НОВОСЕЛИЦІ /1775- 1778 Р./

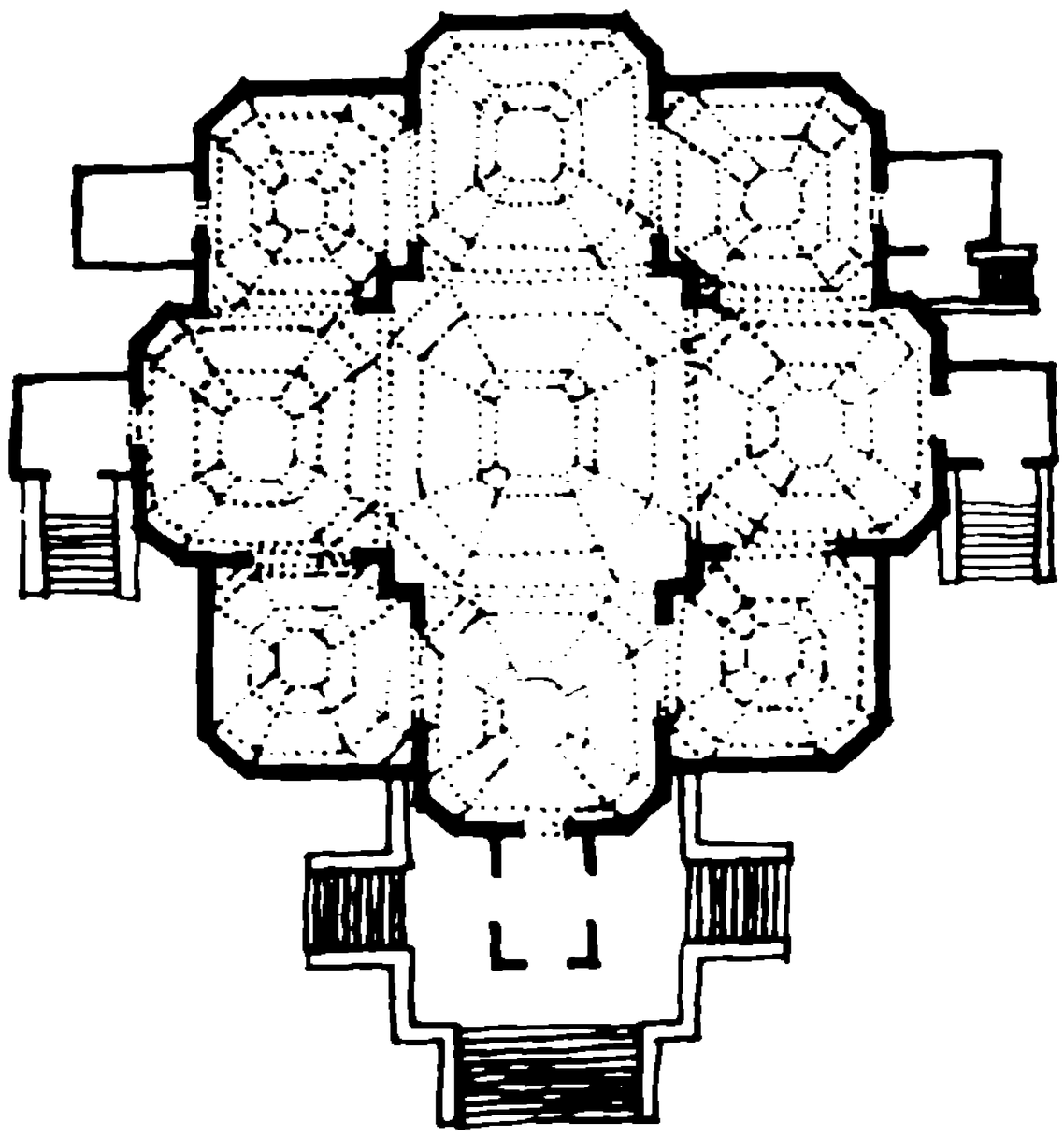

[іл. 22]

Спогади

о. Іван МУЗИЧКА

НАРИС ПРО СЕЛО ПУКІВ

(Закінчення, 7)

Очевидно, на другий день я — знову в селі. Армія посувалась дальше, хоч рідше, бо це не був якийсь головний шлях. Йшли піхотинці. Йшли пішки. Якісь охлялі, шинелі робили їх бідними і нещасними, таке то було сіре. Довгі, якісь наче дуже прості рушниці в декого були таки на шнурку. Йшли понурі. Біля Народного Дому зібралось багато людей. Якесь вантажне авто зупинилось, і на спеціяльнім підвищенні в кузові став якийсь молодий старшина. Промова. Дивний тон, якого ми не чули. Кричав, пінився, говорив, якби напам'ять вивчив: якими поганими були польські пани, прийшло визволення, яке принесла червона армія, буде щастя для робітників і селян, селяни отримають землю, робітники заводи, і все те зробив для нас великий Сталін (ми ще не знали, що треба плескати і кричати на звук того імени — солдати нам це підказали нервовими рухами і самі кричали «ура!»). Закінчилась та промова славословіями і всякими «хай живе». Ми не привикли до таких пустих і наївних промов з криком і монотонією того крику. Потім навчились, і були і такі промовці нового стилю. Того самого дня почули ми ще дві чи три такі саміські промови. Тільки одна була гарною українською мовою, і ця промова, хоч того самого змісту, пригадую, торкнула мене до живого. Я вперше почув гарну, правдиву українську літературну мову і вимову в її чудовій полтавській музиці. Яка гарна наша літературна мова, який дивний наш галицький спосіб говорення і наш галицький діялект. . . Зробилося жаль, що серед таких обставин, і з таких уст, і з таким змістом слухаю вперше нашу чудову музикальну мову. Потім подібних мітинґів було до нудьги. Хто не їхав, казав скликати в селі мітинґ. Спочатку йшли з цікавости, згодом число маліло, бо й осінні роботи чекали. Вкінці, промови були майже всі російською мовою, або мішаниною, і люди не розуміли. Згодом ми пізнали, що мітинґи — то стиль життя, на них треба йти конечно, бо буде зле, бо буде це знаком, що не хочете «радянської влади». Спеціяльні посланці рушали в усі кінці села і повідомляли про мітинґ; потім причепили в центрі велику гарматну гільзу, щоб скликати нею тії нещасні мітинґи. Село привітало большевиків холодно. Нещасні кілька осібняків, що повірили в їхнє визволення і обіцянки, почали появлятися поодинці в дуже малому числі.

Був я того першого пам'ятного вечора, коли хтось привів нашо-

го сільського комуніста Івана, про якого я вже згадував вище добрими словами. Він мешкав недалеко роздоріжжя. Всі розступились і дивились на нього та його розхристану чуприну, на його ніякову усмішку. Дехто гукнув йому: «Іване, твої приїхали!» Я бачив докладно цю картину і чомусь пам'ятаю її. Іван нічого не сказав, німо дивився на великі танки, що занимали майже всю сільську дорогу, і наче був вдоволений. Але нічого не казав. То мудрість нашого селянина — не зразу він каже про свої враження. Мені хочеться вірити, що він з першого погляду не вподобав собі очікуваних «товаришів» і німим остався. Ніяких коментарів не було з його уст. То був чесний чоловік. Він знав просту філософію, що не можна робити зла, не можна творити насильства над людиною і очікувати з того добра. Він вірив у чесний комунізм і відчув зразу його фальш. Здається, тая проста істина мучила його потім увесь час. Село його шанувало за його чесність. Він нікому прикрости не зробив потім на різних функціях, як і його словом ніхто не торкнув потім по відході большевиків у 1941 році. Значить, село було справедливе і вміло бачити правду. І я йому був і є вдячний за одну поміч у формі дискретної перестороги, щоб матися на бачності перед грізною небезпекою, яка чигала на мене на весні 1941 року. Дуже радію, що моє поздоровлення для нього недалеко до його смерти, яке я йому передав, справило йому невимовне щастя. Сплакнув старий, коли я його з вдячністю згадав. Шкода, що не дочекав «перестройки». Мав християнський похорон! Заслужив на нього. Такі як він у своїй чесності, коли відкрились їм очі на вид найбільшого в історії обману, в тридцятих роках стрілялися над Дніпром у розпачу. Він пережив свою кризу з внутрішньою мукою і великою селянською рівновагою. . .

Попереднє виховання дало в селі свої наслідки. В Пукові найменше було таких, що стали п'яними від «успіхів» і «визволення» большевизму. Не хочу, щоб ці сторінки перемінилися в особисті спомини і опис подробиць тих сумних років. Зберу основне разом, щоб мало воно якусь вартість для якогось пильного хронікера колись. Пароха о. Соловія ніхто не зачіпав, хоч він уславився був своїми протикомуністичними проповідями до 1939 року. Загалом нашої католицької Церкви большевики не хотіли рухати, бо не бачили ще своєї певної перемоги. Але скільки потерпіло священиків та інтеліґентів по інших місцевостях. Часто це залежало від місцевих людей, чи радше донощиків. Так згинув з рук большевицьких солдатів брат Митрополита Андрея в Прилбичах. Хтось показав пальцем зараз у перший день по їхньому приході, що он там — поміщик, пан. Це тоді вистачало. . . Варто це тепер у Прибилчах провірити, бо злочинець хитрий і вміє вину звалити на когось іншого, як і сталося це в Катині. Коли б у селі був хто на пароха доніс щось злобного, були б його теж схопили. Все залежало від місцевих людей, місцевих сексотів і поплентачів. Парох працював до кінця большевицької окупації до червня 1941 року.

Ми могли бачити, як провели большевики «референдум», тобто голосування в цілій Галичині за її прилучення до УССР. Що то була за пропаґанда, за звеличування Сталіна, що за акція в часі самого «референдуму». 99% було за прилученням! Так наче б була яка інша можливість і наші голоси дійсно щось рішали. Нас вражала на кожнім кроці якась найнижчого сорта наївність і примітивізм в говоренні всяких пропаґандистів. Як ми ще тоді не знали, що таке «великий терор», що таке «чистки», що таке дивний і перший раз в історії створений культ особи, до якого так стидно тепер большевикам признатись. Мітинґи, гасла, промови зі славословіями і обов'язковим «хай живе» при кінці. . . На кожнім мітинґу, навіть принагіднім і дуже маленькім — президія. Річ нечувана на наших зборах раніше (до сьогодні через те ненавиджу цю процедуру «президії», її вибору і сидження за столом для якоїсь невідомої чести і паради! Зараз нагадує мені це ті старі погані часи. Те саме з пустими резолюціями, які ніколи не мають якоїсь вартости!) Вибирали все бідняків і вже виразних симпатиків. Їм це незвичайно подобалося. Раніше такої чести не було, тепер нова власть бідняків таку почесть дає. Ще й могли промовляти. Не пам'ятали тії самі люди, що їм в церкві давали подібні чи радше кращі почесті — держати цілу Службу Божу свічки чи патерицю для обох входів на Літургії. Це була велика честь, і не було різниці між багатими і бідними. Так почалось і їхнє нещасне вислугування. Не була в тому їхня вина. Большевики вміли вербувати як ніхто інший у світі, і вони впали жертвою незнання, вмотавшись без призадуми про наслідки.

Пригадую один такий мітинґ, присвячений заслугам і здобуткам Совєтського Союзу. Збори провадив якийсь миршавий (всі вони були якісь такі мізерні. . .) совєтський аґітатор з дуже помосковленою українською мовою. Була при тому і тема про злобну довоєнну пропаґанду проти СССР. В президії, як звичайно, сиділи різні люди, навіть одна жінка зі села Чесники, яку привезли зі собою аґітатори. В одному моменті в часі «дискусії» («єсть вапроси?!») вона встає і починає говорити, якою брехливою була пропаґанда проти Совєтського Союзу за Польщі. Витягає з-за пазухи «Місіонар» і читає: в Україні в часі колективізації був голод і то такий, що були випадки, що батьки їли своїх дітей. А ми ось бачимо, яку велику і знамениту армію має Совєтський Союз, яка то сила, яка то техніка. І вони нас визволили. Дивіть, які підлі брехуни були між нами. . . Вона скінчила. На залі нема оплесків (ми не звикли ще, що такі речі треба сильно оплескувати!) Аґітатор єхидно усміхається, дякує товаришці за такий corpus delicti. Вона йому вручає те число «Місіонара». По кількох місяцях появляються і серед наших людей кількох нещасливців, які промовляють. Часто їм це пишуть, і вони лають панів, багачів і панську Польщу, за якої «бідний чоловік не мав собі чим хліба помастити». . . Якщо тая жінка ще живе і живуть інші, що пам'ятають ті

дні, що думають собі? А за слово якоїсь противної думки чекала тоді важка каторга, а то й розстріл за контрреволюцію. . .

Пригадую перший раз день 1-го травня 1940 року. Вимучило то нас докраю, поки оформлено похід (і нікуди було йти!), поки все те зібрали під Народним домом на врочистий мітинґ. Промовляв несподівано незнаний досі в нашім організованім житті чоловік, що за Польщі весь час секретарював у громадськім уряді, отже, працював у «польській» адміністрації. Сам інвалід з війни, без одної ноги. Виявляється, що він промовець неабиякий, говорить добре в галицькому стилі: «Ми — учасники великої маніфестації, в якій в цій хвилині беруть участь всі робітники світу. Може, десь уже проллялась кров пролетаріяту, робітників. Ми беремо участь в цій маніфестації як вільні люди, в своїй радянській робітничій державі» і т.д. (Це, що подаю, — майже докладно!) Не хотілось нам вірити. Показалось потім, що він став прикрим поплентачем нової влади і йому я «завдячую» мою велику небезпеку, перед якою перестеріг мене добрий «комуніст» Іван, і тільки вибух війни врятував мене і мою родину від жахливих наслідків. Але потім ми зрозуміли і таких людей як цей «секретар». Він знав добре совєтську власть з часів революції. Він, як працівник в польській адміністрації за Польщі, міг сподіватись пізніше «ліквідації». Він це знав, тому рятувався вислугуванням і от такими промовами. Це був рід маскування, щоб вийти ціло в майбутньому.

Була спроба в селі зорганізувати колгосп. На початку зголосилося пару бідняків. Зорганізовано мітинґ, щоб почати збирати заяви до колгоспу. Не розумію: чого совєтську власть так перло тоді до тієї колективізації? Чи не був це той самий плян, що й в тридцятому році: зламати духовну відпорність галичан при помочі також голоду, виморити нас. Ми цей голод пережили частинно зараз по відході большевицької власти в 1941 році на майже цілковитій руїні господарського життя. Чи Маркс казав так усе на поспіх робити? Та ж така поважна господарська революція прямо вимагала б солідної кількарічної підготовки. От так просто: зібралися в тьмаво освітленій залі (нема нафти!!!) дядьки, знаючи, про що йдеться, були сумні, зажурені і прибиті (бо вже всякі заготовки і контингенти далися взнаки, всякі здачі збіжжя, чи пак «зерна», вже грізним маревом стояло перед ними). На цей мітинґ приїхав не звичайний аґітатор, прикріплений до села. (Це теж була, як люди казали, «напасть» — сталий «ангел-хоронитель» від району чи партії, щоб кермувати і наглядати над усім у селі, що приїздив майже щотижня щось «організувати». Село, на щастя, мало якогось спокійного чоловіка, був він українець, не багато вимагав і любив, як його добре «почастували».) Виглядає, що попередніми організаційними роботами, щоб поставити на ноги пуківський колгосп, партійні керівники в Рогатині були невдоволені і на цей мітинґ приїхав сам рогатинський прокурор Хижняк. Сувора, шорстка людина, з говорення ніяк не можна впізнати було,

що він якийсь правник, був це військовий НКВД, все ходив у мундурі, з типовим совєтським портфелем з якимись паперами, яких ніколи не вживав, і. . . наганом. Знаю його, бо він вчив нас у Рогатинській десятирічці (колишній нашій гімназії) політграмоти. Викладач нікудишній, його лекція — самі мітинґові фрази і погрози буржуям. Ми від нього нічого не навчилися, хоч нас цікавила тая «ідеологія» марксизму і були деякі, що викладали цей марксизм не зле з філософічного боку, як можу оцінити тепер по роках. Хоч в більшості тії викладачі марксизму тоді викладали так, що, мабуть, самі його не знали і не розуміли. Який був із того Хижняка прокурор — не знаю. Говорив він шорстко, різко і грізно, все з якоюсь їдкістю.

Я прийшов на той мітинґ з цікавости десь у половині його доповіді. Коли він скінчив своє різке слово, йому заплескали вже зі звички, а не з якогось захоплення чи вдячности, і він зразу поставив питання: «Хто голоситься до колгоспу?» (очевидно, тоді вживали слова «колхоз» — з російської. . .) На залі все завмерло, президія зніяковіла, немов закаменіла. Ніхто не голосився. Прокурор щось спитав одного найближчого з президії, виглядає про будь-яке прізвище з присутніх, бо зразу спитав: «Ви, Федунь, чому не голоситесь до колхозу?». Попав на чоловіка середнього віку, що був славний в селі зі своєї біди, хоч був «середняком». Попав у зяті до не дуже то лагідного тестя і тещі, важко працював під їхнім диктатом, жінка хворіла, і лікарні коштували, сам він мав випадок в каменеломі (присипало його), і його крижі не давали працювати тяжко — словом, бідував і важко працював, всі про те знали. На несподіване питання, він, не подумавши, що говорить у своїй селянській простодушності, вимовив майже в болісному тоні: «Та я в хаті маю колгосп. . . » Заля вибухла притишеним сміхом, бо знали про що йдеться. Хижняк не зрозумів, очевидно, і спитав знову з президії когось, що це, і той, мабуть виминаюче, пояснив щось не в злім змислі, бо прокурор знову різко спитав: «А ось тепер, чому не голоситесь?» Той чоловік дав свою філософську відповідь: «Та як усі зголосяться, то і я зголошуся». Прокурор злий, вказав пальцем на іншого з тим самим питанням. І господарі, як малі школярі, почали повторяти ту саму відповідь.

Постала своєрідна нерозбериха. Прокуророві ясно було, що до колгоспу ніхто не спішився. А було пізно, бо він промовляв довго. Мітинґ закрили з повідомленням, що завтра прокурор буде ходити по хатах і говорити особисто. Це стара метода з часів колективізації в тридцятому році. І дійсно, в наступний день той Хижняк ходив по селі до різних багатших господарів і до «середняків». Як виглядали ці розмови, не знаю. Дядьки не відмовлялись, не говорили ніяких єресей на колгосп, але крутили на всі лади, що ще подумають, що порадяться жінки (хоч аж так дуже ніколи перед тим не радилися своїх жінок!), жінки відповідали, що мусять по-

радитися з чоловіком, що підуть як усі підуть, що, мабуть, розізлило нервового прокурора, і він кинув село під вечір аж чорний від злости, як потім говорили. Колгосп заложили з шістдесятьма господарствами (в селі було біля триста господарств). Були це бідніші родини і частина середніх. Привезли з Рогатина старий трактор зі залізними колесами, і організаторам здавалося, що наш селянин на вид такого доробала піде з підскоком у колгосп (в пропаґандивних промовах сильний наголос клали на «тьохніку», якою буде жити і працювати колгосп. . .) У багачів забрали поле, деякий реманент і почали капарити. Не перебільшую. Такий спосіб господарювання і організації був найбільшою контрпропаґандою для колгоспу. Коли хочеш щось нового і кращого зорганізувати, повинен ти те «краще» зразу показати, але не починати з останнього капарства, яке зразу не дає ніяких овочів, чи вислідів, а один сміх. Та ж розумний селянин знає добре, що таке поважне діло, як праця на хліб, не може провадитись на коліні, що господарювання — то не забава чи якась гра. Виглядало також, що тії пропаґандисти, аґітатори і «партприкріплені» з району від партії на сільському господарстві не розумілися і знали тільки, що за совєтської власти має бути колгосп, вони мають сповнити директиву партії, але як це зробити, їм в голові не могло поміститися. Таке саме було, мабуть, і в голові Сталіна, який ніколи в житті не ходив ані за плугом, ані не знав, як росте буряк чи якась там ріпа (Солженіцин каже, що він і рушниці, мабуть, не вмів зарядити, а був генераліссімусом і кермував фронтами. Правда в тому, мабуть, є, бо Сталін одною рукою не орудував через якийсь випадок ще в дитинстві. От такі реформатори в державі, сільськім господарстві чи й в армії. . .)

Цей колгосп тільки занапастив землю, яку забрали собі в деяких дільницях наших піль, щоб колгоспні землі були разом. Наприклад, посіяли за чиєюсь фантазією великий кусень піль багатьох різних власників просом. Воно поросло бур'янами, які буйно переросли саме просо, нікому було його полоти, і коли в 1941 році ці куски поля перейшли знову до своїх власників, не знати було, що збирати — бур'яни чи майже невидиме просо. Мало хто їв кашу з того проса. . . Власті не мали часу колгоспом займатися, бо їх принаглювали інші справи. Чого тоді було так спішитися з тим усім, чому робити такі смішні імпровізації? І, очевидно, виставляти себе на сміх, хоч сміятись не можна було, бо за це були б драконські кари. Сьогодні різні писаки приписують тим подіям світлі переможні сторінки соціялізму-комунізму і їхніх здобутків, а воно було таке далеке від світлого, а таке пов'язане з лихом і нуждою, брехнею, грізним насильством над народом. Прикро тільки, що деякі люди пішли за цим обманом і викликали проти себе ненависть, бо помагали «з матері полатану сорочку знімати», якщо зацитувати слова Шевченка.

Очевидно, не було ніякої аґітації проти колгоспу. Ми дуже ско-

ро навчилися, що треба бути суперобережним з язиком і навіть з думками. Ми скоро побачили, що з тією владою жартів нема. Може, навіть трохи запізно, бо щойно тоді ми пізнали, що соціялізм не можна встановити демократичним способом, його можна накинути тільки силою і натиском проти волі народу. Ми в тридцятих роках чули щось про соціялізм наших радикалів, але не добачували в ньому того насильства над народом як методу соціялізму. Ви не потрапите викинути з селянина його любови до землі, ви не потрапите з його працьовитости зробити лінюха на власній землі, а як зробите це, землю переміните на фабрику, а його на робітника, тоді тая земля не дасть того, що з неї сподіваєтесь. Він перемініться в хитрого дармоїда, а навіть злодія, щоб якось вижити. Сьогодні хочуть колгоспну землю дати в оренду, щоб її порали селяни поосібно. Але колгоспник не має до тієї ідеї Ґорбачова довір'я, бо все одно то не буде його земля, і він радий остатися в колгоспі, бо хоч у ньому біда, але можна нічого не робити! Коли по 1945 році йшов наш галицький народ у колгоспи, робив це, як той віл, що знає, що мусить йти в ярмо і тягнути гарбу. . .

Ще пробували організувати в селі комсомол. Вдалося зібрати, здається, трьох, і не були це ентузіясти. Записались, бо мусіли, і ніхто їм за зле цього не взяв, хоч їм прикро було за холод, з яким їх потім стрічали. Вкінці ми і так дуже тоді не знали, що це за молода гидра, цей комсомол. Ці сільські комсомольці нікому нічого злого не зробили, і ячейка не проявила ніякої діяльности. Натомість дуже сильною і чисельною була комсомольська ячейка в селі Добринів. Вони ходили і хизувалися мисливськими рушницями («дробовиками»), і так, озброєних, їх бачили на забавах у читальні, чи пак клюбі. . . Може, організація «Каменярі», яка там була дуже сильною перед війною, мала на це вплив. У Добринові був великий гурт правдивих комуністів ще за польської окупації.

В селі скоро пізнали одну з метод большевицької праці. Таким першим прикладом був «вивіз» польських родин, які жили в околицях, а головно в Курянах, яких вісім кілометрів від Пукова. Там була ціла кольонія поляків, які часто організовано дошкулювали нашим людям. В Пукові, як вже вище було сказано, до вересня 1939 року не було на стало поселених поляків і тії, що прибули в тридцятих роках, зникли разом із вибухом війни. Осталися той напівзукраїнізований «мазур» (хоч поляком, і то твердим він остався) і вчителька Макойда, що так спритно працювала над польонізацією. Вони спокійно жили, і ніхто на них не доносив! Вони належали до села, і нікому не прийшло на думку, щоб їх в совєтський спосіб виселювати.

Розказували потім, а було це зимою (!), як кільком господарям з Пукова казали з їхніми добрими кіньми явитись біля «сільради». Чого, пощо, куди їхати — ніхто не знав. Військова тайна! І дійсно по-воєнному було це зорганізоване. Це большевики вміли, хоч на фронтах нічого акуратного робити не вміли і слали маси

солдат, як каже один російський письменник, в такий спосіб, що німці не встигали їх вистрілювати. Сунули масами на загибіль. Масами перемагали бої. В СССР ніколи людей не щадили, як каже той самий письменник, — мали все людей багато. . . З підводами їхали якісь типи у військовому (в нас тоді ще не вміли розрізнювати, хто такі із синіми пагонами. . .) і казали їхати до сусіднього села, де жили поляки. В саму північ до заспаної родини стукали: отвирай і «собірайся». Куди, чому — нема відповіді, ані, що брати зі собою. . . Одиноко тільки, щоб поспішати і збиратись скоро. В родині розгубленість, плач дітей, жінок. Вони остаточно догадувались. Ніхто з господарів з підводами, які були німими свідками того розбишацтва, з того не радів. Розказували потім шепотом з острахом і співчуттям, хоч ішлося тут про поляків-кольоністів. які не раз накоїли прикрощів місцевому мирному населенню. В підсвідомості всі почали відчувати — сьогодні таке їм, завтра буде нам. . .

Потім прийшли арешти. Першими були ті, що сиділи в польських тюрмах, арештовані перед вибухом війни (також через смішні польські підозріння і більш нічого) і по розпаді Польщі з різними труднощами вернулися додому. Така сама тактика: вночі, наче б то були небезпечні типи, або такі, що скривалися днем і годі було їх днем зловити. Ці люди ходили днем по селі, працювали і жили, нічого навіть і не підозріваючи. Деяких, правда, не застали вдома. Значить, чогось сподівалися. Вони зникли з денного світла. Не довго треба було ждати. Розправились з їхніми родинами. Впали вночі і вивезли на Сибір чи в Казахстан. Не знаю, скільки з них повернулося, скільки пережили цю всю несправедливість «робочої» власті. Було таких чотири родини. От таке то було нове праводавство, законність і правосуддя нової влади, що принесла «визволення». . .

Почався сумний і тривожний час у селі. Справді, нікому не було радісно. Те саме було в кожному селі. Чи тая власть цього не спостерігала, про те не знала? Появились «підпільники», тобто такі втікачі-бродяги від своєї долі, що їх не досягла кривава рука НКВД і вони жили на волі, але тільки в криївках, під опікою ночі могли рухатися. Село стало сумним і настороженим, незважаючи на велику кількість горілки, яку щедро продавало нове Сільське Споживче Товариство, тобто бувша наша кооператива. Коли згадаю тії часи, дрож проходить тілом. Належав я до тих, що з тими підпільниками мав контакт і їм помагав, їх мусів переводити не раз на інші місця. То були люди, готові на все. Багато з них не вміли поводитись як підпільники, не шануючи простих засад конспірації, вважали вже себе героями і ставили не раз нерозумні і небезпечні вимоги, не шануючи цінного зв'язку, який можна було з великим трудом берегти і вживати для них. Описав би я точніше ці справи, але болісно робиться. Такі речі хіба не повторяться і для науки їх нікому не потрібно. Вислідом такої неосторожности

була трагедія недалеко села Добринова на присілку, що звався Куліби. На краю лісу був пустий дім (а може то була яка лісничівка), в якому перебували такі підпільники. Могло їх бути яких п'ятнадцять. Найважче в таких околицях скриватися зимою. На снігу лишаються сліди, темні постаті людей на тлі білого снігу видно здалеку. Тому військо взимі ходить в білому. Хтось мусів цю хату запримітити, а ще й до того туди заходили, як казали, дівчата зі села. Носили харчі. Одного світанку озброєний відділ червоноармійців окружив хату. І дивно, що ніяка варта цього не запримітила. Молоді і недосвідчені люди із слабим озброєнням боронились якийсь час і всі погинули. Це було взимку в 1941 році. Не дочекали червня. Подія сколихнула околицю.

Доля підпільників була розпучлива в наших обставинах, головно зимою. Ночували по стодолах, стайнях, різних криївках та інших норах у часі морозу. Це жахлива річ для здоров'я. Нещастям було, коли хтось дістав звичайний кашель. Як той кашель днем душити десь у якійсь стайні? А боятись треба було кожної людини. Наш нарід не вмів «не бачити» і «не чути», не вмів держати язика за зубами серед своїх, не знаючи, що скрізь могли бути різні вуха. Рухатись треба було постійно, щоб міняти місце, а це не легка справа. В селі кожний знав кожного і по ході пізнавав — свій чи якийсь чужий. Справді, ці нещасні жили, немов дикі звірі. А й собаки ставились до них як до підозрілих людей і підносили несамовитий гавкіт, коли тії тільки зближалися до села. А наш дядько вмів розуміти тую собачу мову алярму, і це було небезпечно для того, хто так зближався до села. А в майже кожній хаті якийсь український Брисько, і годі було його тренувати, як розпізнавати свого нещасного чоловіка, що скривався від поганої влади. А що як траплялась якась недуга або потрібна була операція? Не були тії люди на це приготовані і терпіли фізично і психічно. До того добавлявся біль за своїх рідних. Це робило тих людей відчайдушними і готовими на все, часто нерозумно. Коли зорганізувалась УПА, і мене вже тоді не було вдома, ця організація підпілля була краща зі співдією всіх. Осінь 1940 і зима 1941 років виповнені болісними трагедіями людей, що жили «визволені» на своїй землі гірше собак-волоцюг. А тая влада напевно готовила єхидні пляни, як тих людей вкінці виловити і зліквідувати. Небезпека війни стояла їм на перешкоді. Чому ж дивуватись тоді, що вибух війни 22-го червня 1941 року став для всіх справжнім визволенням? Чому ж тоді дивуватись, якщо вжити слів Солженіцина, що ніхто не плакав за відступом червоної армії по першім ударі на неї. . . Новий окупант теж не приніс добра, і ми гірко розчарувались про культурну Европу і трегерів тієї культури. І ми опинилися в ситуації, якої не хоче ніякий полководець чи відповідальний за війну: боротись на два фронти, бо оба противники не є твоїми приятелями. А скільки є сьогодні мудрих по шкоді, що хотіли б важити, котрий ворог був меншим ворогом, котрий

дер шкіру, а котрий лій топив з нас, як влучно важив Шевченко. . .

VII

І знову ми сиділи в центрі села на всьому, на чому можна було сидіти, і приглядались хаотичному відступові совєтської армії, що почався зразу на другий день, тобто в понеділок 23 червня. Прикро дивитись на відступ всякої армії. Сумні невиспані обличчя, що тупо дивляться на цей незрозумілий світ, мовчазні, немов не з цього світу, немов нікого з нас не бачать, ні з ким не пристають, нікого нічого не просять, нікого не зачіпають, ідуть, ідуть пішки, чим далі тим густіше їх, цивілі перемішані з військовими. Поляки, коли так само мандрували, зупинялись, пили воду, щось хотіли купити. Тії — ні. Мене сьогодні теж дрож бере, що ми от сиділи при дорозі і приглядались їм мовчки. Та ж могли спитати нас, на що дивимось, могли сказати — ходи з нами. І пробуй сказати, що не підеш. Військо, хай і найгірше, але все робить на наказ, і, мабуть, вони ніяких наказів не мали, що робити з населенням. Мабуть, теж туди не маршували ніякі війська НКВД, а як маршували, то в такім поспіху, що їм було не до цивільного населення. Сьогодні дивлюсь на це збентеженими очима. Могла це бути небезпека, особливо для таких, що вже думали, що небезпека щезла з самим вибухом війни.

В сам день приходу німців перед вечором останні відділи червоноармійців німці обстріляли. Це були дійсно останні відділи, і вони чомусь зійшли з дороги і опинились на нашій невеликій горі Версадки, звідки їх було видно, як на долоні. Заходяче сонце позаду, а вони прямо стовпились чомусь на цім пасовиську. Обсерватор артилерії (це були так звані ІҐ гармати, як це можу оцінити сьогодні, а тоді ми на тім не розумілися) мусів кермувати вогнем цільно з Чортової Гори. Впало там годі багато. Я стрінув першу стежу німців, які увійшли в село зі сторони Рогатина. Молоді свіжі люди, аж дивно, що такі молоді, виглядало мені. Спитали тільки, чи є «русскі» в селі і в якому напрямі пішли. Мав я нагоду вперше в житті говорити по-німецьки зі справжніми німцями і сам собі дивувався, що я їх розумів і вони мене. І знову: який нерозважний спосіб крутитися з молодечої цікавости на такім небезпечнім терені між двома арміями. Але молода людина з цікавости не думає. . .

На другий день бачили ми марш німецької армії. Всі ми були раді, всі подивляли німців, їхню зброю (хоч це була якась піхотна частина без танків), їхні авта. Старі ветерани з війни зразу визнавалися на їхніх ранґах. То був Вермахт. Німці на цивільне населення теж не звертали ніякої уваги. Ті, що ночували в селі, зразу взялися за торг — яйця, солонина, масло. . . Не багато того було. Але був торг, не грабили. Покищо. . .

Трапилася одна прикра подія, через яку село вже в перших днях стратило симпатію до німців. В Народнім Домі у нашій великій залі була на сцені коштовна оксамитова куртина. В часі відступу червоної армії хтось добре порадив, щоб цю куртину сховати, мовляв, у часі війни всяке буває. . . Ласий кусок для грабунку. Тільки німці прийшли, зразу куртину причепили. За пару днів якась більша частина німців вмаршувала в село ніччю, зайняла Народний Дім для нічлігу і на короткий постій. Вночі прямо вломилися, бо не було часу когось кликати, щоб відчинив. Військо не церемониться. Але на другий день хтось спостеріг, що німці ходять у вишневих оксамовитих штанятах на сонці. Коли відділ залишив Дім, спостерегли, що куртина зникла. Порізали її і пошили собі штанята. Мабуть, і кравця мали зі собою. . . Годі було тоді найти вже будь-яку добру матерію, щоб пошити куртину. Знайшли десь якийсь підленький матеріял темно-синього кольору, легенький, мабуть якась «підшевка», і це потім служило як куртина. Село не могло нажалуватись, і не могло простити такого грабунку. «Порядна армія такого не робить», — слушно думали люди. . .

Село зі захопленням прийняло вістку про проголошення нашої української державности у Львові. А потім прийшла метушня. В Рогатинщині діяв Петро Онуфрик, що дістався в наші сторони при кінці травня. Він мав великі знайомства в Рогатинщині, а був зі сторони полковника Мельника. Так в Рогатинщину увійшли так звані «мельниківці». Одні визнавали Акт 30 червня, другі його перечили. Сумна була дійсність, і годі було розібратися. Появилися «Чорні книги» і «Білі книги», які ще більше зробили ситуацію незрозумілою. Але ми вітали проголошення Державности. Все те робилося дуже врочисто з Богослуженнями і концертами. Організація адміністрації проходила теж дуже справно. Найшовся війт, канцелярії, робітники, зорганізувалась своя поліція. Все те своє. Ми не є злий чи неграмотний нарід. Потрапимо будувати державу. Бракувало фахівців на залізниці, не було водіїв авт, не було вчителів у народніх школах. Все те треба було шукати, нашвидкуруч приготовляти. Але нарід робив це з ентузіязмом.

Не довго тривала наша радість. Невдовзі з Галичини зроблено «Дістрікт Ґаліцієн», почалися збірки контингентів, тобто примусової здачі збіжжя для німців, почались напів «добровільні» виїзди до Німеччини на працю, рекрутування молоді до праці на дорогах, так званий «Бавдінст», почались арешти, а найгірше — це німецька поведінка з жидами. Наш чоловік дивився на жидів як нормальний додаток до свого життя. Жид не був ані ворогом, ані чужинцем. Жид був для «гандлю», — як говорили селяни, хлоп є для праці на полі, а пан для канцелярії. Дуже упрощена соціологія. Аж тут появилася наука, що жид — то якийсь поганий чоловік, якого треба нищити. Село не ставилося вороже до своїх кількох жидів. Далі торгувало з ними, далі приходили з Рогатина тії самі жиди — торгівці курми чи іншими сільськими продуктами.

До хворої паніматки священик все привозив лікаря-жида і винагороджував його щедро, і це було прикладом для села. Скінчилась тая торгівля зі створенням ґетта, до якого мусіли піти усі жиди зі сіл. Потім їх стріляли, і я ніколи не чув якоїсь радости у зв'язку з тим. Навпаки, шепотом говорилось — як так, то й з нами колись так буде?

Село вдержало свою рівновагу. Не було в нас ніяких арештів спочатку, але згодом і це сталося. Деякі вийшли ціло, деяких врятував парох, але й згинуло кількох у німецьких тюрмах. Почались дезерції з «Бавдінсту», утворилась підпільна організація, яка завершилась потім організацією Української Повстанської Армії. Але поки до цього дійшло, на весні 1943 року прийшла вістка, що нарешті німці погодилися на створення дивізії. Ніхто не вмів пояснити, чому на початку їх приходу вони цього не хотіли, хоч у Галичині був такий ентузіязм до свого війська, а чому тепер нагло їм такої помочі забажалося. То була дилема Кубійовича, перед якою він стояв. Ми того всього не знали. Знали тільки, що на фронтах йде німцям зле. Між собою навіть не тишком говорили, що якимсь чином німці програють, Совєтський Союз зразу увійде у війну зі Заходом і ми будемо готові з зародком своєї власної армії. То були мрії, які не здійснилися.

З Пукова зголосилось чимало до Дивізії. Сама молодь. Спочатку до першої на весні в 1943 році і потім вже близько перед відступом німців в 1944 році — до другої Дивізії. Не потраплю подати цифер, але двадцятка нас була. Я був між першими добровольцями. Мій другий брат теж, він поляг під Бродами. Третій брат зголосився вже близько перед боєм під Бродами в червні 1944 року. УПА діяла в околицях і в лісах коло села, про це писав львівський журнал «Жовтень»[15]. Село зазнало багато втрат на всяких фронтах, у всяких арміях. Трагедію УПА прийняло село з типовим скритим болем української людини, що історично знає і вміє вже погодитись з трагедіями свого Народу.

VIII

Ще коротко на основі історії та опису села в творі, цитованім на початку цього нарису[16]. Це для повноти. Вдруге червона армія увійшла в Пуків 22 липня 1944 (рівночасно з проломом під Бродами). До кінця 1948 року 500 селян зголосилося до колгоспу. Він

15. *Віталій Виноградський, І настав світанок*, повість, «Жовтень» ч. 1 1978, стор. 19-48 і ч. 2 стор. 19-58. Очевидно, цей нарис є радше повістю а не історією, і в додатку дуже тенденційною, щоб змалювати в загальному УПА як бандитів. Але даремно будете шукати якоїсь згадки про відділ УПА біля Пукова у «Літописі Української Повстанської Армії» видання Е. Штендера і П. Потічного — Торонто. Здогадуватись треба, що в пуківських лісах була група місцевих хлопців, які діяли мабуть самостійно без зв'язку з головною командою УПА.
16. *Історія міст і сіл УРСР, цит. тв.*, ст. 460-466.

дістав назву «Червоний Колос». Очевидно, село пережило труднощі й великий голод заглядав в очі[17]. Партію заложено вже в 1950 році, і секретарем став якийсь Соколик — прізвище в селі невідоме, і з того й інших місць бачиться, що в село приїхало багато нових людей. Та сама «Історія» каже, що ліквідація УПА сталась щойно в 1948 році, тобто три роки по війні. В 1968 році в селі було 10 тракторів, 8 різних комбайнів, 11 сівалок, 6 автомашин. Як на таку кількість поля — число малувате і напевно невистачальне. Виглядає, що окрім звичайної сільсько-господарської продукції як колись, збільшено посів кукурудзи, буряків. Висушено болота. В селі був добрий вапняковий камінь, із нього приватно пробували робити вапно за Польщі. Тепер зроблено малий завод. Але на як довго вистане цього каменя? Найдено і мінеральну воду, і її названо «Роксоляна»; коли хтось з туристів в Україні питиме таку воду, вона з Пукова. Село добре розбудовано, зникли стріхи. Появилась чайна і лікарня. Є різні пам'ятники та прикраси села. Через село проходить газопровід, село має газ і електрику. Розбудовано школу, і з неї вийшло до 1969 року 115 осіб зі середньою освітою, 40 осіб з Пукова вийшло з вищою освітою. Очевидно, працюють гарно так звані самодіяльні гуртки — хор, драматичний гурток, які все були славою села.

В 1988 році (Ювілейному) в селі дозволили відчинити церкву і почали служитись Богослуження від російської православної Церкви і її священиком. О. Соловій лишив Пуків перед близьким приходом большевиків у травні 1944 року. Село осталось без пароха, і якийсь час служив йому священик з Добринова. Пам'ятного 1946 року, коли готовився так званий «львівський синод», на якому прилучено нашу Церкву до московського патріярхату (до якого вона ніколи не належала!) і зліквідовано Берестейську Унію, село не підписало згоди на такий перехід. Тому не дістало священика, очевидно, православного, і тому жило без ніякого священика і власних Богослужень від 1946 до 1988 року, а церква була замкнена. Побожні вірні ходили до села Данильче або до Рогатина на всі Богослуження. Листопад 1988 року був радісний для людей бодай тим, що будуть мати свої Богослуження. Це сходиться зі стараннями наших досі підпільних єпископів і священиків враз з вірними про «леґалізацію» нашої католицької Церкви. Запущену церкву взялись зразу без нічиєї допомоги ремонтувати. Пуків розпічне своє духовне відродження.

---

17. *Там само* ст. 463.

Марія КАПУСТИНСЬКА

МОЄ ДРУГЕ УВ'ЯЗНЕННЯ

Після звільнення з концтабору в Явожні, в січні 1948 року, й короткого перебування з батьками на селі, я знайшла працю в м. Ліґніци в одній з крамниць з жіночою ґалантерією на Злоторийській вулиці. Працюючи, я почувала себе щасливішою, гейби повновартісною людиною. Все ще відчувала ту різницю між загородою, сірими в'язничними мундирами, наругою й страхом. Тепер я вже мала свої власні засоби, могла вбратися пристойно, ходила між цивілізованими вільними людьми, втішалася волею, життям.

Тому, що моєю професією було книговодство, бо ж за німецьких часів закінчила українську Державну Торговельну Школу в Раві Руській, мене ця початкова праця не вдоволяла. Згодом я піднайшла собі працю таку, як бажала, в одній із шевських кооператив на вулиці, здається мені, Ґродзкі. Замешкала на вул. Злоторийській разом з іншими товаришками. Деякі з них були також разом зі мною в Явожні.

Так, працюючи, почали ми вести нормальне життя, снували мрії та думали про свою майбутність. Не раз було й весело, коли збирався нас гурт у кімнаті. Жартували, співали й нишком згадували буревійні часи й наше недавнє лихо. Часто виїжджали неділями на прогульки, вели романси й усе це наповняло наші молодечі душі радістю й надією на краще. Хоч знали теж, що всі ми є на оці й індексі Уряду Безпеки.

Працювала я у згаданій кооперативі у відділі плянування, закінчивши перед тим у Вроцлаві курс господарчого плянування. Отже, виготовляла щорічні пляни кооперативної господарки й слідкувала за пляновим виконанням продукції.

Десь у липні 1950 року поїхала я до Катовиць, де містилася централя Філії, щоб затвердити виготовлені річні пляни.

Полагодивши все як слід, повернула надвечір прямо додому. Була гарна горяча погода. Втомлена подорожжю, пішла скоріше спати, щоб рано зголоситися в праці й показати затверджений плян дирекції. У тій самій кімнаті спала на другому ліжку моя товаришка Анна. Позасинали твердим, спокійним сном.

На світанку, може коло 4.00 години, ми почули сильний стукіт у двері коридору. Заки прочунялись, наша господиня, що спала в другій кімнаті, вже вспіла відкрити двері, й знову ми почули якусь метушню в коридорі, відтак, раптом відкрилися двері до нашої спальні. У дверях побачили двох молодих чоловіків у цивільному (працівники УБП), які з пістолями в руках, спрямовани-

ми на нас, приблизилися до ліжок з криком «руки вгору». Спочатку, лежачи, ми заложили руки за голову, але за кілька хвилин наказали нам встати з ліжка й пов'язали взад руки. Тоді почали обшукувати наше приміщення. І ось натрапили на шкіряну течку з моїми плянами, до якої з вдоволенням обидва почали заглядати. А це мене тільки смішило. Скоро вони розчарувалися й почали оглядати наші листи, книжки. Цей обшук тривав кілька годин. А ми постійно в нічних сорочках, з пов'язаними взад руками. Проходжуючись так по кімнаті, я побачила, що на куфрові лежить, чимсь легко прикрита, книжка, яку котрась із нас була випозичила від когось. Це була книжка з протикомуністичним змістом, а на її верхній обкладинці видніла постать російського солдата в шапці-будьонівці, з рук якого спливала кров.

І в тій хвилині моє тіло прошив мороз, а відтак страх. Якщо знайдуть — більше доказу не потрібно, не поможе жодна оборона, й засуд певний на десять років. В той момент урядовці щось шукали біля шаф, що стояли в другому кінці кімнати. Поволі підходжу до цього куфра, сідаю перед книжкою й зв'язаними руками легко зсуваю її за куфер на долівку. Відідхнула з полегшею, одначе це переслідувало мене цілий час. Ану ж знайдуть пізніше.

Поволі починаємо нав'язувати розмову. Довідавшись, що ми арештовані, вимагаємо від них, щоб усе наше «майно» списали і передали протокулярно родині. Вони на це мусіли погодитися.

Цей обшук і спис наших речей затягнувся аж до пізнього вечора.

Ми тоді ще нічого не знали, що сталося з іншими мешканцями в тому домі. Згодом довідалися, що УБ зробив так званий «котел» і в тому самому часі було арештовано багато більше молодих і старших українців. Також ми дізналися, що це була «всипа» однієї українки, яка пішла на співпрацю з ворогом.

Вечером забрали нас до чорного авта й повезли до Уряду Безпеки (УБП). Не пам'ятаю вулиці його осідку. Може, ще й до сьогодні там приміщується. Кожного з нас примістили тимчасово в окреме приміщення, щоб ми між собою не порозумілися. Це для них було дуже важне. Мені припала якась простора заля, обвішана портретами вождів, а перед невеликою сценою стояв фортепіян. Розглянувшись довкруги, я підійшла до вікна й сіла на лавці. Спершись на парапет вікна, дивилася на зелень і квіти в городі. Аж щойно тоді почала зосереджувати свої думки й усвідомлювати невідрадну дійсність. За нами замкнулися двері волі, невідомо на як довго? . . Може й на все? . . Ще тільки вчора ми жили, мріяли, й раптом все скінчилося, ввірвалося, залишаючи в серці страшну тугу й докір долі. Чому? . . За що? . .

В такому настрої застав мене слідчий офіцер, молодий, пристійний брюнет в «райтках» і «офіцерках». Він перейшовся кілька разів по залі, відтак сів до фортепіяно й почав грати. Залунали

звуки мелодії на слова нашого Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий». Важко мені було тоді уявити, з якою ціллю він почав грати так повільно, ґраціозно, ту дорогу, рідну українській душі, мелодію. Мабуть, був добрим психологом і знав чим можна заломити молоду людину. Почувши ті рідні звуки мелодії й усвідомивши дійсність, — я мимоволі попала у відчай. Плакали не очі, а душа 23-літньої молодої дівчини. За короткий час мелодія втихла й почулися кроки, що зближалися в мою сторону. Він сів на тій же самій лаві під вікном недалеко від мене. Казав успокоїтися й спитав, чого плачу та інші ставив запитання. Не відповідаю нічого.

По короткій мовчанці він сказав, що хоче розказати мені веселий анекдот про «двох каралюхів». Глянула йому в вічі з іронією й досадою, але далі мовчала. Почав розказувати: «Були собі раз два каралюхи, один був песиміст, а другий оптиміст. Раз попали вони в сметану, що була в горщику. Борикалися обидва завзято, щоб звідси вирятуватися. Врешті песиміст заломився, перестав борикатися й потонув у сметані. Оптиміст же борикався щосил. Врешті зі сметани зробив грудку масла, виліз на неї й урятував своє життя».

На цей його анекдот я зареаґувала й винесла з нього поучаючий висновок. Він, можу сказати тепер, підніс мене на дусі, запалив огник притоптаних надій. Він ходив за мною через усі часи моєї неволі, а може й допоміг мені перенести все це лихо, що його я зазнала пізніше. Що за людина був цей офіцер в «райтках» і «офіцерках» — я до сьогодні не можу збагнути.

Пізно вночі заладували нас на тягарові автомашини й повезли до Вроцлава. Завели у великий будинок і поставили всіх лицем до стіни в довгому коридорі. Щойно тоді всі ми могли бачити себе, хоч крадькома. До того «котла» попало кільканадцять осіб.

Після полагодження адміністративних в'язничних формальностей нас посадили в поодинчі келії. В келії було ліжко-пріче, в куті так званий «кібель», для людських потреб, вікно заґратоване й закрите аж під саму гору, залишилася його мала частинка відкрита, крізь яку пробивалося світло й повітря.

Після однодобових переправ (не пам'ятаю, чи щось ми їли), невиспання, перевтоми і напруження, — сіла обезсилена на пріче.

Насувалися думки, хаотичні, в голові кружляли всякі сновидіння, пульсувала кров. Положилася на ліжко, випростувавшись на весь зріст. Замкнула очі, й по якомусь часі успокоїлася. Пригадалися розповіді, що їх ми тоді пильно засвоювали, про ув'язнення Ольги Басараб, про її тортури, смерть у такій же келії. Стало дещо легше на душі. «Мої терпіння — це ще нічого», — подумала. Почала дрімати. Раптом відкрилися двері келії, принесли сніданок — чорну каву й кусок хліба. Підкріпившись і розігрівшись дещо гарячою кавою, положилася знову й задрімала. Не знаю на

як довго, бо ж годинника не було. Знову відкрилися двері. Службовий наказав забрати всі речі й виходити. Перенесено мене до спільної келії. В ній була одна повія, щира, співчутлива, але дуже брутальна в розмові. Друга, також полька, жінка 42 років, працівник вроцлавської поліклініки, яка відсиділа дев'ять місяців за «анекдот», що його сказала, як їй здавалося, в довіреному товаристві. Мешкала у Вроцлаві з родиною.

У цій камері зі згаданими співв'язнями я пробула повних чотири, чи п'ять місяців. Це був час допитів. Були вони не часті, але неприємні. Найдошкульніше відчула один із них. Одного вечора, около 10.00 години, викликав мене службовий і запровадив догори сходами у простору кімнату. За столом, на диво, я побачила того самого офіцера в «райтках» і «офіцерках», який в Ліґніци розказав мені анекдот про «двох каралюхів». Стою зараз при дверях. По хвилині каже сісти на крісло. Починаються запити: «Чи належала до банди УПА»; «Чи співпрацювала з ними», «Чи доносила інформації, харчі» і т.ін. На кожне запитання відповідаю рішуче, що ні. Далі з'ясовую стан, у якому населення перебувало за кордоном, де проходили большевицька погранична застава, польське військо й міліція УПА. І важко населенню було розрізнити хто є хто, якщо всі були в польських чи російських уніформах чи в цивільному. Таке вияснення йому не сподобалося, він почав підносити тон, а далі погрози, застрахування тощо. Якщо не признаюся до всього, тоді він знайде на це спосіб. У відповідь йому я сказала: «Якщо слідство буде у формі побоїв, я признаюся до всього, що буде від мене вимагане, з тим, що на судовій розправі ці всі зізнання я відкличу, подаючи причину». Слідчий ще більше розлютився і по хвилині іронічно сказав, що не маю чого журитися, що його рука не буде на мені. Наказав встати з крісла й виконати сто разів присід. Роблю так довго, доки можу. Ще далеко до сотого числа, а я вже не можу встати, ноги трусяться і мліють. Впала і знову встаю. Слідчий наполягає, щоб скоро продовжати це діло. Далі впала й більше не встаю. Врешті, по короткій перерві каже встати, обернути крісло догори ніжками, сісти на одній ніжці, простягнувши вперед руки й ноги так, щоб весь тягар тіла спочивав на одній ніжці крісла. При тому задавав питання, на які я вже зовсім не відповідала. Вкінці викликав конвоя й наказав відвести мене до келії. Була 2 година ночі. Коли я вийшла зі слідчої кімнати, у мене почорніло в очах, ноги мліли, я зовсім не могла йти по сходах, а зсувалася по поруччю. Увійшовши до келії — відразу впала на долівку. Все помліло, все болить. Мої співв'язні хотіли мені допомогти, але службовий гримнув, щоб спати й заховати нічну тишу. Ніхто з нас не спав до самого раня. Щойно вранці, після снідання почали розпитувати мене, що сталося, за що. . . Повія проклинала всіх, а пані Зося лише співчувала й оплакувала свою й мою долю.

Так минали дні за днями, тижні за тижнями, а втерта рутина

в'язничного життя, монотонність та безнадійність пригнічували докраю. Раз у тижні провадили нас до лазні, що містилася в долині, під нашим поверхом. У нас уже був такий вироблений слух і інтуїція, що ми знали наперед, з якого крила будуть виводити в'язнів до купелі й хто в тих келіях сидить. Тоді приготовляли спеціяльні ґрипси, в яких інформували себе взаємно про хід слідств. Все це подавалося в скороченні, не повними словами, щоб на маленькому клаптичку шматини можна було подати все важливе. Писати було нічим, тоді витягали придбану кісточку з риби, яку нам раз у два тижні давали, засушували й берегли гострий її кінець. Відтак зішкрабували зі стіни бронзову фарбу, розпускали водою або слиною і тим писали на куску полотна чи хусточки до носа. В лазні мали уже умовлене місце за радіяторами. І це нам вдавалося так листуватися до кінця.

З лівої сторони нашої келії сидів на поодинці один болгар. Ми його ніколи не бачили, але в розмові крізь стіну довідалися, що він сидить за комунізм. Говорив по-російськи. Був дуже чемний, кожного ранку й вечора вистукував нам на свій ритмічний лад «добридень» і «добраніч».

В зимовій порі відбувся наш суд. Пам'ятаю, на вулицях лежав мокрий сніг і було мокро, пронизливо. Ми були в легкому літньому одязі, їдучи з в'язниці на суд, добре змерзли. На залі розправи дещо розігрілися. На лаві підсудних сиділо нас чотири дівчини з одного села, за нами конвої, збоку при столах наші оборонці. На залі був дехто з наших родин. Був на цьому суді, як свідок, і мій батько. Нас судив військовий суд. Тому, що відбувався він при відкритих дверях, прибуло багато польської шовіністичної голоти, що ще в коридорі, яким нас вели, викрикувала в нашу сторону різні епітети. Наші оборонці зі співчуттям поглядали на усміхнені обличчя підсудних.

Увійшли судді, прокурор, і всі на залі встали. Після вступних формальностей почалося оскарження нас прокурором, прочитування наших зізнань і т.п. Відтак слово було за нами. Перша зізнавала Анна, яка ще на слідстві протоколярно потвердила підступом підсунені, фалшиві, мої зізнання в протоколі, показуючи мій підпис на ньому. Саме тепер вона почала перед судом все це відкликувати, подаючи причину (вимушено підступом). Про це я довідалася від неї в часі перевозу нас до суду. Було їй невимовно прикро, але я це розуміла і не мала до неї найменшого жалю. Далі, по черзі говорила кожна з нас, відповідаючи на питання «високого суду». Не дуже були йому до вподоби наші відповіді. Підсудні до нічого не признавалися, хоча на деяких були незаперечні докази. Свідки також нічого на нас не сказали, оборонці боронили, як тільки могли.

Наша розправа відбувалася з двома перервами, в часі яких суд виходив на наради, шукаючи вихідної ситуації.

Врешті запав остаточний присуд: двох, з нас чотирьох, засудже-

но на десять років в'язниці, а мою справу й ще однієї подруги відкликано на необмежений час. Таке рішення суду нас всіх вельми заскочило, хоч не злякало. Дві засуджені дещо розчарувалися, може й збентежилися. А мені стало ніяково, бо сподівалася, що доля наша буде всіх однакова й вирішена одночасно.

В такому розтерзаному настрої нас знову відвезли до в'язниці й посадили на поодинці. Моя засуджена подруга, що сиділа зараз за стіною, зовсім втратила віру в усе, навіть у Бога, як тоді казала. Треба було кожного дня, крізь стіну, притуливши вухо до горщика чи миски, переконувати її й заспокоювати. З часом таки мусила змиритися з такою невідрадною долею.

Почалося дальше міряння кроками келії — «туди й назад, туди й назад». Поволі якось зорганізувала собі життя на поодинці, завела певну рутину. Кожного дня присвячувала 2-3 години на молитву, стільки ж на руханку, решту на читання (вже тоді дозволено випозичати нам книжки), й на вільний прохід по келії, бо проходи на повітрі не відбувалися кожного дня. Читаючи книжки, вивчала з них напам'ять цілі абзаци цікавих думок авторів чи героїв книжки, а також вірші. Так проходили мені сірі в'язничні дні на поодинці впродовж чотирьох місяців, в постійному очікуванні на другий суд.

Одного дня двері келії відкрилися і на порозі стала в'язничний службовець — жінка. Наказала забирати свої речі й виходити, бо, як зазначила, «йду на волю». Цю вістку сприйняла я з певним недовір'ям, знаючи, що чекаю на другу розправу. Але вона піднесеним тоном ще раз повторила наказ і я скоро забрала речі, вийшла з келії й пішла за нею до канцелярії. Тут урядник видав мені всі здепоновані речі, вручив якісь документи й передав мене іншому в'язничному службовцеві, який попровадив мене до вихідної брами.

За кілька хвилин я опинилася за в'язничною брамою, на волі. . . одна, мов сирота. Відчула тепло весняного сонця й подув легкого вітру. Вдихаючи глибоко свіже, запашне повітря, пішла вільною ходою до найближчої головної вулиці, щоб зловити трамвай до залізничної станції й поїздом повернути до місця замешкання, постійно ще з якимось почуттям непевности, що переслідувало й не покидало мене доволі довго.

Не пам'ятаю, коли вийшла на волю друга подруга, одначе дві засуджені відсиділи по два роки і були передчасно звільнені у зв'язку з амнестією.

Прибувши до міста, по дорозі вступила до поблизького костела, помолилася, та вже не так щиро, як бувало це в келії на поодинці. Вийшовши, подумала: «Чи надовго ця неочікувана воля?. . .

Далі життя знову поплило своїм руслом, серед часто ворожого польського суспільства.

Огляди, рецензії

Роман КУХАР

ЕВСТАХІЙ ЗАГАЧЕВСЬКИЙ — ПРАПОРОНОСЕЦЬ І УД УНА

В історичний час воєнних дій Дивізії «Галичина», що перетворилась у Першу Дивізію Української Національної Армії, відомий згодом письменник дивізійної тематики Евстахій Загачевський був старшим десятником гарматного полку тієї військової формації, що боролась за визволення України з московсько-совєтського ярма по стороні центральних держав. Вражає замітна обставина — в Дивізії було багато старшин і підстаршин вищих і нижчих військових ступенів, які й після війни діяли в суспільно-політичному житті нашої громади, а все ж, порівняно, тільки деякі з них, як от ген. Шандрук, полк. Побігущий-Рен, мґр. Л. Стеткевич, відпечатали монографічними виданнями — свідченнями очевидців, їхній дивізійний досвід в нашій публіцистиці на тему Другої світової війни. Хоча й інші вояки-письменники, як Олег Лисяк, Павло Грицак, Любомир Ортинський, Степан Любомирський, Роман Колісник займались основніше або побіжніше дивізійною тематикою, особисто вважаю, що саме на долю ст. десятника Евстахія Загачевського випало стати справжнім бардом Дивізії у своїх образних, наснажених бойовою атмосферою, драматичних картинах дій між життям і смертю її бійців. Без уваги на його формальний стаж військовика, звітодавець різних фаз дивізійного буття, Евстахій Загачевський заслуговує на почесне відзначення прапороносця Дивізії, бо своїми творами літописно-літературного характеру він чи не більш від кого іншого відтворив у нашій літературі дух і побут того війська, утотожнивши своє життя з ним. Майже все, що написав Е. Загачевський, його книжкові видання, «Спогади фронтовика», 1952, «Львівська братія», 1962, «Белярія, Ріміні, Англія», 1968, «Її регіт не лякав», 1975, крім цілої низки розповідей і нарисів, друкованих своєчасно в нашій періодиці, має дивізійну тему в центрі уваги автора, що багатогранними засобами насвітлює її — оповіданнями, повістю, спогадами, публіцистикою, гуморесками. У своїй суцільності, творчість Загачевського вирізняється прикметами епічного відтворення тієї запам'ятної доби надій, змагань, розчарувань і трагедій українського народу, чиї сини записували своєю геройською посвятою і смертю сторінки новітньої історії України в її поході до волі й державної незалежности.

Не випадково того завдання — показати засобами літературної документації прохід народньої стихії до національної цілі, шляхом боротьби за визволення, міг піднятися саме справжній син народу, що жив його злиднями, приниженням, стражданнями, падіннями й піднесеннями, кожним порухом серця та трепетом душі. Загачевський якраз і персоніфікує буття свого народу в поході до волі й національної гідности. В цьому він, звичайно, не одинокий, багато синів і доньок українського народу могли б послужити зразками, а ідеальним уосібленням долі українського народу є Шевченко.

Син чотового в Українській Галицькій Армії, що помер в 1925 р., як політичний в'язень в польській тюрмі, й матері-заробітчанки, яка з трудом пробивалася крізь злиденне життя в поверсальській Польщі, Евстахій Загачевський з ранньої юности пізнав з особистого досвіду гіркоту буття гнобленого члена поневоленого народу. Проте матеріяльні й моральні нестатки (родинна незаможність, незмога здобування середньої й вищої освіти, вимога заробітньою працею юнака помагати матері в її змаганнях за «хліб насущний») не заламали передчасно дозрілого хлопця, навпаки, наснажували його до посиленої життьової боротьби — від сьомої кляси народньої школи, крізь самоосвіту та стихійний розвиток усіх природніх особистих талантів, згідно з відомою Франковою засадою — «лиш боротись значить жить». Зростав він здебільш на бруку польської «батярської» вулиці, а все ж виріс на здорового й міцного духово й фізично молодця, свідомого українця. Не зважаючи на відсутність дальшої формальної освіти, Евстахій працював зусильно над собою — постійним прочитуванням творів рідної й чужої літератури, участю в гуртках молоді, спортових організаціях, національно-освідомною гуртовою працею. Таким чином обезправлений син народу в добі його політичного безсилля став дозрілим борцем за національні права України під час воєнних дій всенародніх визвольних сил за Другої світової війни.

Народився Стах (як його в родині й дружньому колі звали) Загачевський 28-го квітня 1919 р. на городецькому передмісті Львова в міщанській незаможній сім'ї Іллі й Евфрозини. Після смерти батька матері доводилось важко здобувати середники на власний прожиток і утримання трьох синів, при чому брат Стаха, його близнюк, народився з фізичною хибою ніг. Брати Загачевські ходили до Рідної школи ім. Бориса Грінченка, а літні вакації, зокрема в 1928-1929-тих роках, проводили на оселі для дітей незаможних батьків у Милованні над Дністром. В добродійній акції в користь дітей в потребі брали участь д-р Кокорудз, меценас Волошин, проф. Городинський, а до оснування осельчаного побуту в Милованні, для дівчат в липні й хлопців у серпні, особливо причинився дир. Бачинський.

Тут, у трьохгодинних маршах до Дністрової купелі, під звуки пісень «Гей же до бою, браття, за волю», «О, Україно, о люба ненько», гартувався Стах в юнацькому гурті фізично та пробуджувалась у нього туга до майбутніх походів на службі батьківщини. Здійсняти свої мрії — боротьби за волю свого народу, таки почав Стах, дарма що через добру декаду від пам'ятних провесняних днів над Дністром. Зразу з сьомої кляси народньої школи поступив Стах до Технічної школи при Снопківській вулиці у Львові, проте після двох років навчання мусів припинити науку, з уваги на матеріяльні труднощі матері. Аж до німецько-польської війни в 1939 р. працював Стах, помагаючи родині, в різних харчових підприємствах, як крамничний помічник. Рятуючись згодом від большевицького терору, починаючи з 1939 р., Стах перейшов Сян із совєтської на німецьку сторону кордону до т. зв. Генерал Губернаторства, звідки в 1940 р. виїхав на роботу в Німеччину. В 1941 р. зголосився він до Українського Леґіону, але німецька призовна комісія включила його до німецьких частин реґулярної армії. У прикордонному місті між Німеччиною й Голляндією, Ольденбурзі, почалась воєнна «кар'єра» Е. Загачевського, що тривала аж до закінчення війни. Після подій в Краю, позначених засиллям нацистського терору, Стах і багато українських добровільців у німецьких військових частинах відмовились від дальшого військового вишколу,

вслід за чим їх інтернували, перетримавши до 1942 р. в карному військовому таборі в Дахаві. Єдиним спасенням з табору була нагода зголоситись на службу в німецькій армії, чим і покористувався Загачевський. В початках лютого 1942 р. перевезено його до вишкільного табору, т. зв. Гайделяґру, біля Дембіци. Звідси й починаються спогади Е. Загачевського з його Східньої кампанії фронтовика в німецькому війську, що покінчилась нарешті його приступленням до Української Дивізії «Галичина», — в боях перетвореної Дивізії в 1 УД УНА, на протисовєтських фронтах у Словаччині й Австрії, й аж до інтернування її вояків в Белярії, Ріміні в Італії й до виїзду нашого вояцтва в Англію. Треба визнати, що доля назагал щастила Загачевському, бо, не зважаючи на фронтові смертельні небезпеки, поранення в боях і пізніші поневіряння в таборах воєннополонених, він по-стоїчному витримав усі воєнні страхіття й вийшов з них живий і цілий.

Е. Загачевський активно виступав у культурно-освітній, театральній і спортовій програмах під час трьохрічного табірного побуту воєннополонених 1 УД УНА в Італії, зокрема як театральний декоратор і член боксерської ланки дивізійного спортового товариства. В італійських таборах теж почались літературні зайняття Загачевського над більшим задумом — відтворити у своїх спогадах «дні стрілецької слави і трагедії». Цей творчий задум здійсняв він послідовно десятиріччя згодом.

У чотирьох творах, присвячених українським воякам упродовж воєнних подій 1940-их років в німецькій і рідних збройних частинах, змальовано цілу епопею визвольного чину українського народу з останньої доби змагань на полях битов за державну незалежність. Белетристичні й мемуарні твори Загачевського визначаються джерельною й літературною вартістю, вони написані зі знанням предмету та продихані патріотичною наснагою. Всі чотири твори об'єднані одною темою й їх можна б трактувати, як своєрідну цілість літературного формату тетралогії. Перша ланка в отій тетралогії, «Спогади форнтовика», має мемуарно-розповідний характер і охоплює широкий засяг воєнних дій — від участи автора в боях німецької армії в лісах під Невелем на Білорусі до його переходу у ряди Дивізії «Галичина» й боїв на різних фронтах 1 УД УНА. Коротким поглядом на побут наших воєннополонених в Італії, включно з їхнім виїздом до Англії, закінчує автор цю частину свого загального твору. Мало творів нашої воєнної літератури визначається таким чітким звітом твердої служби українця в німецьких військових формаціях.

Друга з черги ланка тетралогії Загачевського — це вже повістевий жанр, «Львівська братія», де рельєфно обрисовано на підставі особистого досвіду прифронтову воєнну долю стрільця Романа Терлецького та його друзів. В повісті реалізм описної методи переплітається з романтичними елементами, вмережаними тут і там у сюжет твору. Поетичною картиною щасливого прориву з Брідського оточення автор закінчує повість:

«. . .Вийшли з лісу в густі золотисті лани доспілого збіжжя. Десь вгорі співали жайворонки, колихалися на гнучких стеблинках квіти, дозрівало колосся. Раннє повітря відсвіжувало. Тепло, любо, а заразом неймовірно важко. Перед ними — краса життя, за ними жахлива панорама кривавого походу війни».

Тетралогії третя ланка, «Белярія, Ріміні, Англія» — це сумлінне, добре вдокументоване опрацювання джерельної літератури й особистих спостережень автора довкола багатогранних екзистенційно-побутових аспектів дивізійного братства наших воєннополонених з його італійського періоду

в 1945-47-их років, від капітуляції Німеччини до ліквідації таборів. Ця праця стане основним джерелом для майбутніх істориків того заключного відтинку зорганізованого існування нашого дивізійного вояцтва. Майбутнє продовження дивізійної організації належатиме вже до діяльности Братства колишніх вояків 1 УД УНА.

Найбільш драматичною ланкою з чотиричастинної цілости епопеї Загачевського про буття українських вояків в різних військових формаціях, за різних умов боротьби, а втім з одною метою — змагання до волі й незалежности рідного народу, вважаю збірку його оповідань, під заг. «Її регіт не лякав». Тут вирізняється письменник не тільки гострим реалізмом, як мистецьким засобом, чи динамікою зображеної дії в окремих творах, але й дозрілою літературною методою й майстерністю в передачі настроїв воєнних подій і характерів їхніх носіїв у вирваних з життя гарячих хвилинах бойової напруги стрільців, підстаршин і старшин Дивізії. Це здебільшого трагічно закрашені картини (бо така й була доля звершеного битвою під Бродами дивізійного чину), повні завзяття стрілецтва в обличчі смертельного ворога й безжалісно обірваного вояцького життя на твердих стійках оборонців рідної землі.

В низці чуттєво закрашених оповідань, наприклад «Останній бій», «Сотник», «Фраґмент з-під Бродів», автор досягає вершка розповідної виразности натуралістичною методою зображення дії й такою ж чіткістю обрисовки характерів. Картинно й акуратно описує він безпристрасну участь природи до долі вояцтва в той загрозливий час: «На дворі перші проблиски світанку пересівали темноту ночі. Сірість ранку несміливо виповзала з-за височини на сході і розсівалась по долині. Матовіли зірки, вияснювався овид. Стихла роз'юшена артилерійська стрільба, прогомонів клекіт розпечених кулеметних цівок. Спокій, добра тиша запанували довкруги. . .» («Смерть не пощадила»). Натуралістично відтворює автор фізичний стан смертельно пораненого стрільця: «. . .Хоче зриватися, бігти за своїми, підносить голову, підпирається ліктем, знову хоче піднестися. І знову біль. Нема правого бедра — є лише біль: що проникає усі тканини, всюди сущий, всевладний біль. Безвладно звисає голова вояка, втомлений зір падає на сіру сталь повза. Повіки Зубаля замикаються. І нічого вже нема: є ніч.» («За помилки батька»)

Замітний теж хист Загачевського, що його видно з його власних рисунків до текстів різних оповідань; зрештою, цей графічний хист виявив він в ілюстраціях до спогадів «Белярія, Ріміні, Англія» й у своїх декоративних роботах. Залишається хіба ще додати декілька слів до біографічної довідки письменника. Евстахій Загачевський одружений з Марією (з дому Коломиєць, з Херсонщини). Вони є батьками сина Ігоря, тепер в ранзі підполковника американської армії на військовому становищі в битві на Близькому Сході. Евстахій працював декоратором театральних та концертових сцен і заль при різних ювілейних нагодах у своїх громадах, в Англії (здебільш в Лондоні), заки з родиною перенісся до США, де й проживає досі в місті Рочестер, Н. Й., довгі роки працюючи в Компанії Біч-Нат. До проминулого сімдесятріччя нашого письменника — барда безсмертної стрілецької слави, побажаємо йому міцного здоров'я, життьової снаги та піднесемо тост у честь його повсякчасних ідейних трудів та небуденних творчих досягнень!

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Walzmanstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.

АВСТРАЛІЯ:

Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.

БЕЛЬҐІЯ:

Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.

НІМЕЧЧИНА:

"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zepplinstr. 67.

США:

Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.

Чікаґо і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВІПЛАТІТЬ, ПЕРЕДІПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДІПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.